

СУЧАСНІСТЬ

М. Царинник: Поезії — Е. Андієвська: 3 книги «Казки» — Р. Фрост: Три поезії — О. Тарнавський: Р. Фрост — поет популярний і великий — Б. Кравців: Українсько-польські взаємини й сучасне радянське літературознавство — Б. Рубчак: Уваги до засобів народної поезії — П. Одарченко: Л. Українка в радянській літературній критиці — І. Михайловський: Михайло Гордієвський — Є. Онацький: По похилій площі — В. П. Стахів: Чи справді «Україна на міжнародній арені?» — Критика і бібліографія — Нотатки — Посмертні згадки

4 (28)

КВІТЕНЬ 1963

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

4 (28)

КВІТЕНЬ 1963

РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ

МІОНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Р е д а к ц і я :

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Fe-
bruar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Tel.: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: Buchdruckerei und Verlag «Biblos» G.m.b.H., München 13, Hess-Str. 50-52

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

МАРКО ЦАРИННИК: ПОЕЗІЇ

★

Завжди я боявся
цієї хвилини —
повороту до любови
з перспективи.

Я бачу ці очі —
і інші.
Я торкаю ці губи —
і інші.

Я володію цим серцем —
як і іншими.
Я знаю точно,
що сказати.

Невинність покинула
мене.
Пісня.
Пісня раптом
покинула мене.

★

День і ніч стрічаються
в сутінках німих.
Іскри, м'які й еротичні,
тліють в тінях.
На тротуарі моєї душі
проходить твоя постать.
День і ніч стрічаються
в сутінках німих.

★

Самотня лавка
в спустошеному парку.
Темні дерева
під темнішим небом.
На холодній траві
твое тепле тіло.
Скритий місяць
аж до затьмарення
твоїм волоссям.

Між всіми людьми
твоя відсутність.
Між всіми людьми,
що завжди не ти,
несу я любов,
самотню любов.
Між тими деревами
шукатиму я тебе.

*

Як заграє вечір
на іржаві тобої,
підйду до вікна,
вірячи, що знову
побачу тебе.

Тебе не буде.
Лиш прийде ніч,
перекусить мене
і з'їсть.

*

Як рінь ота
на березі
невидної
ріки, що між
нас поплила,

така холодна,
така тверда,
така мертвенна,
така цілком
неодуховлена,

як рінь ота,
ронені,
ранені,
гранені
сльози мої,
що ти не бачиш.

Життям я смерть
покутую.

ЕММА АНДІЄВСЬКА: 3 КНИГИ «КАЗКИ»

Шакал постояв трохи, перевіривши нюхом повітря, і підійшов до веранди.

— Добрий вечір, — сказала консервна банка, що лежала на веранді. — Заходь ближче, хазяїни пішли з дому, і, крім мене, нікого нема.

— Добрий вечір, — неохоче промовив шакал.

— Ти голодний? — спитала банка.

Шакал нічого не відповів і втягнув в себе повітря.

— Двері скрізь не замкнені, — сказала консервна банка. — Зайди всередину, там на буфеті лежить великий смажений шматок м'яса. Але не гайся, бо я хочу з тобою порозмовляти.

За деякий час шакал, облизуючися, повернувся на веранду і ліг недалеко від банки, ліниво дивлячись на пустелю.

— Я дуже тішуся, що ти прийшов, — сказала консервна банка. — Я почувую себе дуже самотньо. Люди думають, що я собі просто консервна банка, що я не маю душі. Або що моя душа якась настільки нижча від їхньої, що не може їх цікавити. Вони забувають, що коли ми, предмети чи звірі, перебуваємо в людському оточенні, ми, побіч того, що ми є, стаємо людьми, маємо людську душу разом з нашою власною.

— Це мені добре відоме, — відповів шакал, — це я знаю з власного досвіду. Коли я в пустелі слухаю нюхові водограї, здебільшого це буває на п'ятий-шостий день без їжі, — я лише шакал. Але коли я наближаюся до людських осель, я олюднююся, починаю почувати, як люди, думати, як вони, і щойно коли повертаюся в пустелю, з мене вивіває людську душу, і лишається лише моя душа шакала. Мені часто хочеться поговорити з людьми, коли я буваю серед них, але їх зарозумілість в останню хвилину стримує мене. Я починаю боятися, що мене не розуміють або, що ще гірше, якимось фальшиво зрозуміють, і тому мовчу або йду в пустелю і вию. Важко з людьми, бо вони роблять нас людьми, і їм на думку не спаде ставитися до нас, як до себе.

— Так, — сказала консервна банка, — і головне, ніхто тоді не турбується, що робиться з нами, коли ми стаємо, як вони.

Потім консервна банка замовкла, і шакал теж дивився на місяць над пустелею і мовчав.

— Розкажи щось, — попросила консервна банка.

— Знаєш, на повний шлунок мені нічого не спадає на думку, крім казок, — сказав шакал, — а всі казки, що я знаю, сумні.

— Це добре, — відповіла банка, — бо всі, що я знаю, кінчаються щасливо. Будемо тоді розповідати, ти сумні, а я веселі. Мої хазяїни повернуться додому щойно десь ранком, і перед нами ще ціла ніч.

— Добре, — сказав шакал, підбравши під себе хвіст, — але почати муσιш ти.

— Добре, — сказала консервна банка, — я розповім про зайця, який збирав податки з капусти.

— Я слухаю, — обізвався шакал.

— Я розповідаю, — почала консервна банка.

ЯК ЗАЄЦЬ ЗБИРАВ ПОДАТКИ З КАПУСТИ

Одного разу, коли заєць лежав на піщаній дюні, з розпачем думаючи натще про мізерність життя, що ліпше накласти на себе руки, ніж жити вічно на ногах з порожнім шлуком, до нього донеслася тоненька цівочка запаху капусти, і заєць пригадав, що там унизу, де піски межували з скелями, подібними до річища, існувало від давніх-давен поле капусти, з якого ще зайцеві прадіди збирали податки і про яке він зовсім забув, хоч з дитинства пригадував, як його батько колись під час великої сварки на сусідських христинах згадував те поле. Заєць вдихнув ще раз запах капусти, який цього разу вже був товстий і повний, як тростина, і почував униз.

— Чи ви знаєте, яка у вас заборгованість, — вигукнув заєць, ледве передихуючи від бігу й голоду, похилому старому качанові, який відповідно до свого старшого віку ріс трохи на віддалі від поля молоді капусти. — Скільки часу з вас ніхто не стягав податків, і ви росли і розмножувалися. Я прийшов, щоб упорядкувати цей стан речей і закасувати всі ті відсотки, які за цей час наросли!

— Ми люди чесні, — сказав качан капусти, вітаючись. — Якщо заборгованість існує, це легко поправити. Я обійду з тобою усе поле і власноручно припилюю, щоб запанувала справедливість. Ти навіть сам можеш збирати з кожної капустини все, що тобі подобається, я тільки вестиму протокол, щоб усе було згідно з справедливістю.

— Тож ходім якнайшвидше, — сказав заєць умліваючи від запаху молоді капусти і від слів похилого качана, забувши навіть для ввічливості спитати про здоров'я свого співрозмовника.

— Почекай хвилиночку, — попросив качан. — Збирання податків урядова процедура. Я тут ходжу босоніж, бо я лагодився трохи погріти старі кості, але для виконання службового обов'язку мушу взяти нові черевики, взяти податкову книгу і трохи причепурити себе. Вибач мене на хвилинку. Ось пляшка вина, прошу, частуй сам себе, а я зараз буду готовий.

— Добре, — поблажливо вимовив заєць, вдихаючи повні ніздрі запаху молоді капусти і запиваючи його натще вином, яке зразу ж заліпило йому повіки.

Тим часом качан капусти, побачивши, що заєць задрімав, збігав до себе в комірчину за відром меду, вилив його зайцеві на ноги і тоді розбуркав його.

— Я готовий, — сказав качан капусти, — пішли.

— Пішли, — сказав заєць, не в змозі витягти ноги з меду.

— Що це таке з моїми ногами, — здивувався заєць.

— О, це нічого, — поспішив з відповіддю качан капусти, — це ми ступили на капустяне поле. Сонце припікає, і нам треба поспішати. Вирушаймо хутчіш у дорогу, бо капустяне поле велике, а нам треба його обійти до заходу сонця, щоб ти бачив, з кого ти береш податки, а я щоб не помилявся, записуючи їх на список.

— Так, так, пішли, — сказав заєць, ледве витягуючи ноги з меду і не порушуючися з місця ні на цаль.

— Пішли, — сказав і собі качан капусти, похитуючися так, щоб зайцеві здавалося, що вони йдуть.

— Які довгі віддали від капустини до капустини, — сказав заєць, вибиваючися з сил від голоду й пекучого сонця.

— Це ще нічого, — відповів качан капусти, — тобі пощастило. Ти прийшов у ту пору, коли між качанами немає моря, яке треба перепливати, як це інколи трапляється, а тоді ще важче.

— Море? — спитав заєць, який не любив води, — ти певний цього?

— Ще б пак, — відповів качан. — Таж у давнину між кожною капустинкою було ціле море, тепер воно тільки деколи з'являється, коли велика спека, а в давнину воно стояло день і ніч, не змінюючи місця.

Ну, подумав заєць, коли вже так важко пересуватися суходолом, а то ще й морем, але нічого не сказав, занадто бо йому хотілося молоді капусти, яка була так близько до нього і разом з тим така недосяжна.

— Чи скоро ми дійдемо? — спитав заєць, бачачи, що вже от-от знайде сонце, а вони ще навіть не дійшли до першої капустини.

— У нас ще завтра є день, — відповів качан капусти. — Сонце вже сідає, думаймо ліпше зараз про відпочинок, а завтра раненько підемо далі.

— Добре, — відповів заєць, падаючи від втоми. — Якими велетнями і силачами мусли бути мої діди, що збирали податки з капусти, подумав він, переймаючися пошаною до свого роду, і заснув.

На другий день, як тільки виринуло з-за дюни сонце, заєць прокинувся і, рвонувшись до качана, щоб іти збирати податки з капусти, відчув, що його ноги ще важчі, ніж були вчора, бо качан капусти за час, як заєць спав, вилив йому на ноги ще одне відро меду.

— Що з моїми ногами? — здивувався заєць. — Цілий день я йшов і не спромігся дійти до першої капусти.

— Не журися, — сказав качан капусти, — сьогодні ми напевно дійдемо. Налягай на ноги. Тут такий в'язкий ґрунт, що навіть я рідко коли обходжу усе капустяне поле.

— Я ніколи не знав, що в капусти такі швидкі ноги, — сказав заєць.

— Так, — відповів качан капусти, — ми пересуваємося так швидко, що іншим здається, ніби ми стоїмо на одному місці.

— Вік живи, вік учися, — промовив заєць, місячи щосили ногами і не посуваючись ні на крок аж до самого вечора.

— Вже б і пора перепочити, — сказав качан капусти, але заєць був такий втомлений, що заснув стоячи, не дочекавшись навіть, заки сховається сонце за дюни.

— Завтра ще є день, — сказав качан капусти, виливаючи на зайцеві ноги нове відро меду, але заєць цього не чув.

На третій день ледве зійшло сонце, качан капусти поторкав зайця, що пора в дорогу.

Але заєць, спробувавши ноги, які ще більше в'язли в ґрунт, спитав, як довго до першої капусти.

— Якщо ми йтимемо так добре, як зараз, — відповів качан капусти, — то за місяць, як не буде зливи, ми напевно дійдемо.

— За місяць! — вигукнув заєць, дивлячись на свіжі капустяні голівки, які здавалися так близько і до яких ще треба було місяця йти.

За місяць я помру з голоду, подумав заєць. Хоч яка принадна капуста, але, видно, не судилося мені її скоштувати.

— Знаєш що, шановний качане, — промовив заєць, — я ніяк не можу відлучатися на місяць. Нехай може колись іншим разом я прийду касувати всі податки. Я пригадав, що маю невідкладні справи, отже ти мені можеш заплатити покищо запасом капусти, який є при тобі, а решту я вже візьму колись іншим разом.

— Я тебе розумію, — сказав качан капусти, — але справа в тому, що я не маю жодних запасів, оскільки поле і так повне молодняку. Крім того, у нас існує закон, що податки збираються або відразу, або тоді ти муситимеш чекати аж до наступного року.

— Я справді маю невідкладні справи, — сказав заєць, — я ліпше прийду колись іншим разом.

— Я забув тебе попередити, — сказав качан, — ще коли ми вирушали, що з капустяного поля важко повертатися, бо за ці дні ми так зайшли далеко, що тепер треба принаймні рік, щоб дійти до того місця, звідкіля ми вийшли.

— Це не можливе! — вигукнув заєць, пробуючи вирвати з ґрунту свої хуткі ноги і здаючися. — Ти мусиш мене якнайшвидше звідсіля вивести.

— Я тобі не можу нічим допомогти, — сказав качан, — хібащо

спробую один засіб, таємницю, яка передається у нас з роду в рід, але він досить небезпечний.

— Слухай! — заволав заєць, — ти знаєш, як я тебе поважаю, поверни мене назад з цього поля, і я тобі обіцяю, що ніколи більше не турбуватиму жодними податками.

— Це не так просто, — відповів качан, — але в мене добре серце, і мені важко відмовити. Тільки я мушу тебе попередити, що коли я тобі допоможу, ти муситимеш назавжди цуратися капустияного поля. Бо коли ти забудеш свою обіцянку і прийдеш знову, позбудешся ніг. Попереджаю тебе, після цього засобу, якщо ти ще раз прийдеш на капустияне поле, перетворишся на качан капусти на одній нозі, який вже не зможе рухатися.

— Я згоден, — промовив заєць.

— Тоді заплющуй очі, — сказав качан капусти. — Я литиму на тебе воду і говоритиму слово, яке поверне тебе назад. Як тільки ти почувеш, що твоїм ногам легше, біжи не оглядаючись. Але подумай добре над згодою, щоб потім на мене не нарікав.

— Лий воду, — в розпачі промовив заєць, — я згоден на все, бо я вже чую, як мені приходить кінець.

— Ну гляди, — сказав качан.

— Ой-ой, — вигукнув заєць, почувши на собі воду, якої він так не любив.

— Не переставай перебирати ногами, — наставляв качан. — Чи легшає?

— Легшає! — відповідав заєць. — Здається, мої ноги повертаються з капустияного поля.

— Ну, а тепер бувай і біжи, — вигукнув качан капусти, кидаючи набік порожнє відро і лускаючися від сміху, як заєць, все ще боячися розплющити очей, зникав за дінами.

*

— Чи ж заєць дотримав своєї угоди, — спитав шакал, — і більше ніколи не повертався збирати податки з капусти?

— Бачиш, — сказала консервна банка, — справа в тому, що тепер уся капуста має тільки одну ногу і не рухається. Отже або зайці, які були зажерливі і допитливі, перетворилися на капусту, як це попереджав качан, або той качан капусти, що так провчив зайця, не мігши вже і тоді ворухнутися, так обдурив зайця, що навіть нащадкам зайцевим соромно було признаватися, що той качан виглядав так, як виглядає зараз кожна капуста, і вони придумали йому ноги, щоб позбутися неслави, що мовляв, і капуста спромоглася обдурити зайця.

— Чи ти переконана, що ця казка має щасливий кінець, — спитав шакал.

— Це залежить від наставлення тих, хто слухає, — сказала трохи ображено консервна банка, — але про смаки звичайно не сперечаються.

РОБЕРТ ФРОСТ: ТРИ ПОЕЗІЇ

ЗНАЙОМСТВО З НІЧЧЮ

Тоді насамоті пізнав я ніч.
Я йшов у дощ і повертався в дощ
поза світла міських вулиць і площ
завулкам затривоженим навстріч.

Лиш вартового покотився крок.
Я очі опустив, щоб не пізнав,
і я пристанув і сумирним став.
Нараз іздалеку прорвався крик,

що над домами йшов услід мені;
але не кликав й не казав «бувай».
А там у понадземній вишині
годинник, освітивши неба край,

проказував, що час ні злий, ні прав.
Тоді на самоті я ніч пізнав.

ЗАТРИМАВШИСЬ ПІД ЛІСОМ У СНІЖНУ НІЧ

Я, мабуть, знаю, чий це ліс,
та дім його в селі і лиш
догадуватись може він,
що в сніжну ніч я з саней зліз.

Дивується також мій кінь,
бо тут ні заїзд, ані дім,
лиш ліс, що у снігах примок,
і став, як в строю льодовім.

Кінь лобом шарпнув за шнурок,
при санях задзвонив дзвінок,
якби запитував: чому?
й пішов за вітром крок-у-крок.

І манить ліс у глибину,
Я ж маю путь призначену,
Й далеко йти ще нім засну,
далеко йти ще нім засну.

ДЕРЕВО, ЩО ВПАЛО ЧЕРЕЗ ДОРОГУ

Те дерево, що буря нам під ноги
кидає, мов колоду, не тому
лежить, щоб завернути нас з дороги
та щоб спитати: хто ми і чому

бажаєм вперто власної дороги:
спинити нас призначено йому,
щоб думали ми, станувши на ноги,
як без сокири знищить гущину.

Воно свідоме, що спинять даремно:
нас не звести від нашої мети,
куди постановили ми дійти,
хоч би і мали подолать всю землю.

Та тупцянням на місці втомлені
звернімося за тим, що в вишні.

Переклади Остапа ТАРНАВСЬКОГО

**ОСТАП ТАРНАВСЬКИЙ: РОБЕРТ ФРОСТ —
ПОЕТ ПОПУЛЯРНИЙ І ВЕЛИКИЙ**

Смерть Роберта Фроста в лютому цього року актуалізувала питання: хто такий популярний поет? Чи справді, щоб стати популярним, поет мусить знизитися до популярного рівня? Чи може популярний поет бути одночасно і великим поетом.

Роберт Фрост користувався в Сполучених Штатах Америки неспівмірною популярністю. Американський президент висловив про цього поета таку думку:

«Є різні роди хоробрости — одчайдушність перед лицем вогню, відвага заризикувати своєю репутацією, приязню і кар'єрою для переконань, які глибоко затримались у людині. Та найбільше рідкісний рід хоробрости, як і вміння плекати її, дається небагатьом людям, і ця хоробрість — послідовна мовчазна боротьба за те, щоб роз'яснити людську природу і світ, в якому живе людина. Роберт Фрост визначається цією хоробрістю, у нього величне вміння і відвага, завдяки яким він пронизував ті містерії, що оточують наше життя. І тому він здобув те заслужене визнання, що його здобуло так мало людей нашого часу».

Це не лише самі похвальні слова, в цих словах президента основна правда. Роберт Фрост вважався поетом-лауреатом, він отримав аж чотири рази Пуліцерову (найвище американське відзначення) нагороду, був широко читаним, часто цитованим і багато інтерпретованим поетом, який уже за життя здобув славу, що дається безсмертним.

Та при всій своїй популярності Фрост разом і великий поет. Хоробрість, про яку говорив президент Кеннеді, справді основна прикмета Фроста — людини і поета. В час, коли і література і мистецтво пішли за кличами модного модернізму, він залишився при традиційних формах і при традиційній думці. Майже до сорокового року життя, до віку, в якому деякі поети закінчують своє творче життя, Фрост був незаним і в житті і в літературі, самотнім на американській провінції, вивчаючи в самоті дві професії — фермера і поета. У професії фермера він не здобув успіхів, хоч до кінця життя — це була основна його професія. Але в поезії він випрацював свою власну мову, здобуваючи собі визнання перше в Англії, а згодом і в рідній Америці.

Фрост самий знав свою прикмету, що їй на ім'я хоробрість, і за-
являв:

Я бажав би, щоб про мене на гробі вписали:
Я мав сварку коханця із світом.

Та популярність Фроста не там, де він у сварці із нашим світом. Американська публіка бачить у Фростові національного поета, який говорить про національну гордість американця, про американську землю, про її ліси, поля, про її дерева і фарми, про простих американських людей.

Поет молодшого покоління Рендал Джарел характеризує Фроста так:

«Звичайні читачі вважають Фроста найбільшим поетом сучасності і люблять його вірші як добрі, так і погані. Вони бачать Фроста чутливим, ніжним, повним гумору поетом, який знає все про дерева, про фарми, про людей в Ньюінгленд, і в той же самий час зумів виплекати своєрідну оптимістичну, типово американську філософію, що й надає його поезії тієї переконливості, що її має проза».

Популярно Фрост відомий за такі поеми, як «Топорище», в якій прославляє творчість людських рук і людської думки разом із старосвітською філософією, в осередку якої стоїть людський мозок і його індивідуальна сила, чи «Смерть слуги», де сентименталізм і традиційність підсилюють віру, що ціллю людини є саме змагання і досягнення, а не щастя. Звичайний читач пам'ятає і цитує такі Фростові вислови, як — «Добрі огорожі визначають добрих сусідів», вислід дрібноамериканської ментальності; або патріотичні фрази в роді: «Земля ця була нашою, ще заки ми стали її власністю».

Широка публіка любила у Фростові той консервативний тон, ту старосвітську мудрість і підприємність, яка характеризує янкі протягом сторіч, і в її очах цей поет-фармер був некоронованою сірою еміненцією, до якої публіка прислухалась і яку вшановувала оплесками.

Та слава Фроста не лише у широкої публіки. Вже перша книжка, що вийшла друком у Лондоні в 1913 році, «Хлоп'яче бажання» принесла йому визнання і місце в літературі. Про книжку писали поети-світочі із бардом модернізму Езрою Павндом у проводі, і всі дуже похвально. Друга книжка «На північ від Бостону», що вийшла в 1914 році, заповнила Фростові визначне місце в поезії.

Англійський критик, професор Айвор Вінтерс, обговорюючи творчість Фроста, запитує, чи розмова може бути поезією. Розмова — це найбільш неухажне і безформне висловлювання людини, спонтанне і невиправлене, і її словник дуже обмежений. Поезія ж — це най-

більш трудна форма вислову. Поезія і розмова — це дві крайності, які ніколи не зустрічаються. Та проф. Вінтерс — прихильник інтелектуальної поезії; він вважає, що все мистецтво прагне до умов, що відповідають університетському викладові. Його опонент проф. Дойл бере в оборону Фроста. На його думку, Фростові вірші не претендують висловлювати означену систему думання. Тай такий філософічний твір, як Мілтонів «Втрачений рай», не витримав би точної аналізи філософа. У Фроста є своєрідна філософія, він поважає людину і її змагання, він славить землю, на якій людина живе, він знає і розуміє ті глибші сили, що діють у житті людини і тут його поетична сила.

Фрост свідомо відмежував себе від багатих можливостей модерного віршування і вірно лишився при традиційних формах. Він вважав, що писати вільним віршем — це те саме, що грати в теніс без сітки. Його приваблювала упорядкована форма метричного віршування, в якій він виробляв значення і важливість слова, шукаючи щораз нових можливостей оновлення маневруванням і словом і формою. Форма і значення вірша були для поета нероздільною цілістю. Проблемою було, як досягнути оригінального тону в «такому спрощенні», — як висловлювався сам Фрост, — як метричне віршування, і в той самий час висунути тему, яка виповнила б повністю вірш. Завершена форма вірша — це припасування двох чинників: органічної форми, що відповідна до зерна вибраної теми, і традиційної форми, в якій поет знаходить можливість вислову. Ця важливість форми видна у вірші «Затримавшись під лісом у сніжну ніч» — одному із найбільш відомих віршів Фроста. Природний нескладний символізм, що останнім висловом про сон переносить думку до вічного сну — смерті, дозволяє поетові поєднати пасторальну тему із надуманою поетичною формою й ілюструє поетову дефініцію про постання вірша: вірш починається з захоплення і закінчується мудрістю. Цій філософії віршотворення Фрост був постійно вірний. Він віднаходив себе часто у формі сонета, в якому останні рядки дозволяли йому на «раптову затримку для уникнення заплутання» після елегійного, пасторального вступу. Фрост вірив, що метрична форма є найкращим зразком дисциплінувати і концентрувати вірш.

Його поезії здаються радше короткими розмовами, але виплеканими, передуманими розмовами, в осередку яких — людський голос у різних його модуляціях. Критика вказує, що Фрост звертався лише до природного символізму, в роді «сон-смерть», намагаючись говорити найпростішою мовою, вдоволяючи тим вимоги широкої популярності і стягаючи на себе критику з боку рафінованих модерністів за брак нових і несподіваних засобів у віршуванні.

Але форма вислову Фроста і вся його поезія — це не вислід традиційного назадняцтва, це радше вислід філософії поета. «Кожна по-

ема, — казав Фрост, — це метафора сама в собі, інакше вона не є поемою». Критика одногосно стверджує, що хоч перший погляд на вірші Фроста може підсுவати думку про брак витонченої уваги до мистецького оформлення, трудна форма, що її вживає поет, і втілена в кожнім вірші думка вказують на великого поета. Фрост вкладається і в значення модерного поета. Якщо модерна поезія була поезією думки — тоді Фрост цілком модерний поет. Деякі критики вказують на вірш «Знайомство з ніччю» — один із найкращих Фростових віршів. В цьому вірші втілена тема, що її не поминали такі стовпи модернізму, як Павнд, чи Еліот, і справедливо говорять ці критики, що цей та інші в цьому роді вірші Фроста здобувають йому вибагливого читача.

Фрост не був революціонером у літературі, він не був ніколи модним, як колись Вітмен, чи потім Еліот. Але він став широко популярним після довгих і твердих років послідовної творчої праці, виявляючи ту незвичайну хоробрість, яка й дозволила йому не потонути в популярності, а затримати індивідуальні і самостійні риси великого поета, яким він і увійшов у літературу.

ОГОЛОШЕННЯ

Вийшло у світ нове видання «На горі» у співпраці з
«Україна і світ»

Поль Кльодель

БЛАГОВІСТЬ МАРІЇ

у перекладі Марти Калитовської.

Книжку можна замовити (ціна/ 4 нм, 1 ам. дол. або рівновартність на адресу:

I. Sapiha 3000 / Hannover-Buchholz Sibeliusweg 17 Germany.

**БОГДАН КРАВЦІВ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ
ВЗАЄМИНИ Й СУЧАСНЕ РАДЯНСЬКЕ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Протягом довгих сторіч Україна й Польща були найближчими сусідами з огляду на їхнє географічне положення, і їх в'язала не тільки боротьба проти спільних ворогів, але ще частіше боротьба між собою. Цією боротьбою були зумовлені і взаємні політичні й культурні впливи обидвох націй, і взаємини поміж ними в різних ділянках, особливо ж у літературі.

Абстрагуючися від взаємних впливів і тісних зв'язків між літературами обох народів протягом XVI і XVII сторіч, взаємини поміж ними не переривалися і після розділу Польщі не тільки під австрійською окупацією, що охопила і Львів і Краків. Куди живіші і глибші ці українсько-польські взаємини були і на тих землях, що із складу колишньої польської Речі Посполитої перейшли під російську окупацію, зокрема на Волині і Правобережжі. Частинним виявом тих взаємин була «українська школа» в польській літературі і творчість таких польських поетів, як Богдан Залеський, Юліуш Словацький та ін. Різномодні контакти між українськими і польськими літературними колами існували також і наприкінці XIX ст. і з початком XX, особливо ж між представниками галицької «Молодої музи» і «Молодої Польщі», хоч і ці періоди історії теж були позначені посиленою боротьбою дискримінованих політично українців західних земель проти польської політичної супрематії. Не зважаючи на тривалість цих взаємин і впливів, їх насилення і ширину засягу, вони ще й досі не знайшли об'єктивного і критичного розгляду ні в українській історіографії, ні в історії української літератури. Не пробувала їх висвітлювати українська наука під польською окупацією до 1939 року, не беруться за них еміграційні дослідники, побоюючися дуже часто виявляти таке чи інше зацікавлення «польськими справами».

Із спробами насвітлення окремих періодів чи епізодів в українсько-польських культурних взаєминах почав виступати останнім часом видаваний від 1958 року у Варшаві літературний та популярно-науковий додаток «Нашого слова» п. н. «Наша культура». Декілька цікавих, хоч і однобічних причинків до цієї теми, зокрема у зв'язку із польським письменником Владиславом Орканом (спр. прізвище Францішек Смерчинський — 1875-1930*), дав на сторінках цього місячника український літературознавець на терені Польщі Анґін Верба, зокрема у статтях «Дружба В. Оркана з Б. Лепким» (ч. 9 (29), 1960) та

*) У Заг. Укр. Енциклопедії дата народження Вл. Оркана покладена помилково на 1835 рік.

«Мости приязні» (ч. 4 (36), 1961), остання з яких стосується також взаємин Вл. Оркана з українською літературою. Статті А. Верби цінні тим, що написані вони на підставі листів українських письменників до Оркана й інших архівних матеріалів, які зберігаються в бібліотеці Ягайлонського університету у Кракові і в бібліотеці ім. Оссолінських у Вроцлаві.

Автор цих статей старається насвітлювати українсько-польські взаємини по змозі об'єктивно і не боїться вимагати переоцінки накинутого радянським літературознавцям цілком негативного ставлення до діяльності Богдана Лепкого, як поета і літературознавця.

Питання цих взаємин привернули останніми роками також увагу радянських українських літературознавців і дослідників. Спеціалістами в цих ділянках виступають, якщо мова про літературу «дожовтневу», радянський літературознавець Григорій Давидович Вервес (нар. 1920), який закінчив під час війни т. зв. Об'єднаний український державний університет у місті Кзил-Орді в Казахстані і здобув титул доктора філологічних наук у 1960 році і, якщо мова про літературу 20-их і 30-их рр., Валерія Павлівна Ведіна, дослідниця сучасного польського літературного процесу.

Першому із названих належать такі цінні використаним матеріалом праці, як «Адам Міцкевіч в українській літературі» (К. 1955), «Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70-90 рр. XIX ст.» (К. 1957), «Головні проблеми українсько-польських літературних взаємин XIX в.» (К. 1958), «Юліюш Словацький і Україна» (К. 1959) й опублікована останньо, вже 1962 року, у В-ві АН УРСР праця «Владислав Оркан і українська література». В. Ведіна опублікувала 1960 року у В-ві АН УРСР працю про «Літературно-громадські зв'язки пролетарських письменників Західної України і Польщі 20-30-их років ХХ-ого ст.» і є авторкою багатьох статей про польську сучасну літературу, друкованих у різних радянських журналах.

Не беручися оцінювати усі ці праці, кожна з яких вимагає окремого розгляду й аналізу, на цьому місці ствердимо, що всі вони написані з однією тенденцією: показати, що літературні українсько-польські взаємини, якщо й існували, то тільки між прогресивними письменниками і публіцистами обидвох народів і що справжні дружні взаємини чи пак «традиції дружби» розвинулися й утривалилися тільки після «Жовтневої соціалістичної революції», зокрема ж після того, як була створена «народно-демократична Польща». Водночас із цим автори названих праць намагаються довести, що найзапеклішими противниками будь-яких взаємин між літературами слов'янських й інших народів, зокрема дружніх зв'язків між українськими й польськими літераторами і публіцистами, були українські «буржуазні націоналісти» — письменники, критики, науковці. Згідно з настановою радянського літературознавства, саме ці «закляті вороги» українського й поль-

ського народів не тільки що не сприяли встановленню й розвиткові дружніх взаємин між обома народами в ділянці літератури, але й усякими можливими способами цим зв'язкам перешкоджали і їх припиняли.

Показова з цього погляду найновіша праця доктора філологічних наук (член КПРС з 1944) Григорія Вервеса про «Владислава Оркана і українську літературу» (К. 1962). Характеристична найперше тим, що вона дозволяє простежити і розкрити накинута партією і режимом радянським літературознавцям техніку писання «наукових праць», що виявляється в заперечуванні або промовчуванні історичних фактів і подій, у викривлюванні наукової правди, а то й фальшуванні джерельних матеріалів. Цією антинауковою методологією своєї літературознавчої праці і Г. Вервес, як і інші радянські поважні науковці, мусять дезавувати і свої наукові праці і себе самих як наукових дослідників.

Владислав Оркан відомий в українській літературі вже з 1900-их років, коли у львівській Видавничій Спілці появилася 1901 року в перекладі Йосифа Стадника на українську мову його п'єса «Скапаний світ». З того ж часу починається знайомство Владислава Оркана з українськими письменниками, що довше чи коротше перебували в Кракові — Василем Стефаником, особливо ж Богданом Лепким, що 1899 року переїхав до Кракова, де й перебував цілих 15 років до першої світової війни і потім від 1926 року до кінця свого життя. Знайомство Владислава Оркана з Богданом Лепким розвинулося в широку, глибоку і тривалу дружбу, доказом якої може бути кожен лист із їх листування, яке, якщо йдеться про листи Оркана, зберігається частинно в архіві Богдана Лепкого в Нью-Йорку (в поетового сина д-ра Ростислава Л.) і в архівах Кракова і Вроцлава, а якщо йдеться про листи Лепкого до Оркана, то в архівних матеріалах останнього, зберіганих у вищеназваних бібліотеках у Кракові і Вроцлаві. Були обидва письменники не тільки на «ти», кожен із їх листів ряснів інвокаціями «коханий», «дорогий», «друже». Дружба їх не обмежувалася тільки листуванням, вони відвідували один одного, помагали собі взаємно, співпрацювали в різних літературних починах.

Уривки з листів Лепкого й Оркана, неприступних нам тут, що зберігаються в бібліотеках у Польщі, навів у своїй статті п. н. «Дружба В. Оркана з Б. Лепким» А. Верба в «Нашій культурі» (ч. 9, 1960). «Маю тут (у Кракові), — писав Богдан Лепкий в листі до Оркана від 17 грудня 1902, — правда, досить знайомих і прихильних мені людей, але я не маю нікого, з ким міг би я порозумітися так, як з Вами». Згодом, у 1926 році, по 11 роках від виїзду з Кракова, Лепкий написав Орканові з Берліну листа, запевнюючи в ньому: «Я вірив і сьогодні вірю, що ми були друзями, та було б мені незвичайно радісно, якби і Ти не позбувся цих почувань». На цього листа відповів Оркан Лепкому бурхливим виявом дружніх почуттів у листі, датованім 15 груд-

ня 1925 року у Великій Порембі, де він у той час перебував: «Як же ж Ти міг, дорогий, думати, що змінилося моє серце до Тебе, що забув я про спільно пережиті в Кракові хвилини, про вузли дружби, які нас з'єднали. Єдине це добро, Давній мій Друже, приязнь перетриває найтяжчі випробування, а в тих повоевних часах, в часах загального і бруталного егоїзму — ця приязнь є справжнім захистом, підтримкою для духа. Був ти в своїх думках і в серці, Дорогий Богдане, завжди присутній і в тих літах. Часто з дружиною говорив я про Тебе. Чув я з віддалі, як у кришталі Твоєї високої душі мусять відбиватися таємно всі переміни долі, всі зриви й упадки Твого народу».

Разом з Орканом Лепкий видав 1908 року, по багатьох роках спільної праці, збірку новель українських письменників в перекладі на польську мову п. н. „Młoda Ukraina. Wybór nowel”. Zebrał i tłumaczył Władysław Orkan. Warszawa, 1908. Nakład Księgarni G. Centnerszvera i Spółki, 265 стор. Не зважаючи на твердження «зібрав і переклав Вл. Оркан», зафіксоване на заголовному листку видання, основну ролю в підготові збірки відіграв, як стверджує А. Верба, Б. Лепкий, який «підбирав твори, перекладав їх, писав пояснення, а Оркан, крім коректи, дав лише свою фірму». Доказом цього можуть бути наведені А. Вербою листи Б. Лепкого з 29 січня і 22 лютого 1902 року й особливо ж лист Б. Лепкого, написаний Орканові у відповідь на його сумніви щодо підписання його прізвищем праці, яка не була повністю ним виконана. В цьому листі з 16 червня 1908 року Лепкий так заспокоював Оркана: «„Молодою Україною” не турбуйтеся. Що виїшла під Вашою фірмою — тим краще, бо Вас у Польщі більше, ніж мене, знають. Я вже виріс з тих літ, коли людина дорожить кожним друкованим словом і дбає про кожний свій підпис. З цього приводу не майте ніяких сумнівів».

Факт, що оповідання для цієї збірки перекладав Богдан Лепкий, підтверджує також Євген Ю. Пеленський у складеній ним бібліографії творів, перекладів і видань Б. Лепкого, надрукованій у збірнику «Богдан Лепкий» (Краків-Львів, 1943), на підставі матеріалів з архіву письменника. Підтвердженням головної ролі Б. Лепкого у виданні цієї антології може бути й цитований уже лист останнього з 16 червня 1908, в якому Б. Лепкий висловлює свій жаль, що до збірки не увійшов Яцків, Коцюбинський та багато інших, і стверджує, що «треба сподіватись, що колись, як час вилікує наші суспільства від люті шовінізму, видамо повнішу книжку перекладів».

Участь і роля Богдана Лепкого в українсько-польських літературних взаєминах не обмежувалися тільки знайомством з Вл. Орканом і співпрацею з ним у виданні антології «Млада Україна». А. Верба пригадує, що «Б. Лепкий перекладав поезії К. Тетмаєра та М. Конопніцької, написав польською мовою розвідку про велику польську поетесу (видана 1907 в Бережанах — Б. К.), перекладав на польську мову «Слово о полку Ігореві» (1905) і том оповідань Коцюбинського

(1906). Він був автором 24 перекладів польських перекладів поезій Т. Шевченка, які увійшли до 14 тому зібраного українського видання творів поета у Варшаві 1936 року. Б. Лепкий видав польською мовою „Zarys literatury ukraińskiej” (1930), вміщував у польських виданнях статті про українську літературу, зокрема його перу належить енциклопедичний нарис української літератури в IV-ому томі „Wielkiej literatury powszechnej”, 1933».

Ще пригадує А. Верба, що «Б. Лепкий був заступником професора української літератури в Краківському університеті» і що він дружив з К. Тетмаером, С. Виспянським, з польськими художниками Вічулковським та Станіславським» і що «так само, як Оркана, Лепкого вражала нужда народу та несправедливість в умовах капіталістичної влади». Водночас із цим А. Верба стверджує згідно з правдою, що Б. Лепкий «увесь час вороже відносився як до Радянської України, так і до всього Радянського Союзу».

Наведені А. Вербою дані про участь Б. Лепкого у розвитку українсько-польських літературних взаємин можна доповнити ще й деякими іншими даними. Крім свого перекладу «Слова о полку Ігореві», Лепкий був редактором перекладу цього ж «Слова» на польську мову, що його зробив Августин Бельовський і що був опублікований у Бродях 1906 року з передмовою і поясненнями Лепкого в серії «Arcydziała polskich i obcych pisarzy». Працю Б. Лепкого над ознайомленням польської читацької промади із «Словом о полку Ігореві» об'єктивно й високо оцінює польська дослідниця «Слова» Антоніна Обрембська-Яблонська у своїй книжці «Słowo o wurgawie Igo», Варшава, 1954 (на стор. 85-91).

Б. Лепкий був не тільки автором 24 перекладів з Шевченка на польську мову, надрукованих в XIV томі Повного видання творів Тараса Шевченка, опублікованого Українським Інститутом у Варшаві п. н. «Т. Шевченко. Переклади поезій на польську мову», але й редактором цілого тому, співавтором бібліографічних зауваг у цьому томі і співупорядником надрукованого в ньому реєстру польських перекладів з Шевченка.

Якщо ж мова про взаємини Б. Лепкого з Орканом, то Лепкий присвятив своєму польському приятелю кількадесять теплих сторінок у книжці «Три портрети. Франко — Стефанік — Оркан», надрукованій у Бібліотеці «Діла» (Львів, 1937).

Усі ці факти й дані, наведені тут, доводять переконливо, що в розвитку українсько-польських літературних взаємин Богдан Лепкий посідає одне з передових місць, друге після Івана Франка, а коли мова про Владислава Оркана, то Богдан Лепкий стояв до нього найближче з усіх українських письменників, не виключаючи і Василя Стефаніка, дружба між яким і Орканом припадала здебільша на початок 1900-их років, час перебування Стефаніка в Кракові.

Як же поставився до усіх цих фактів і моментів участі Богдана

Лепкого в українсько-польських взаєминах взагалі й у взаємовідносинах з Орканом зокрема радянський дослідник цих взаємин, людина високого наукового стажу Григорій Вервес у своїй праці, присвяченій цим взаєминам п. н. «Владислав Оркан і українська література»? У літературних контактах і взаєминах, що мали таке чи інше відношення до Оркана, Богдан Лепкий у праці Вервеса взагалі не існує. З українських письменників, що були зв'язані з Орканом знайомством, листуванням чи співпрацею, Г. Вервес згадує тільки Василя Стефаника, Сидора Твердохліба, Михайла Яцкова. Найбільше уваги (цілий окремий розділ) присвячує Вервес взаєминам Оркана з Стефаніком, намагаючися доводити без більших доказів не надто доведений й інколи цілком не існуючий вплив української літератури, зокрема Стефаника, на творчість польських письменників — не лише Оркана, але й Пруса.

Не маючи можливості заперечити участь Богдана Лепкого у виданні антології «Млода Україна», Г. Вервес намагається применшити цю участь і заперечити головну роллю Лепкого і для цієї мети винаходить цілком невідомого в історії української літератури Володимира Яроша, краківського «українця за походженням», вчителя, що «потроху і писав». Цей Ярош, що його Вервес в іншому місці називає Владиславом, якщо вірити посиленням Вервеса на його листи до Оркана, був помічником у складанні антології «Млода Україна» і мав надіслати Орканові переклади новель Стефаника, Кобилянської, Мартовича й Мирного. Він же в листі до Оркана називав Черемшину (спр. прізвище Семанюк) Степанюком.

Усе це потрібне Вервесові для того, щоб зробити Оркана не тільки головним ініціатором згаданої антології, але й перекладачем і автором передмови, що її, як стверджують і сам Лепкий і Оркан, останній написав з використанням надісланого йому Б. Лепким тексту. Для тієї мети Вервес розправляє брутально і з автором цитованої вище статті «Дружба В. Оркана з Б. Лепким» Антоном Вербою, зокрема з його твердженням, що «основну роль у виданні збірки відіграв Б. Лепкий». Закидаючи А. Вербі, що до «подібних висновків» він прийшов «в наслідок некритичного ставлення до листів Б. Лепкого, які знаходяться в архівах Оркана і які він цитує», Вервес намагається розтрошити українського літературознавця з варшавської «Нашої культури» ще погромницькою заувагою такого змісту: «Слід зауважити також, що перекладницька і популяризаторська діяльність Б. Лепкого, особливо в ранній період, не повинна заступати антинародної, буржуазно-націоналістичної суті його діяльності пізніше, а особливо його участі в буржуазно-націоналістичних „урядах“, запроданську місію в Німеччині на початку 20-их років, прислужництво перед підсудчиками за часів „санації“, антирадянські виступи взагалі. Ось чому вважати Б. Лепкого „пропагандистом дружби між польським і українським народом“ немає підстав».

Розгромивши А. Вербу такою «науковою» з погляду марксистської методології заувагою, Григорій Давидович Вервес здійснює дуже скрупулятно операцію вилучення Богдана Лепкого із українсько-польських літературних взаємин і зокрема перекреслення його дружби з Орканом. Стверджуючи, що «Оркан протягом останніх десятиліть якось був у нас забутий» і що «на Україні після появи „Костки Наперського” (1930), здається, так нічого й не видано», і згадуючи невеличкі біографічні довідки і статті Я. Яреми, присвячені зв'язкам Оркана із Стефаніком, Г. Вервес промовчує цілком таку важливу для історії українсько-польських літературних взаємин позицію, як спотади Б. Лепкого про Оркана, опубліковані в книжці «Три портрети» (1937).

Використовуючи для своєї праці, як це він стверджує в передмові, малодоступні матеріали польської регіональної періодики та архівні дані бібліотеки Ягеллонської у Кракові і бібліотеки ім. Оссолінських у Вроцлаві, особливо ж листування Оркана і Лепкого, і цитуючи рясно уривки з цього листування, Г. Вервес, як доктор філологічних наук, застосовує при цьому дуже своєрідну методу, що її можна визначити, як «made in USSR»: він не згадує, до кого й коли були писані ці листи. Так, наприклад, Вервес теж цитує (на стор. 39 своєї праці) наведений вище нами за А. Вербою уривок з Орканового листа до Богдана Лепкого із підтвердженням щирої і глибокої дружби Оркана у відношенні до українського письменника і з ствердженням, що «дружба витримує найтяжчі випробування», алеж не згадує ні словом, що цей лист Оркана був адресований Лепкому, щобільше — вжити в цьому листі фразу про «загальній застій і брутальний егоїзм» Г. Вервес наводить на доказ негативного ставлення Оркана до Пілсудського, хоч Пілсудський ще не був у той час (1925) при владі. В дальшому Г. Вервес, обговорюючи неможливу уже до промовчання сторінку співпраці Богдана Лепкого і Владислава Оркана при видаванні антології «Млода Україна», промовчує скрупулятно всі інші вияви участі Богдана Лепкого в розвитку українсько-польських літературних взаємин чи на початку 1900-их рр. чи в 1930-их рр. Характеристична в цій тенденції Г. Вервеса навіть така подробиця, що, подаючи перегляд книжок, наявних у бібліотеці Оркана, між ними Франка, Стефаніка, М. Яцкова, О. Кобилянської, Ст. Ковалева, Л. Мартовича та ін., Г. Вервес не згадує найбільшої групи книжок у цій бібліотеці — творів Богдана Лепкого, передаваних Орканові із теплими дедикаціями.

Алеж застосовуючи усю цю методу промовчування й вилучування Б. Лепкого із його взаємин з Орканом, Гр. Вервес вживає цілком недозволених засобів. А. Верба у своїй рецензії на його працю «Владислав Оркан і українська література», надрукованій в «Нашій культурі» (ч. 11, 1962) під назвою «Нова книга українського польоніста» наводить і зразки цитування використовуваних документів Вервесом, що межують просто із фальшуванням. Так, наприклад, цитуючи на

стор. 117 працю польського літературознавця С. Пігоня п. н. «Владислав Оркан», Г. Вервес із зацитованого в цій праці речення «зав'язавши дружбу з кількома його (українського літературного життя — Б. К.) представниками: Лепким, Стефаніком, Твердохлібом, підтримував живий контакт із творчістю покоління своїх ровесників», пропускає, чи пак викрапковує прізвиська усіх трьох українських письменників, щоб тільки не згадувати Лепкого і його дружби з Орканом. Пропускає Г. Вервес незграбно прізвисьце Лепкого і в короткій цитаті із Орканового листа до М. Вислоухової (на стор. 102), переробляючи речення «А крім всього іншого, твори Стефаніка і Лепкого, то так наче б про нашого хлопа з гір» на «коротше»: «А крім всього іншого, твори Стефаніка... — то ніби про нашого селянина з гір»... Лепкий у цій цитаті був Вервесові надто вже невігідний, і він вирішив, для зручності, його прізвисьце пропустити. Стосована Вервесом технік літературознавчого досліджування викликає здивування навіть у варшавського українського польоніста А. Верби, і той зауважує делікатно, що «можна не погоджуватися з поглядами цитованих авторів, але практика довільного змінювання їх текстів виглядає в науковій праці принайменше дивною!»

Алеж не тільки до такої «практики» кидається Г. Вервес у своїй праці. Намагаючися воздвигнути Оркана в ряди прогресивних польських письменників, предтеч «робітничо-селянської» і «народної» Польщі, Г. Вервес, згідно з усією радянською літературознавчою методологією, дошукуються в діяльності Оркана негативного ставлення до Пілсудського і його режиму і промовчує цілий ряд моментів із біографії і світогляду Оркана, зокрема факт його ворожого ставлення до більшовизму і Радянського Союзу. Тому ці намагання викликали уже не тільки здивування, але й рішучий протест Антона Верби в цитованій вище рецензії на книжку Г. Вервеса. Відповідаючи на твердження Г. Вервеса, що «на відміну від інших письменників, що разом з ним розпочинали з опозиційних гасел, а потім стали співцями буржуазної Польщі (наприклад, В. Серошевський), автор „Комірників” і „Костки Наперського” (Вл. Оркан — Б. К.) не пішов на службу до Пілсудського», А. Верба наводить низку цілком протилежних фактів, які заперечують це довільне твердження Вервеса. «Коли вже мова про службу, — пише А. Верба, — то треба пам'ятати, що Оркан служив в легіонах Пілсудського від 1915 до 1920 року». Він не тільки служив, як невинно пише Вервес, у «селянському полку чвартаків» (стор. 35), але в 1915 році працював у військовому архіві легіонів у Кракові, займався вербуванням до війська Пілсудського, працював у пресовому відділі легіонів, з рядового авансував на капітана. Письменник вийшов з легіонів з приводу поганого здоров'я. Відомо також, що він працював над «Золотою книгою польських легіонів». Наведених А. Вербою даних вистачало б, щоб виявити увесь фальш у насвітлюванні радянським літературознавцем постаті і світогляду Вл. Оркана.

Все ж таки цікаві й далішні докази А. Верби, який, цитуючи листи Вл. Оркана, стверджує, що «Оркан всеціло стояв по стороні Пілсудського», що він був затривожений в 1920 році «більшовицькою навалюю», що він був таким же імперіялістом, як і Пілсудський, і вимагав не тільки приналежності Вільни до Польщі, але мріяв про приєднання до неї як не цілої, то хоч частини Словаччини (Спішу), що він був прихильником українського «мазепинства» і в пляні повісти «Війна» передбачав розділи про боротьбу Москви з цим «мазепинством» і про підтримку Туреччиною визвольних українських змагань.

«З наведеного видно, — закінчує А. Верба, — що Оркан, подібно, як і Лепкий, неприязно відносився до Радянського Союзу і більшовиків, вживав навіть характерного для Б. Лепкого слова „мазепинство”». Проте А. Верба вважає, що так само, як не можна засуджувати цілком Вл. Оркана, бо і в нього були, мовляв, «позитивні сторінки», так же само не можна цілком відкидати Лепкого, бо «вже на зрів час переоцінки і доповнення поглядів на деякі факти, зв'язані з Лепким». Для підтримки цієї вимоги А. Верба пригадує виступи Б. Лепкого в польському сенаті, в яких цей український поет і науковець домагався не тільки початкових, середніх і вищих шкіл для українців у Польщі, але й викривав дискримінаційну політику польського санаційного режиму у відношенні до українців.

Для характеристики рівня радянських літературознавчих праць варто згадати ще ряд фатальних помилок у книжці Вервеса. А. Верба запримичує, що докірливе визначення Оркана видавців, як «видлавців», значить, тих що видавлюють, Г. Вервес в розпал етимологізування виводить від польського «видла» значить... вила; що твір Словацького «Батько зачумлених» він називає на стор. 128 «Битва зачумлених».

Ці запримічення можна ще доповнити багатьма іншими курйозами. Відому поезію «Видиш, брате мій» Вервес на стор. 93 називає «Чуєш, брате мій», не згадуючи, що її автором був саме Богдан Лепкий, цьому ж Б. Лепкому закидає участь в буржуазно-націоналістичних «урядах», хоч, як відомо, Б. Лепкий ніколи ні до яких урядів не входив. Гната Хоткевича Вервес називає (на стор. 119) Г. Ходкевичем, новелю Мартовича називає (на стор. 178) «Нечительник», замість «Нечитальник» і т. д.

Наведений у цій статті розгляд промовчаної Г. Д. Вервесом участі Богдана Лепкого в розвитку українсько-польських літературних взаємин і його зв'язків з Орканом показовий не тільки для висвітлення радянської наукової методології. Праця Г. Вервеса може бути ілюстрацією й того, як добрий задум і велика не раз дослідницька праця українських науковців у Радянському Союзі пропадає марно в умовах партійного режиму і ненаукових настанов марксистської методології, яка намагається перевертати усі факти і заперечувати історичну правду.

БОГДАН РУБЧАК: УВАГИ ДО ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Досі ми говорили про музику народної поезії. А тепер порозмовляємо про її малярство. Є теоретики поезії, які вважають поетичний образ за єдине мірило поезії. Безперечно, в деяких родах поезії це правда. Навряд чи поезію французького сюрреалізму можна міряти іншими мірками. Хоч, як я намагався фрагментарно показати вгорі, народна поезія має багато більше цінностей, ніж свої образи, все таки їх оригінальність, багатобарвність, спостережливість і глибокодумність є одною з найкращих її рис.

Хоч не є завжди доцільним класифікувати поетичні тропи, все таки в цьому короткому і схематичному нарисі я дозволю собі обговорювати тропи народної поезії за загальнозживаною класифікацією, що була усталена вже грецькими теоретиками.

Найпростішим, а проте найважливішим засобом народної поезії є епітет. Епітет — це поетичне означення, яке повторює характерну рису, що вже є вміщена в самому слові, що його визначають, і має за ціль звернути увагу слухача на дану рису предмета або явища, що його це слово називає, або висловити якоесь емоційне відношення до нього. Отже, коли ми кажемо: «широке небо», ми не маємо на меті протиставити це поняття «вузькому небу», а тільки виділяємо і підкреслюємо властивість небесного простору. Як граматичні означення, так і епітет при іменникові звичайно стоїть у формі прикметника, а при дієслові — прислівника. Одначе, епітетами можуть бути й іменники, дієприслівники і інші частини мови.

Найчастіше народна поезія користується так званими постійними епітетами: на кожному кроці знаходимо «молодий козак», «сива голубка», «вороний кінь», «битий шлях», «яра пшениця», «дуб зелененький» і т. д., і т. д.

Народні поети не старались приховувати свої епітети, а відкрито вживали їх для чисто стилістичних потреб. Ось уривок, де епітети виділені інверсією і відділені від іменників слівцем в се для виразнішого підкреслення, а до того призначені на те, щоб більш ефектно закінчувати рядок. Ефект надзвичайно милий:

А все волове, все половії,
А в них роженки все золотії,
А воловоди все шовкові,
На них ярема все тисовії,

На них знізочки все кедровії,
А занізочки все мідянії.

Помостим мости все золотії,
Погатим гатки все вінковії,
Повісим коври все шовковії.

Багаті, барвисті епітети вказують на любов наших предків до гарних, добре зроблених предметів, вказують на любов до пишного, розкішного життя. Всі ті «ільчисті обруси», «оріхові світлоньки», «пирозлотні коновки», «соболеві шуби» ілюструють не тільки економічний добробут і культ краси в щоденному житті наших предків, але також і люб'язне відношення народних поетів до мистецьких описів.

Епітети також натякають на повагу, статечність і впевнений спокій наших предків. Навіть їх «челядонька пишно ходила». А яка має статичність в цьому зверненні дівчини до сонця, з замовляння на любов:

Добридень тобі, сонечко ясне!
Ти святе, ти ясне-прекрасне,
Ти чисте, величне і поважне!

Можливо, до найвдаліших епітетів народної поезії належать епітети, що описують барви. Народні поети кохались у барвах, і не збиралися проховувати цього свого закохання. Звичайно, найчастішими епітетами барв являються постійні (чи, як їх дехто називає — тавтологічні) епітети, як «зелений явір», «червона калина» і т. д. В наступному уривку подається серія порівнянь коней до птахів. Одне з завдань цього засобу (про друге розкажу, коли говоритиму про порівняння) — зблизити барви коней до постійних епітетів барв, що їх звичайно вживають у зв'язку з птахами названими в уривку, і тим способом уточнити ті барви (ворон е з а в ж д и чорний, сокіл — сивий, а лебідь — білий!):

Обізвався козак молоденький:
«Ой маю я три коні на стайні:
Єден чорний, як ворон чорненький,
Другий сивий, як сокіл сивенький,
Третій білий, як лебідь біленький.
Я тим чорним до моря доїду,
А тим сивим море переїду,
А тим білим тройзілле достану,
А з Марисев до слубоньку стану».

І справді, народні поети старались епітетами описати барву якнайточніше. Не вистачало сказати: «білесенькі лебеді»; треба було ще додати «сірі-білі мої лебедята». Не вистачало сказати: «Ой зацвіло зеле-

не вино»; треба було уточнити той цвіт: «Зелене вино сино зацвіло» («зелене» тут є більш узагальнений епітет, що стосується постійного кольору винограду, а «сино» — більш особливий, що відноситься до кожного цвіту).

Однак, епітети барв не завжди подані в реалістичному пляні: часто вони знаменито виконують завдання метафор. До цього найчастіше вживається срібної і золотої барви, або просто поняття «срібний» і «золотий», де, окрім краси барв, імплікується ще висока вартість металів.

Стояла верба посеред двора,
А на тій вербі золота кора.

*

А хто у тій церковці? Золотее дитятко.
А що ж воно робить? Золотого ножика держить.
А що ж воно крає? Срібнее яблучко.

*

Ой Іванчику мій срібний,
Іванчику мій золотий!

*

Що стебло-сребро — золотий колос.

У наступному уривку з обжинкової пісні епітети золота подаються порядком заперечення:

Наше село веселе,
Ми віночка несемо,
Не з золота — з яриці,
З назимної пшениці,
Не з золота, а з жита
Нам горілка налита.

Звичайно, що епітети поезії не обмежуються описами барв. Будуються вони з найрізноманітніших матеріалів, і хоч більшість — реалістична, часом трапляються між ними чудові несподіванки. Дружинна пісня розказує про «перляні стрілки». Замовляння, уособлюючи мороз, дає епітет «лисий», імплікуючи тим факт, що мороз нищить рослинність, і робить дерева, поле, галявини «лисими», в той же час малюючи образ старого, лисого дідугана. Друге замовляння, звертаючись до диявола, каже, що він їздить на «сідлі соколиному», представляючи нам злого духа, що ширяє на соколі попід темними хмарами або літає під ними, немов сокіл, і тією картиною конкретизуючи його.

Такі епітети називаємо метафоричними епітетами. Їх в народній творчості відносно мало, а проте деякі з них, як я старався показати, досягають високого мистецтва. Чи може бути вдаліший образ меча, як:

Блиснемо мечем, ясен місяцем.

Трапляються й метонімічні епітети, як наприклад:

Ой коню мій коню та й золота я грива.

А ось цікавий приклад пародіювання гіперболічних епітетів народної творчості:

Наїхали гостоньки — з чужої сторони:
 Їдь Марисенько, їдь — в нашу сторононьку,
 До нас, Марисю, до нас — добре тобі буде в нас!
 В нас гори золотії, травоньки шовковії,
 Річеньки медовії, стіноньки золотії!
 Прилетіла зозуленька та й стала ковати,
 Стала ковати — всім правду казати:
 Світ же я облітала, а того не видала,
 Всюди гори землянії, травоньки зеленії,
 Річеньки водянії, стіни деревлянії.

Ще одним дуже важливим засобом народної поезії є паралелізм. Ця поетична фігура паралельно зображає явища з різних сфер життя, показує одні явища на фоні інших, зіставляючи їх переважно за ознакою дії. Ось паралелізм, побудований на дії колихання:

Ой у полі билинонька колихається,
 А в шиночку вдовин син напивається.

Слухач тут уявляє не тільки фізичне колихання п'яного, але — що важливіше — духовне колихання людини, що стає безпомічною перед особистою долею, як билина перед сильним вітром. І, наче potwierджуючи нашу інтерпретацію, автор пісні звертається до ліричного героя — і до його паралелі — билини:

Годі тобі, билинонько, колихатися,
 Годі тобі, вдовин сину, напиватися.

А ось паралелізм звуку:

Зашуміла ліщинонька,
 Заплакала дівчинонька.

Або ще один, до речі, дуже дотепний:

Скрипливії ворітечка,
 Брехливії люди.

Приклад паралелізму зорового вміщений в один рядок:

Чи високо сонце на небі, чи хорош Іванко на коні?

Імплікацій тут кілька: Іванко хороший, як сонце. Іванко сидить високо на коні, як сонце стоїть високо в небі. Сонце блищить промінням, як Іванко зброєю і зброєю, і т. д.

Найчастіше, переживання ліричного героя зрівнюються з близькими цим переживанням явищами природи. Кожний деталь об'єкта (природи) підкреслює риси суб'єкта (людини). Образ природи стає при зіставленні образом внутрішнього, психологічного, морального стану ліричного героя.

Паралелізми можуть бути досить широко розвинені: вичислюється кілька прикмет або дій природи, і потім, прикмету за прикметою, чи дію за дією, порівнюється їх з прикметами чи діями ліричного героя.

Ой лігала сива каня по полю,
Заганяла дрібні пташки до бору:
Ой до бору, дрібні пташки, до бору,
Не роніте рябих пір'їв по полю.

Ой їздило пахолятко по полю,
Запращало челядоньку до двору:
Ой до двору, челядонько, до двору,
Не запалкой біле личко по полю.

У першому рядку автор каже, що робила каня; в п'ятому — що робило пахолятко (маленький хлопчик). В другому рядку говориться, чому каня лігала по полю; в шостому — чому пахолятко їздило по полю. Третій і четвертий рядок оповідає, чому каня зганяла дрібні пташки до бору; сьомий і восьмий — чому пахолятко зганяло челядоньку до двору.

Цей приклад, до речі, показує нам, як тісно зв'язані синтаксичні й образові паралелізми. Відповідні рядки першої і другої строф побудовані на однакових синтаксичних основах, а в третьому й сьомому рядку слово б о р у римується з д в о р у .

А ось багаточленна паралеля з хронологічно багато пізнішої ліричної пісні.

«Ой попливи, вутко,
Проти води прудко
Та накажи матусеньці,
Що я умру хутко!»

Вутоньки немає,
Матіньки не буде,
Десь за мене, молодую,
Навіки забуде!

«Ой полети, галко,
Де мій рідний батько,
Нехай мене одвідає,
Коли йому жалко!»

Галочки немає,
Й батенька не буде,
Десь за мене, молодую,
Навіки забуде!

«Ой полети, орле,
Де братичок оре,
Та й накажи йому, орле,
Яке мені горе!»

І орла немає,
Братика не буде,
Десь за мене, молодую,
Навіки забуде!

«Ой летить, синиці,
Де рідні сестриці,
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці!»

І синиць немає,
І сестриць не буде,
Десь за мене, молодую,
Навіки забудуть!

«Ой полети, орле,
На Дін риби їсти,
Та й принеси, орле,
Од родоньку вісті!»

І орла немає,
Вістоньки не буде,
Десь за мене, молодую,
Навіки забудуть!..

В багатьох зразках народної поезії трапляються так звані паралелізмами заперечення:

Стояла верба посеред двора,
А на тій вербі золота кора,
А на тій вербі рожеві квіти.

Ой, то не верба — Йванова жена,
 Ой, то не кора — то ньєнка стара,
 Ой, то ж не квіти — то Йванові діти.

*

Там над лісом, там над темненьким
 Десь ми ся взяли чорні хмароньки,
 То не хмароньки — ранні роейки.

*

То не сива зозуля кувала,
 Не дрібна птиця щебетала,
 Не у борі сосна шуміла, —
 То бідна вдова
 У своєму дому
 З своїми дітьми гомоніла.

Близьким до паралелізму є порівняння — двочленна форма тропу, що її два члени з'єднані при помочі всякого роду сполучників. Хоч паралелізми характерні переважно для народної творчості, а порівняння зустрічаються в усіх родах поезії, проте вони також грають в народній поезії величезну роль, і часто досягають великої майстерності.

Порівняння зустрічаємо навіть у найдавніших зразках народної поезії. Ось досить дотепне порівняння з замовляння, що його виголошують, садячи капусту:

Щоб (капуста) була глуха, як коліно,
 Щоб була туга, як камінець,
 Головата, як горнець,
 А біла, як платок.

А ось уривок, що його ми вже наводили у зв'язку з епітетами:

Ой маю я три коні на стайні:
 Єден чорний, як ворон чорненький,
 Другий сивий, як сокіл сивенький,
 Третій білий, як лебідь біленький.

Як ми вже підкреслили вгорі, ці порівняння зроблені на підставі барв: спершу називається барва, а потім долучається до неї порівняння. Проте, натяки цим не обмежуються. Тому, що всі три другі члени порівняння є птиці, натякається не тільки на барви, але й на швидкість коней — ті чарівні коні не біжать, а летять.

Порівняння з обжинкової пісні в своїх двох рядках передає не тільки багатство (кіп так багато, як зізд), але й повагу і красу укра-

їнського господаря (він же, як місяць!). Також треба звернути увагу на те, що зорі, як і копи, золоті:

Стане господар межи копами,
Як ясен місяць межи зіздами.

А ось порівняння, що несе в собі не тільки влучність і красу образу, але і глибокі філософські імплікації:

Ходжу, блуджу по тім світі,
Як те сонце в крузі.

Або ще одне порівняння з дружинної поезії, що в ньому вбачається одночасно і симетрія середньовічних ілюмінацій, і візантійський маєстат:

За нами мечі, як ясні свічі.

До більш скомплікованих порівнянь належить короткий рядок із давнього замовляння:

Води, як лози.

Це так зване посереднє порівняння: тому, що лози часто ростуть на воді, око народного поета з'єднало ці два природні явища в один образ, який нагадує кубістичну техніку малювання.

А ось багаточленне порівняння, де кожна риса господині порівняна до якогось гарного явища з щоденного життя:

По двору ходить — як сонце сходить,
Ї в хату ввійде — як зоря зійде,
Як заговорить — як дзвін задзвонить,
Як засміється — сад-виноград в'ється,
Як зажартує — коня дарує.

Четвертий рядок, що є, до речі, радше метафора, ніж порівняння, мистецьки просто розкішний!

Або знову прекрасна комбінація паралелізму, який вливається в порівняння:

Сіяла зіронька, сіяла! З ким же ти, Марусю, шлюб брала?
З тобою, Івасю, з тобою — як ясен місяць з зорею.

Перший рядок тут — паралелізм, а другий — порівняння.
А ось жартівливе порівняння з весільної пісні:

Ой просив Петрунько
Своєї матеньки:
«Ой ти, матенько рідненька,
Прошу я тебе,
Не жени ти мене,
Най я собі погуляю,
Як рибка по Дунаю».

Порівняння дещо іншого характеру знаходимо в ліричних піснях — новіших продуктах усної словесности. Особливістю ліричних пісень є так звані постійні порівняння, що, як і постійні епітети, повторюються з пісні в пісню: дівчина, як калина; козак як сокіл, і ін. Ось типове постійне порівняння:

А якби я, козаченьку, твій голос зачула,
Вилетіла б з віконечка, як сива зозуля.

Коли придивитись уважно до більшості постійних порівнянь, побачимо їхню глибоку оригінальність, красу і вдумливість. Але тому, що вони так часто повторюються, і тому, що ними так зловживали бездарні епігони народної творчости, вони втратили для нас свою цікавість. А проте, народна пісня часом варіює постійне порівняння, оживлюючи його, немов бї двома членами порівняння: прання кїше постійних порівнянь. Наприклад, одно з найбільш уживаних порівнянь є дівчина, як рибчина. А ось його варіант:

Фартух прала дівчина,
Плескалась, як рибчина.

Народний автор поставив це порівняння у відповідний контекст, немов би дав йому життя, втілив його. Він бо побудував довкруги нього дію прання, річку, дію плескання. Дієслово «плескатись» стає безпосереднім мостом між двома членами порівняння: прання примушує дівчину плескатись — риба звичайно плещеться. Враження далеко ефектніше, ніж постійне порівняння дівчина, як рибчина чи ще частіше вживаний епітет дівчина — рибчина.

Одначе не всі порівняння в ліричних піснях є постійними, і деякі з них вражають сучасного слухача своєю несподіваною свіжістю. Ось цілком «імажиністичне» порівняння:

Ой зійди, зійди,
Ясен місяцю,
Як млиновеє коло.

Або:

Кохав мене батько, як білу тополю.

Не тільки була лірична героїня, як біла тополя, але батько її кохав, як білу тополю. Враження тут уже годі передати словами — його треба відчути.

Або:

Ой журилася матінка мною,
Як вітер горою.

В цьому випадку мостом між двома членами порівняння є звук: голосіння вітру довкола гори і голосіння матері довкола доньки. Можна також догадуватися, що — так, як вітер обнімає гору — так мати в журбі обнімає свою нещасну донечку.

А ось ще одне порівняння, про мости якого можна догадуватися, але їх не можна ніяк усталити:

Жалі мої, жалі, великі і малі,
Як майова роса по зеленій траві.

Часом порівняння бувають не тільки смислово, але також і формально скомпліковані. Ось порівняння з весільної пісні:

Преси своїх гостей,
Щоб вони їли і пили,
І веселенькі були,
Як птичка на весні:
В поле йде — гуде,
З поля йде — грає,
Як мак процвітає.

Гості (у множині) порівнюються до птички (в однині); птичка порівнюється до маку; гості порівнюються до маку (мак може виступати і в однині, і в збірній однині). Якби дієслова п'ятого, шостого і сьомого рядка були в множині, справа була б значно простіша. А так порівняння майже сюрреалістично розпливається.

Ще одна дуже поширена в народній поезії фігура — це метонімія. Метонімія — перенесення одного явища на інше, що перебуває з ним у тому чи іншому зв'язку. Вона дає змогу письменникові виділити найбільш характерну рису особи, предмета чи явища, що його він хоче зобразити. Ось уривок старої весільної пісні, де виступає аж дві метонімії:

Загреміли ковані вози на дворі,
Заплакала Марусіна мати в коморі.
Не плач, моя матусінко, за мною,
Не забери всього добра з собою:
Лишаю ти слідоньки на дворі,
Дрібні слізоньки на столі.

Ковані вози репрезентують добро, що його молода з собою забирає в придане, і що за ним мати плаче. Це перша метонімія. Друга метонімія — два останні рядки. Слізеньки, що їх молода залишає матері — найбільш характерна риса її не дуже то щасливого дитинства й молодости в рідному домі.

В уривку з відомої веснянки «Воротар» одна складова частина презентує цілість:

Що ж там за пан іде, що ж нам за дар везе?
Золоте зернятчко, крайнее дівчаточко!

Під «золотим зернятчком» розуміється пшениця, але воно може також служити за метафоричний епітет дівчині.

В наступному уривку кількома уважно підібраними діями представлено завзяття бою.

Скоро ся зняли, в той раз ся стяли,
Аж їм коники поприпадали,
Аж їм шабельки повиперхали,
Аж їм шапочки та й посапали.

Високо стилізований засіб змальовувати бій кількома влучними рисами часто зустрічається в «Слові о полку Ігореві».

Ще один рід метонімії — це називання матеріялу, що з нього зроблена річ, замість самої речі. Ось приклад із весільної пісні:

Ой ходила, говорила
Чайка по болоті:
«Ой, не бери багацької,
Хоч би була в злоті».

Мається на увазі вбрання, ткане з золота, або прикрашене ним.

Дуже багато метонімії зустрічаємо в ліричних піснях. Найчастіший вид метонімії ліричних пісень — це частина тіла, що заступає особу, про яку говориться.

Та ж брови мої, ой, чорнененькі,
Та горе мені з вами,
Ой не хочете, ой, ночувати,
Ой ніченьки самі.

★

Чорні очі, пора спати,
Завтра рано треба встати,
Кониківі обрік дати.

А ось метонімія з порівнянням:

Чорні очі, як терен,
Коли ж ми ся поберем?

Або знову метонімія, де улюблена дія любої людини заступає саму людину:

Ой од моря та до моря
Битая дорота...
Куди їдеш-од'їжджаеш,
Любая розмово?

Метонімія — один із двох найголовніших тропів. Другий — це метафора. Метафора подібна до порівняння, а ще більше до метонімії тим, що вона є словом або словосполученням, яке розкриває сутність і особливості одного явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей другого явища. Проте, коли в порівнянні зіставляється два явища, в метафорі показується тільки те явище, що з ним зіставляється, а при тому мається на увазі те явище, яке зіставляється. Різниця між метафорою і метонімією є дуже нечітка. Але можна сказати, що всяка метафора може бути розвинена в порівняння, коли додати до неї другий член, а метонімія такого процесу не допускає.

Разом із постійними епітетами і порівняннями, в народній творчості бувають і постійні метафори: замість козака, вживається сокіл, серденько заступає лобу людину, і т. д. Багато постійних метафор — простих і розгорнутих — походять із паралелізмів і порівнянь, що стали постійними. Тому що символи були народові вже аж надто відомі, пісня називала тільки їх, не називаючи те, що вони символізують. Прикладом цього може бути вже наведена нами вгорі пісня «Зажурилася перепілонька». Очевидно, справжніми ліричними героями цієї пісні є не птиці, а пара закоханих людей. А ось метафора, що повторюється в дружинних піснях:

Виорем нивку чорними орли.

В наших замітках про епітети і порівняння ми навели приклад, що в ньому коні порівняні з птахами. Тут про коней вже не згадується, хоч ще залишився епітет чорними, що має функцію мосту між кіньми і орлами.

Пісня часом опрацьовує постійну метафору так, що не тільки пригадує, про що вона говорить, але також творить цілком свіжий — на перший погляд досить сновидний — образ:

А в соколонька
Чорні оченька
І брови.

Чорні брови тут звичайно не в сокола, а в козака.

Одне з найголовніших завдань метафори — конкретизувати явища або ідеї. Ось як дві ліричні пісні конкретизують явище людської краси:

Загороджу річку та й на поставничку,
Щоб не вилітали пташата, чирята,
Пташата, чирята, сиві голуб'ята,
Щоб не виносили молодецьку красу.

★

Дівочька краса на Дунаю прана,
На сонці сушена, на столі качана,
У скриню вложена, на ключик замкнена.

А ось метафора, де конкретизується абстрактне поняття мислі:

Горе ж мені, горе, нещасная доле, —
Виорала дівчинонька мисленьками поле,
Чорними очима та й заволочила,
Дрібненькими слізеньками все поле зросила.

Часто метафори побудовані на дієслові:

Ой чие ж то поле
Заспівало стоя?

★

Та сходилися буйні вітрове,
Буйні вітрове, шайні дощове.

★

Ішли ліки
через три ріки,
І лозу рубали,
І рожу саджали.

Найбільше поширений рід метафори в народній творчості це уособлення — перенесення властивостей живих істот на предмети, явища природи і навіть на абстрактні поняття. Три останні уривки, наведені вгорі, у зв'язку з дієслівними метафорами — уособлення поля, вітрів, дощів, ліків. Народна поезія аж кишить такими метафорами, і ми вже наводили багато з них у зв'язку з іншими проблемами. «Ой весна-красна, що нам принесла?» або «Ой весна-красна попід лісом ішла» (обидва твори наведені вгорі) є уособленням весни. Деревя, птахи, комахи, звірі, гори — поводяться, говорять, переживають і думають, як люди. Навіть стодола журиється, що в ній замало збіжжя:

Журилася стодола,
Що не повна сторона.
Не журися, стодола,
Буде повна сторона.

Ось уособлення вінка, що символізує жниво:

Котився наш віночок по полю,
 Просився до челядоньки до двору,
 Возьми мене челядонько з собою,
 Нехай же я сторононьки доповню.
 Котився наш віночок по полю,
 Просився до хазяїна в стодолю:
 Пускай, пускай, хазяїне, в стодолю,
 Вже я набувся на полю!
 Вже я на полю набувся,
 Дивного вітру начувся,
 Ранньої роси напився!
 Я не довго побіжу,
 Зараз на поле побіжу.

«Кроковее колесо» також живе, також може бачити й відчувати:

Кроковее колесо
 Вище тину стояло,
 Много дива видало.

Навіть пиво говорить:

Говорило пиво, говорило пиво
 Та до свої пивоварочки:
 Як ви мене не доварите, то ви мене не вдержите
 Ані в бочках, ані в кухвочках —
 Ані в щирозлотних кухвочках.

Можна також вести довгі розмови з виноградом:

Ой на горі та город заряджен,
 На городі виноград сажен,
 Там Маруся ходила,
 З виноградом говорила.

А ось макабричний образ смерті і морозу, що нагадує твори Гольбайна:

Смерть з морозом танцювала,
 Та за море десь пігнала,
 Пішла собі смерть у ліси,
 А за нею мороз лисий.
 І сидять там в темній норі
 За водами у коморі.

Ще одним різновидом метафори є гіперболя — велике перебільшення рис людини, явища чи предмета. Ось перебільшення прикмет обжинкового вінка, що не має ніякого узаasadнення в дійсності і надає уривкові сюрреалістичного ефекту:

Бо наш вінойко красний,
Як місячейко ясний.
Іще вищий від плота,
Ще дорожчий від злота,
Іще вищий від гори,
Ще ясніший від зорі.

А ось ще одна гіперболя з дружинної поезії:

Одна любила, шапку купила,
Друга любила, пірце му дала,
Третя любила, коня дарувала.
Від тої шапки зорі зоряли,
Від того пірця сонце сіяло,
Від коня віє та буйний вітер.

Про гіперболічні епітети і їх пародіювання говорилося на початку цієї частини нарису.

Деякі з прикладів, наведених угорі, називаємо розгорненими метафорами. Розгорнені метафори часто переходять у алегорії, де слова затримують свої оригінальні значення, але описуване явище стає символом чогось іншого. В старій поезії зустрічається дуже багато гарних алегорій. Ось колядка про створення світу:

А як то було з початку світа,
Не було тоді ні неба, ні землі,
А лишень було синее море,
А на тім морі ой два дубоньки,
А на тих дубоньках два голубоньки,
Два голубоньки з неба зіслані,
З неба зіслані та відпитані.
Стали радити, як світ створити:
Спустімся в море до самого дна,
Виберім собі синій каменець,
Синій каменець, синее небо;
Виберім собі жовтий каменець,
Жовтий каменець — жовтая земля.

Головне значення цієї алегорії для слухача цілком зрозуміле. Проте, в старій народній поезії зустрічаються алегорії, значення яких сьогодні вже цілком затратилось, і лишається перед нами тільки пре-красний, сновидний образ — чиста поезія.

Дивное звіря, сиве оленя,
 На тім оленю три-дев'ять рожків,
 Ой на тих рожках срібна колиска,
 Гей в тій колисці гречная панна —
 Ой сидить-сидить, шитечко шиє.

*

Туре-олене на дев'ять рожків,
 Ой на десятім там терем росте,
 У тім теремі тисові столи,
 Поза столами межі панами
 Гречная панна, чом Настусенька,
 Шитечко шила, аж троякое.

*

На тім теремці тридесять рожків,
 На першім рожку золотий терем,
 А в тім теремці можний панонько —
 А що ж він робить? В віргани грає.

*

Рано в неділю кури запіли,
 А хто раніше встав, три свічки всукав:
 При першій свічці личко вмивав,
 При другій свічці коника сідлав,
 При третій свічці з двору виїжджав,
 А був же тото гречний молодець,
 Гречний молодець, на ім'я пан Дмитро.
 Хвалився конем перед королем:
 «Нема в короля такого коня —
 Золота грива всю землю вкрила,
 Срібні копита камінь лупають,
 Камінь лупають, церкву складають,
 З трьома верхами, з трьома хрестами:
 На першім хресті — сонечко в весні,
 На другім хресті — місяць у креслі,
 На третім хресті — зоря із моря,
 Зоря із моря, два, три престола,
 На тих престолах matka Христова,
 Книжку читає, Христа благає
 За вітця, матку, за всю челядку,
 За челядочку, за худобочку.

Конструкція цих творів просто архітектурна. Довершується вона немов би ланцюговою системою: образ зачіпляється за образ в ретельному, детальному порядку. Але зв'язки між цими образами нелогічні — виходить нереальна конструкція — але конструкція високого мистецтва.

Як бачимо, поетичним образом наші предки деформували світ, розбивали його елементи через призму своєї розкішної уяви, щоб з цих елементів збудувати новий світ, неймовірний світ, світ злагоди і спокою, світ казки, світ дитини. На ту чудову наївність і на ту безкомпромісовість індивідуального спостереження і перевірювання реальності не відважується сьогодні ніякий український поет.

6

Дослідники поезії дев'ятнадцятого й раннього двадцятого століття, включно з такими поетами, як Іван Франко, тільки побіжно й випадково згадували про її чисто формальні засоби. Сучасні радянські коментатори заперечують або — в кращому випадку — промовчують ці факти, щоб з фанатичною завзятістю примінювати до народної поезії методи звульгаризованого матеріалізму дев'ятнадцятого століття, що його вони ніби то критикують.

Одначе, народні поети, що були все таки справжніми поетами, і народ, що передавав їхні твори з уст в уста, не нехтували формою задля форми, конструкцією задля конструкції, а навпаки з любов'ю культивували їх. І не приховували свої винаходи, свої формальні новотвори, на наказ «смаку», а з дитинною радістю справжнього поета показували їх людям. Вони вважали поезію не за слово якоїсь істини, не за надхненну філософію або політичну, етичну чи іншу програму, а за гру, за магію, і гралися нею, намагаючись використати всі її можливості.

Можна з певністю ствердити, що любов до конструкції як такої, до поетичних відкриттів і знахідок, до того, що деякі радянські літературознавці сьогодні називають «формалізмом», в українській поезії не народилася учора, з приходом на літературну арену того, що деякі еміграційні критики називають «модернізмом». Не народилась вона і в вісімнадцятому столітті, в українському барокко. Любов до поезії як такої народилася з народженням поезії взагалі. Кінець-кінцем народний поет цілком не журився тим, чи його метафору, порівняння або епітет зрозуміє «маса», «народ», «читач». Вийшовши з народу, віками овіяного таємничістю природи і її сил, він не мав найменшого сумніву, що народ його зрозуміє. Не турбувався він також і тим, чи «читач» його потребує, а тим менше, чи потребує його «хвилина». Він же знав, що народ потребує його, як повітря і хліб, що народ вживає його дивні, чарівні продукти в своєму щоденному житті. Не журився він і тим, що народ його «критикуватиме», а то й піддасть мовчазному і такому нестерпному для кожного мистця остракізмові — він же, народний поет, був народом, а народ був ним.

Дехто, безперечно, буде мотивувати ці факти тим, що народний

поет не був справжнім поетом, що справжніми поетами була «духова еліта», яка дала народній поезії єдино-правильний вислів у власних творах, що народна поезія — це тільки початки. Поезія — не фармацевтика і не електромеханіка. Її не можна вживати для ніяких зовнішніх потреб. І розвивається вона не прямим шляхом, а вкруг, і ніхто в поезії не може зробити справді нових винаходів чи дати їй нові напрями, бо єдиний напрям поезії — внутрішній. Народна поезія показує нам, що спершу народилась поема, а вже потім поезія, а аж за поезією — поетика; спершу була практика, а вже потім теорія.

А якщо вже говорити про поступ, то він був тоді, коли поезія творилася в полі, в дружинному ряді, над колискою, ліжком чи гробом любої людини. Тепер смак і любов до поезії знищили всякі безталанні «критики», не говорячи вже про політиків, що начитавшись «естетичних» теорій Чернишевського, Добролюбова чи Пісарєва, (ті «реалісти» мають вплив не тільки на радянську, але й на еміграційну критику), вигадують апріорні теорії поезії й примушують поетів практикувати їх. В наслідок цього український читач цілком втратив орієнтацію. Він цілком забув, що таке поезія.

Величні поетичні скарби народної творчості зрозуміли передові майстри української нової поезії. Ранній Тичина, Свідзінський, подекуди й Бажан, користувались її стилістичними засобами. Тодось Осьмачка чи Оксана Лятуринська поставили їх в основу всієї своєї творчості. А ось що цікаве: поети, що користуються наймодернішою поетичною ідіомою, як от Василь Барка, Емма Андєвська, Женя Васильківська чи Богдан Бойчук, вільно застосовують засоби народної поезії в своїй творчості. І її дух природно зливається з їхніми індивідуальними талантами. Це тому, що вони знають і відчують традицію справжньої поезії, що є за ними. Так само бачимо вплив народної поезії на «шестидесятників» на Україні. І цікаво, що саме вони, а не сотні різних «народних піітів», що сосюрять в різних журналах по цей і по той бік, зрозуміли справжню суть народної поезії, яка аж ніяк не обмежується конем чи дівчиною в хустині, а втілює в собі найвищі досягнення вічної і безгранної душі поетичного мистецтва.

Цікаво, що та поезія, яку деякі читачі називають «традиційною, старою, справді українською» поезією — відносно нова, дуже, порівняльно «модерна», з джерелами в дев'ятнадцятому столітті. За світом справді традиційної, справді старої української поезії треба шукати не в Малишка, а в зразках найновішого стилю української поезії — в Барчиному «Океані». Цікаво, як в перні часу старе шукає нового, бо справжнє шукає справжнього.

**ПЕТРО ОДАРЧЕНКО: ЛЕСЯ УКРАЇНКА
В РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ**

Праці з історії української літератури, що вийшли в світ на Україні в сталінсько-жданівську добу, відзначаються своєю ненауковістю, тенденційністю, фальшуванням дійсності і певним одноманітним схематизмом. Тенденційне фальшування історії української літератури особливо посилилося після відомої доповіді О. Жданова про журнали «Звезда» і «Ленинград», а також після зв'язаної з цією доповіддю постанови ЦК КП(б)У від 24 серпня 1946 «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури».

В директивній доповіді Жданова та в згаданій постанові ЦК КП(б)У яскраво відбився рішучий наступ російського великодержавного шовінізму та імперіялізму. «Де ви знайдете такий народ і таку країну, як у нас?» — з надмірною пихою і зарозумілістю запитує Жданов. Все російське, включно з російськими царями Іваном Грозним та Петром I, вважається за найкраще в світі. Російська література оголошується оригінальною і самобутньою, інші ж національні літератури народів Радянського Союзу вважаються літературами, які розвивалися в єднанні з великою російською літературою та під її «благотворним впливом». Всі західноєвропейські впливи і зв'язки з західноєвропейською літературою заперечуються.

Всі письменники діляться на дві категорії: «прогресивні» і «реакційні». Історія літератури охоплює тільки творчість «прогресивних» письменників.

Аналіза життя і творчості кожного українського письменника, що був канонізованим і оголошеним «революційним демократом» або принаймні прогресивним «поетом-гуманістом» (як Котляревський) була заздалегідь підпорядкована певній схемі. Про кожного з таких письменників писали, що він любив Росію і російський народ, звеличував Переяславський договір про «возз'єднання України з Росією», був під «благотворним впливом передової російської літератури», не любив Західної Європи, був воротом буржуазних націоналістів і «безродних космополітів», писав свої твори завдяки «братній допомозі великого російського народу», був виразником ідеології «революційної демократії» або ідеології марксизму. Аналізуючи твори кожного письменника, дослідник мусів обов'язково знайти в творах цього письменника нена-

висть до Америки. За такою схемою написано багато праць з історії української літератури за останні десять років. Цієї схеми особливо суворо дотримувалися автори «академічного» курсу історії української літератури, виданого в 1954 році у Києві.

Дореволюційна Росія, яку В. Ленін називав «тюрмою народів», у цьому «курсі» названа «притягальним центром і опорою для українців, білорусів та інших народностей». В цьому ж курсі української літератури найбільша європеїзаторка української літератури Леся Українка схарактеризована лише як слухняна послідовниця і учениця російської літератури, що наслідувала Некрасова та Горького. Ідейний зміст творів Лесі Українки жахливо спотворено і перекручено, біографічні факти і світогляд зфальшовано, а щоб до кінця виконати вимоги обов'язкової схеми, — використано навіть поему «Кассандра» для... антиамериканської пропаганди, дарма що ця поема ні змістом, ні ідеями, ні епохою, нічим абсолютно не надається до протиамериканської пропаганди.

Такого ж характеру були і окремі праці та статті про Лесю Українку. Намагаючися за всяку ціну знайти і показати впливи російської літератури на творчість Лесі Українки, А. Дейч, наприклад, в 1950 році твердив про вплив «Песни о Соколе» Горького на оповідання Лесі Українки «Метелик». «В ее рассказе „Мотылек“, — пише А. Дейч, — нетрудно найти мотив, сходный с мотивами горьковской „Песни о Соколе“. Все это не простое совпадение. Горький был вдохновителем и Леси Украинки и Франка».¹⁾

А. Дейч, пишучи ці рядки, на жаль, не звернув уваги на дати написання цих творів. Лесин «Метелик» написаний 1889 року, а «Песня о Соколе» Горького 1895 року, себто твір Лесі Українки написано на шість років раніше, ніж «Песня о Соколе». Яким чином твір Горького міг впливати на твір Лесі Українки, написаний на багато років раніше від твору Горького, це вже таємниця А. Дейча.

У 1952 році у нью-йоркському «Літературно-Науковому Збірнику» ч. 1, в рецензії на новий російський переклад творів Лесі Українки, відзначено цю помилку А. Дейча.²⁾ І в 1953 р. у своєму критично-біографічному нарисі «Леся Українка» А. Дейч, мабуть, прочитавши цю рецензію, писав: «Хотя сказка Леси Украинки написана за шесть лет до „Песни о Соколе“, в 1889 г., тем не менее родство революционной идеи в произведениях Леси Украинки весьма знаменательно».³⁾

Проф. О. І. Білецький в 1951 році змушений був дати цілком інакшу оцінку творчості Лесі Українки, ніж у 1936. Коли в 1936 році

¹⁾ Александр Дейч. Леся Украинка. В кн.: Леся Украинка. Собрание сочинений в трех томах. Том I. Москва. ГИХЛ. 1950. стор. XXXIX.

²⁾ П. О. Новый российский переклад Лесі Українки. «Літературно-Науковий Збірник. I. Нью-Йорк. В-во УВАН у США. 1952, стор. 274.

³⁾ А. Дейч. Леся Украинка. Критично-биографический очерк. Москва. ГИХЛ. 1953. стор. 113-114.

він писав про творчість Лесі Українки, скеровану проти «деспотичного кривавого ладу Російської імперії» з її «найжорстокішими утисками української національної культури», то в 1951 він про це нічого не пише, національну проблематику замовчує. Коли в 1936 році О. І. Білецький писав про виключну роллю в житті і творчості Лесі Українки західноєвропейської культури і літератури, то в 1951 він про західноєвропейські впливи, навіть про впливи Г. Гайне, нічого не пише, а натомість повторює кілька разів про неіснуючі впливи російської літератури на творчість Лесі Українки.⁴⁾ У 1936 році Леся Українка була для О. І. Білецького українською «націоналісткою», а в 1951 раптом стала борцем проти «буржуазного націоналізму». В 1929 році в статті «Трагедія правди»,⁵⁾ аналізуючи поему Лесі Українки «Кассандра», О. І. Білецький цілком науково підійшов до цього твору і правдиво схарактеризував ідейний зміст твору, його джерела і художні особливості. Тепер же, в 1951 році, він змушений був дотримуватися антинаукової схеми і відповідно до цієї схеми мусів кривити душею і висловлювати фантастичне твердження про те, що поема «Кассандра» нібито спрямована проти «філософського прагматизму», прийнятого «серед найреакційніших кіл імперіялізму особливо в Америці». Тут же вчений мусів згадати й про Леніна, який, мовляв, викрив «реакційність цієї американської філософії».

Такі були праці про Лесю Українку перед появою монографії О. Бабишкіна і В. Курашової «Леся Українка. Життя і творчість» (Київ, 1955, 478 стор.). Що ж нового дала ця монографія? Яка методологічна позиція її авторів?

У своїй праці автори використали деякі неопубліковані архівні матеріали, зв'язані з життям і творчістю Лесі Українки. Але, на жаль, переважну більшість цінних архівних матеріалів, зокрема листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим, автори не використали в своїй праці, хоч і мали їх у своєму розпорядженні. Прокрустове ложе задалегідь прийнятої схеми не дозволило авторам використати ці матеріали, бо вони ніяк не вкладалися в офіційну партійну схему.

Ця ж сама схема знецінила працю дослідників Лесі Українки, зв'язала їм руки, і тільки де-не-де в цій новій книзі про Лесю Українку крізь задушливу схему пропагандивних тверджень і фальшивих штучних побудов прохоплюється часом жива правдива дійсність, і тоді на короткий час читач бачить справжнє невикривлене обличчя

⁴⁾ Див. О. Білецький, Леся Українка. Післямова до кн.: Леся Українка. Вибрані твори. Упорядкував Ол. Білецький. Харків-Одеса. Дитвидав ЦК ЛКСМУ. 1936, стор. 231-261.

О. Білецький, Леся Українка. Вступна стаття до кн.: Леся Українка. Твори в п'яти томах. Том I. Київ. ДВХЛ. 1951, стор. VII-XXVII.

⁵⁾ О. Білецький, Трагедія правди. Вступна стаття до «Кассандри». В кн.: Леся Українка. Твори. Том VI. За загальною редакцією В. Якубського. Київ. «Книгоспілка». 1929, стор. 117-139.

поетки. Це найчастіше буває, коли автори книжки подають довгі цитати з листів Лесі Українки. Але, на жаль, часто ці цитати раптом обриваються, і наші критики дають свої коментарі, які не тільки не відповідають цитатам з листів Лесі Українки, а часом навіть сучечать їм.

Монографія О. Бабашкіна і В. Курашової про Лесю Українку має п'ять частин: I. Дитинство і молодість Лесі Українки. Рання творчість (1880-1896). II. Життя і творчість Лесі Українки в період 1896-1904 рр. III. Життя і творчість Лесі Українки в час революції 1905-1907 рр. IV. Життя і творчість Лесі Українки в період реакції і нового революційного піднесення (кінець 1907-1913 рр.). V. Заключна частина. Коротка бібліографія. Ці розділи відповідають прийнятій авторами періодизації творчості Лесі Українки, цілком довірливої, як бачимо. Вона швидше відповідає періодизації історії ВКП(б), ніж періодизації, заснованій на справжньому розвитку літературної творчості Лесі Українки. Дослідники творчості Лесі Українки М. Зеров, М. Драй-Хмара, О. Білецький ділять творчість Лесі Українки на три періоди: 1884-1893, 1894-1903, 1904-1913. Ця періодизація, що базується на основних етапах розвитку літературної творчості Лесі Українки, більше відповідає дійсності, ніж штучна періодизація Бабишкіна і Курашової. Ще вірніше було б вважати за початок другого періоду рік 1895, коли з'явилися «Невільничі пісні», що виразно позначають певний злам у літературній творчості Лесі Українки після річного перебування її в Софії, у свого дядька М. П. Драгоманова.

Першу і другу частину книжки написала В. С. Курашова. Вступ, третю, четверту і заключну частину написав О. К. Бабишкін.

У першій частині книжки В. Курашова, подаючи опис дитинства і молодості Лесі Українки та характеризуючи ранню її творчість, деякі факти освітлює безсторонньо, як, наприклад, ролю української народної пісні в житті Лесі Українки та вплив фольклору на її творчість. Але більшість фактів з життя і творчості молодої Лесі зфальшовано, викривлено, а багато важливих фактів замовчано. Недостатньо і здебільшого невірно висвітлено ролю Олени Пчілки в житті та розвитку літературної творчості Лесі Українки. В. Курашова, очевидно, під гнітом цензурних заборон не могла використати відповідні розділи праць М. Зерова,⁶⁾ М. Драй-Хмари⁷⁾ та інших дослідників,⁸⁾ які подали багатий матеріал про взаємини між Лесею Українкою і

⁶⁾ М. Зеров. Леся Українка. Критично-біографічний нарис. Х.-К. 1924. Цю працю перевидано також у збірці критичних статей М. Зерова. До джерел. В-во «Слово», 1926, а також в збірці «До джерел». Краків-Львів. Українське Видавництво. 1943, стор. 149-186.

⁷⁾ М. Драй-Хмара. Леся Українка. Життя й творчість. Київ. Державне Видавництво України. 1926, стор. 156.

⁸⁾ А. Музичка. Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість. Одеса. ДВУ. 108 стор.

Оленою Пчілкою. Ще більше матеріалів на цю тему В. Курашова могла знайти в листуванні Лесі Українки з Оленою Пчілкою. В. Курашова пише, що «Олена Пчілка сприяла культурному розвитку Лесі Українки в дитячі роки», що «Леся Українка усвідомлювала консервативність ідейних позицій матері». Далі В. Курашова пише, що Леся Українка заперечувала погляди матері. Добре знаючи, який великий вплив мала Олена Пчілка на Лесю Українку, В. Курашова очевидно змушена була промовчати про це і не подати ніяких фактів, які показували б надзвичайно велику роллю матері у вихованні своєї доньки та в виробленні її літературних смаків, інтересів, а також у розвитку її власної літературної творчості. Під керівництвом Олени Пчілки навчання Лесі Українки провадилося рідною українською мовою.

«Тільки завдяки матері, — пише М. Драй-Хмара, — Леся зробилася українською письменницею». М. Зеров зазначає: «Під впливом матері в великій мірі сформувалася і літературна мова Л. Українки: із школи Олени Пчілки вона винесла цю уважність до народної фразеології й синтакси, ці не зовсім звичайні для наших поетів лексичні скарби, це стремління обходитися ресурсами народного словника, тільки полегшуючи, окрилюючи його конкретність, цей такт і обережність в уживанні новотворів». Б. Якубський пише: «Головну, керівну роллю в вихованні дітей, безперечно, мала мати Ольга Петрівна Косач... Вплив її на Лесю був дуже великий, і не тільки в дитячі роки, але й коли Леся виросла; листування Лесі з матір'ю свідчить про відношення до неї, як до своєї керівниці й порадижниці навіть в останні роки життя дочки». (Див. листи Лесі Українки до матері: «Червоний Шлях», 1923, кн. 6-7 та 8).⁹⁾ Звичайно, ці листи добре відомі дослідниці творчості Лесі Українки В. Курашовій, але в умовах сучасних суворих обмежень та партійних вимог до літературознавців їх не вільно було використовувати.

Після розвінчання Сталіна, коли настала короткотривала «відлига», українські літературознавці виступили з критикою задушливого, за їх визначенням, «вульгарного соціологізму». Гостро виступив проти фальшування взаємин між Лесею Українкою та Оленою Пчілкою Андрій Чернишов у своїй статті «Проти вульгаризаторського спрощення та схематизму».¹⁰⁾

«Підгонка фактів під готові висновки, — пише Чернишов, — спостерігається, наприклад, у багатьох роботах про життя та діяльність Лесі Українки, зокрема в аспекті взаємин великої поетеси з матір'ю, Оленою Пчілкою... Всупереч історичній правді, в деяких статтях Олена Пчілка змальовується як самовладна, деспотична особа, з якою приховано і одверто ворогувала Леся Українка». І далі Чернишов спро-

⁹⁾ Б. Якубський. Творчий шлях Лесі Українки. Вст. стаття до кн.: Леся Українка. Твори. Том I. К. «Книгоспілка», 1927. стор. XI.

¹⁰⁾ Андрій Чернишов. Проти вульгаризаторського спрощення та схематизму. «Вітчизна», ч. II, 1956, стор. 152-164.

стове невірні твердження в працях О. Дейча, О. Бабишкіна, В. Курашової та інших радянських дослідників, які дають цілком фальшиве освітлення взаємин поміж Лесею Українкою та Оленою Пчілкою. Гостро критикуючи статтю В. Курашової «Матеріяли до наукової біографії Лесі Українки», яка потім була використана в монографії О. Бабишкіна та В. Курашової про Лесею Українку, А. Чернишов цілком слушно зауважує: «Курашова уподобала білу і чорну фарби... розповідає про батька Лесі Українки любителя російської літератури... , відзначає добрий вплив батька на Лесею в роки її дитинства. Матір, Олену Пчілку, як „злого духа“, Курашова відсуває на задній плян і, всупереч історичній правді, протиставляє її батькові П. А. Косачу».

Далі Чернишов розбиває невірні твердження В. Курашової про вигадану нею «реакційність» поглядів Олени Пчілки. Наводячи цілий ряд незаперечних фактів, Чернишов доводить, що Олена Пчілка була в приятельських зв'язках із Іваном Франком, М. Лисенком та М. Старицьким, що її твори відзначалися народолюбством, демократизмом, великими симпатіями до бідного селянства, що Олена Пчілка рішуче виступала проти звірств карних експедицій на селах Полтавщини під час революційних подій 1905-1907 рр., що вона засуджувала єврейські погроми, які робила російська чорна сотня. Далі А. Чернишов пише:

«Курашова говорить про презирливе, вороже ставлення Олени Пчілки до народу, підтверджуючи це її віршем „Пророк“. Дослідниця „доводить“, що в трактуванні поетеси „народ“ — темна маса, позбавлена духового життя. З таким примітивно-спрощеним аналізом можна домовитися й до того, що і драма Лесі Українки „У пущі“, де юрба не розуміє митця, і поема Івана Франка „Мойсей“, де юрба не розуміє пророка, — виявляють зневажливе ставлення авторів до свого народу (а це робили різні вульгарні соціологи). Між тим саме „Пророк“ Олени Пчілки Іван Франко назвав „прекрасним“ („Літературний архів“, 1930, 3-6).

Ці критичні зауваження А. Чернишова, цілком стверджені та доведені численними незаперечними фактами, повною мірою стосуються і першого розділу монографії про Лесею Українку, написаної В. Курашовою, бо вона без зміни повторила свої твердження, висловлені раніше в її статті «Матеріяли до наукової біографії Лесі Українки». Цю цілковиту антинауковість біографії Лесі Українки, написаної Курашовою, почасти показав А. Чернишов у своїй статті. Але всього він не міг сказати, бо такі питання, як керівнича роля Олени Пчілки в національному вихованні Лесі Українки та в справі глибокого засвоєння скарбів західноєвропейської літератури — ще й досі перебувають під забороною в радянських умовах сьогоденного дня. І тому А. Чернишов цих питань не міг зачепити.

Заздалегідь прийнята фальшива схема не дозволила В. Курашовій

належно висвітлити і ролю М. П. Драгоманова в житті, розвитку світогляду і літературної творчості Лесі Українки. Про вплив М. П. Драгоманова на Лесю Українку В. Курашова написала дуже мало. «Драгоманов допомагає молодій письменниці ознайомлюватися з видатними творами світової літератури та історії... Леся Українка цінувала наукові знання Драгоманова, користувалася його бібліографічними вказівками...» І далі В. Курашова, не розкриваючи взаємин між Драгомановим і Лесею Українкою ні в біографічному, ні в творчому пляні, переходить до критики Драгоманова, як виразника «ідеології буржуазного націонал-лібералізму» та безпідставно твердить, що погляди Драгоманова були для Лесі Українки «абсолютно неприйнятними». В. Курашова не тільки замовчує великий вплив М. Драгоманова на європеїзм Лесі Українки, а ще й намагається твердити, що, мовляв, «в протизагу Драгоманову, для якого осередком прогресивного політичного руху була Західня Європа, Леся Українка швидко зрозуміла, що... носіями найпередовіших ідей того часу є російські революційні діячі».

Тенденційна фальшива схема не дозволила дослідниці використати опубліковані в двадцятих роках листи М. П. Драгоманова до Лесі Українки, листи Лесі Українки, які зберігалися в архіві М. П. Драгоманова у Варшаві і які скопіював Гліб Лазаревський, і тепер вони зберігаються у Києві. Не змогла дослідниця використати і ті факти та висновки, що їх зробили раніше дослідники літературної творчості Лесі Українки.

«Вплив Драгоманова на Лесю був величезний, — пише М. Драй-Хмара. — Коли мати її вживала всіх заходів, щоб вона стала українською письменницею, то дядько її зробив те, що вона стала людиною й борцем. Все, що для нас є дороге в Лесі, чим вона й досі хвилює нас — її мужність, непохитність, її палка віра в перемогу рабів-невольників, все те посіяв в душі її отой вигнанець нещасливий, її дядько, якого по-справедливості акад. Сфремов називає апостолом правди і науки».¹¹⁾ Великий вплив М. П. Драгоманова на Лесю Українку відзначають і інші дослідники творчості Лесі Українки, зокрема М. Зеров, Б. Якубський та інші. Приятелька Лесі Українки Л. М. Старицька-Черняхівська свідчить, що перебування Лесі Українки у Драгоманова зміцнило її освіту і поширило її світогляд, і що «все життя своє Леся заховувала щирю любов і велику пошану до свого дядька і лишилася вірною заступницею його ідей».¹²⁾

Але найкращим свідченням про велику ролю М. Драгоманова в житті і в літературній діяльності Лесі Українки є листування її з своїм дядьком і вчителем. Ось кілька прикладів цього великого впли-

¹¹⁾ М. Драй-Хмара. Цит. праця, стор. 34.

¹²⁾ Л. Старицька-Черняхівська. Хвилини життя Лесі Українки. «Літературно-Науковий Вісник», X, 1913, стор. 22.

ву. У 1890 році Леся писала своєму дядькові: «Слухаю Вашої ради... вивчаю італійську граматику і тепер читаю книжки».¹³⁾ Того ж року М. Драгоманов нагадує Лесі про потребу продовжувати навчання англійської мови: «От жалко, що ти англійську мову закинула. Англичани все таки найрозумніший народ у світі, і в них завше вивчипся більше, ніж у других. Коли ти поправилися у Відні, то я тобі дам книжок англійських, і ти таки почни знову вчитись».

Приїхавши до Відня, Леся Українка в листі до М. П. Драгоманова так висловлює свої враження від Європи і європейського життя: «Розглядаюсь на Європу... Перше враження було таке, ніби я приїхала в інший світ — кращий світ, вільніший... Контраст межи нашим і тутешнім життям сливе осліпив мене». І в цьому листі Леся далі пише: «Віда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світа ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном. Як я побачила у Відні російські газети, то мені за них «вчуже стыдно стало».

Все це В. Курашова старанно замовчує. Леся Українка в тільки-що цитованому листі до М. П. Драгоманова відкрито заявляє про свою орієнтацію на Західню Європу:

«Та вже тепер поміж нашою молодію громадкою почалось таке „западничество“, що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мов, аби мотти читати чужу літературу... Я надіюся, що може як більше знатимуть українці чужу літературу, то може згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній. Розвитку цього „западництва“ чимало помогли і Ви» (17. III. 1891).

В. Курашова замовчує також, що Леся Українка з доручення М. П. Драгоманова перекладала окремі уривки з Біблії. В одному з листів до М. П. Драгоманова Леся Українка висловлює захоплення Біблією як джерелом високої поезії: «В Біблії, окрім всього іншого, маса дикої грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю».

І тому Леся Українка не обмежується тільки тими перекладами з Біблії, що їх замовляє дядько, — вона виявляє бажання ще перекладати нові тексти з Біблії: «Оце посилаю Вам переклад, що Ви хотіли — чи до сподоби Вам буде. Я збираюся ще скільки уривків перекласти з Ісаїї та з Іеремії для власної втіхи».

В. Курашова, звичайно, не відзначила і впливу Біблії на оригінальну творчість Лесі Українки. Вона весь час намагається довести неіснуючі ідейні розходження між Лесею Українкою і М. П. Драгомановим. І як приклад цих «розходжень» наводить лист Лесі Українки до М. П. Драгоманова, де вона не погоджується з обвинуваченням у

¹³⁾ Петро Одарченко. Леся Українка і М. П. Драгоманів. В кн.: Леся Українка. Твори. Том 3, Нью-Йорк, 1954, стор. 13. Всі інші цитати з листів Лесі Українки до М. П. Драгоманова взято з цієї ж вступної статті до 3 тому творів Л. Українки.

тому, що вона добивається помладурства у Львові». Заперечуючи це обвинувачення свого дядька, Леся Українка одночасно погоджується з суворою критикою мови одного з своїх перекладів і обіцяє й далі працювати над удосконаленням своєї мови, перекладаючи твори західноєвропейської літератури. Які ж тут «ідеологічні розходження»?

У багатьох своїх листах Леся Українка, навпаки, дуже часто підкреслює свою цілковиту ідейну єдність з позиціями М. П. Драгоманова. 1894 року в одному з листів до М. П. Драгоманова Леся Українка писала: «За Вашу ідею, що мусить бути одна правда для мужика і для пана, я завжди стояла». В іншому листі вона пише: «Мое діло робити, ні на кого не оглядаючись, окрім Вас».

Рік перебування Лесі у Драгоманова мав надзвичайно велике значення і для вироблення її світогляду і для розвитку її літературної творчості. Сам спогад про ці часи викликав у Лесі Українки найсвятіші почування, про це вона пише в прощальному вірші до дочки Драгоманова Аріядни:

Для мене ж спогад про те щастя й горе,
Що всі ми вкупі тут переживали,
Тим буде, чим молитва для побожних.

Цей вірш, повитий смутком і глибокою пошаною до дядька, закінчується такими словами:

Та побажай мені одваги й сили більше
Сповнити той великий заповіт,
Що я везу з собою на Вкраїну!

«Цей заповіт, — зазначає син М. П. Драгоманова, — ... вона чула в Софії з уст товариша, друга, вчителя й дядька і вірно виконувала його в своєму житті і в своїй творчості».¹⁴⁾

В. Курашова через свою упередженість, звичайно, цілком обминула і питання про вплив М. П. Драгоманова на літературну творчість Лесі Українки. Ні слова не сказала Курашова про те, що поема Лесі Українки «Роберт Брюс» написана під безпосереднім впливом М. П. Драгоманова. Тему дав Драгоманов, чужий сюжет Леся Українка використала для втілення свободолюбних, народоправних ідей М. П. Драгоманова. Так само весь цикл «Невільничих пісень» 1895-1896 рр. — це відгук драгоманівського впливу, відважне виконання великого заповіту, що привезла Леся Українка з далекої Софії.

В. Курашова рясно цитує Леніна, без усякої потреби і без усякого зв'язку з життям і творчістю Лесі Українки, і намагається відірвати українську поетку від українського життя, від українського оточен-

¹⁴⁾ Світозор Драгоманов. Вплив Михайла Драгоманова на Лесю Українку. «Наше Життя». Додаток ч. 8 до часопису «Наше Життя» ч. 13. 1946.

ня і від впливів українських та західноєвропейських поетів. Натомість Курашова хоче довести, що на Лесю Українку впливали тільки «загальноросійські» події та що вона за своїх учителів мала Белінського, Чернишевського, Некрасова і, як виняток, ...Шевченка. Така концепція цілковито суперечить дійсності.

Ось кілька зразків фальшування життя і творчості поетки в книжці Бабишкіна і Курашової: «Політичні події загальноросійського значення, — пише Курашова, — наклали свій відбиток і на творчість Лесі Українки». І далі Курашова цитує вірш 19-річної поетки «Мій шлях», який ніякого відношення не має до твердження про вплив «загальноросійських» політичних подій на цей вірш Лесі Українки.

Далі трафаретні нападки на «буржуазних націоналістів та космополітів», що, мовляв, намагалися відірвати творчість Лесі Українки від «прогресивної російської літератури». І потім знову теза: «Поетеса відчувала себе учасником всеросійської боротьби народних мас» і цитата нібито для доказу цієї тези:

Я не сама мандрую в світ широкий,
Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті.

Чому саме ця цитата свідчить про те, що Леся Українка «відчувала себе учасницею всеросійської боротьби», тяжко збагнути.

Цитуючи лист Лесі Українки до брата Михайла Косача (1890), опублікований у книжці: «Леся Українка про літературу»,¹⁵⁾ В. Курашова наводить тільки ті цитати, в яких Леся Українка пише про потребу перекласти і видати українською мовою окремі твори Пушкіна, Лермонтова, Толстого, Тургенева, Короленка та ще кількох російських письменників. І далі Курашова робить свій висновок: «В уважному доборі творів для перекладу... відбилося її глибоке знання передової російської літератури, велика любов до неї (?!), розуміння її прогресивної виховної ролі (!)»... «В цей же плян введені також (?) найвидатніші твори інших літератур». Наведено при цьому шістнадцять імен західноєвропейських і польських письменників; коли Курашова говорила про переклади з російських письменників, то згадала десять імен цих письменників, зазначених в листі Лесі Українки. Співвідношення це невірне. Насправді ж Леся Українка у своєму листі до брата рекомендує перекласти твори п'ятдесяти чотирьох західноєвропейських авторів і чотирнадцяти російських авторів. Про це Курашова не згадує і без всякої підстави пише: «В цьому пляні вона наголошує на потребі в першу чергу перекласти основні твори передових російських письменників». Це абсолютна неправда. У цьому ж листі Леся Українка пише, що вона переклала деякі твори Гюго, Сталь,

¹⁵⁾ Леся Українка. Лист до брата Михайла Косача. В кн.: Леся Українка. Про літературу. К. 1955, стор.31-36.

Свіфта, Гайне, Жорж Занд. Далі Леся Українка пише, що її мати Олена Пчілка радить у першу чергу видати переклади творів Гайне, Гюго, Діккенса та Авербаха.

З Лесиного листа видно, що вона ніякого наголошування на «потребі в першу чергу перекладати основні твори передових російських письменників» не робила, а, навпаки, зазначала в своєму листі: «Взагалі щодо російських письменців, то се ще не велика мація перекласти, ... а от з італійцями та англічанами, то трудна справа».

Мертвотна схема не дозволила В. Курашові використати для своєї праці цінні спогади Лесиного найбільшої приятельки Л. М. Старицької-Черняхівської, яка подає живий образ поетки. Не згадує Курашова і М. А. Славинського, з яким Леся перекладала твори Г. Гайне. Не змогла вона використати і цінні розвідки О. Бурггардта¹⁶⁾ та Я. Гордона¹⁷⁾ про вплив Г. Гайне на поетичну творчість Лесі Українки, цінної розвідки проф. Агапія Шамрая «Леся Українка і англійська література»¹⁸⁾ та статті А. Гозенпуда «Театр Лесі Українки».¹⁹⁾ Останні дві праці в наслідок наступу реакційної ждановщини були гостро розкритиковані Л. Серпіліним.²⁰⁾ Спростування цієї критики подано в статті П. Залярського.²¹⁾

Цілком ігноруючи впливи західноєвропейської літератури на розвиток літературної творчості Лесі Українки, В. Курашова подає цілком фальшиву і викривлену характеристику творчого шляху поетки. Поети Західної Європи, зокрема Г. Гайне, В. Гюго, Шеллі та інші, були вчителями поетичної майстерности Лесі Українки. У ранній період літературної творчості великий вплив на юну поетку мали твори Шевченка, Олени Пчілки, Старицького, Куліша, а також А. Міцкевіча. За свого поетичного вчителя Леся Українка вважала також П. Куліша. «Леся Українка, — пише Б. Якубський, — говорила, Куліш для неї, як поет, був за *ars poetica*, що вона вчилася віршуванню на його перекладах з Міцкевіча. Але, безперечно, Леся Українка мала на увазі і спробу Кулішеву вийти за межі національної тематики та прищепити через переклади шедеврів світової літератури рідній літературі її ідеї».²²⁾

¹⁶⁾ О. Бурггардт. Леся Українка і Гайне. В кн.: Леся Українка. Твори. Т. 4. К. «Книгоспілка», 1927, стор. VII-XXIV. (Передрук: Нью-Йорк, 1954).

¹⁷⁾ Яків Гордон. Леся Українка і Генріх Гейне. «Вітчизна», 2, 1947, стор. 152-168.

¹⁸⁾ Проф. Агапій Шамрай. Леся Українка і англійська література. «Українська Література», 10-11, 1945, стор. 142-153.

¹⁹⁾ А. Гозенпуд. Театр Лесі Українки. В кн.: Леся Українка. Театр. К. 1946, стор. 3-28.

²⁰⁾ Л. Серпілін. Під гіпнозом іноземних імен. «Рад. Україна», 13. VII. 1947.

²¹⁾ П. Залярський. Під гіпнозом Жданова. «Сьогодні», 2, 1947, стор. 10-11.

²²⁾ Б. Якубський. Цит. праця, стор. XXIV.

Ім'я П. Куліша В. Курашова взагалі ні разу не згадує в своїй праці, бо цього письменника і діяча цілком викреслено з історії української літератури як ідеолога «українського буржуазного націоналізму».

Розглядаючи життя і творчість Лесі Українки без усякого зв'язку з її оточенням, з її інтересами і прагненнями, ігноруючи відомі факти, В. Курашова намагається насильно втиснути життя, світогляд і творчість Лесі Українки в створену нею схему і показати поетку як продукт лише російських впливів.

Створена Курашовою періодизація життя і творчості Лесі Українки побудована на періодизації історії комуністичної партії Росії, а не на фактах і творчості поетки. Про цей же «пролетарський рух» в Росії та про марксизм в Росії багато пише В. Курашова, намагаючися довести, що Леся Українка була «марксисткою» лєнінського напрямку. Ця концепція не витримує ніякої критики. Факт, що Леся Українка читала твори Карла Маркса і перекладала деякі соціал-демократичні брошури, як «Хто з чого живе» Дікштайна, ще не дає ніякого права вважати Лесю Українку за марксистку більшовицького гатунку.

В. Курашова пише, що Леся Українка була зв'язана з марксистськими гуртками, але при цьому вона замовчує, що Леся належала, як свідчить Б. Якубський, «до приватного соціал-демократичного гуртка під проводом І. Стешенка».²³⁾ Вигадки А. Музички про «марксизм у практиці» Лесі Українки в свій час спростував відомий український історик О. Гермайзе у своїй праці «Нариси з історії революційного руху на Україні» (Київ, 1926, стор. 280-282, примітка). Про групу Стешенка, в якій брала участь і Леся Українка, О. Гермайзе пише: «Не дійшовши до московського табору, вони заклали у Києві самостійну українську соціал-демократичну групу. Чи могла ця група розвинути-ся в партію? Ні, згори було безнадійно. В групі ледве чи був хоч один український соціал-демократ. Коли він і був соціал-демократом, то він не був українцем, коли був українцем, то був радикалом, був чим-будь, тільки не соціал-демократом. Привабливі постаті Лесі Українки та Стешенка притягали цих людей до групи, але стати соціал-демократом не по назві, а в поглядах і переконаннях, — це було понад їхні сили».

Ігноруючи ці факти, В. Курашова без всяких підстав і доказів твердить, що Леся Українка зближується з учасниками створеного за «прикладом петербурзьких марксистів» київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». В. Курашова згадує про лист Лесі Українки, написаний у серпні 1897 року. У цьому листі Леся Українка писала, що вона читає «Капітал» Карла Маркса і при цьому додає: «Чим далі читаю, тим більше розчаровуюсь: я не бачу тієї «строгой

²³⁾ Там же, стор. XIII.

системи», про яку говорять фанатики сеї книжки . . .»²⁴) Цих слів Лесі Українки В. Курашова, звичайно, не наводить.

Той факт, що Леся Українка написала кілька статей для російського журналу «Жизнь» на теми української та західноєвропейської літератури В. Курашова дуже роздуває, вбачаючи в ньому ідейну службу для російських соціал-демократів. Сама ж Леся Українка в своїх листах писала, що до цієї роботи її примусило тяжке матеріальне становище і велика потреба в заробітку.

В листі до О. Кобилянської (14. XI. 1900) Леся Українка писала, що вона щомісяця пише літературні огляди до «Жизни». «Я взялася за них, бо тепер мені було б трудно жити без власних незалежних фондів, а белетристикою своєю, сами знаєте, я не зароблю нічого. Інша праця, не літературна, дала б мені менший зарібок, втомила б мене далеко більше і може навіть затамувала б мій розвиток, відбиваючи мене від читання, а що найгірше, прив'язала б мене до якогось сталого місця, одбираючи можливість раптових подорожів, без яких я не можу собі здумати „нормального” життя.»²⁵)

У листі до сестри Ольги (29. XII. 1902) Леся Українка писала: «Воно таки погано, що український літератор не може «в своїй хаті» ні шеляга заробити, і се справжній наш хрест оте оббивання чужих по-рогів.»²⁶) Отже, як бачимо, не дуже солодкий був той хліб, що заробляла Леся Українка працюю у чужих журналах.

Торкаючись полеміки Лесі Українки з І. Франком, В. Курашова пише, що «полемізуючи з Франком, Леся Українка відстоює думки, які стверджували російські марксистки». Це абсолютна неправда. Леся Українка писала, що в умовах царської Росії, де немає політичної свободи, найголовніша проблема — це виборення «можливости вільного доступу до народу», здобуття політичної волі. А перш усього, на думку Лесі Українки, «треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації „мізок”, аби не було так, що є над чим робити, та нема кому.»²⁷) При цьому Леся Українка застерігала, що треба подбати про те, щоб здобуті політичні права «не послужили переважно інтересам пануючої народности, а пішли на користь усьому величезному та різмаїтому складові російської держави, отже, щоб політична воля була краєвою, національною, децентралізованою і рівно для всіх демократичною».

Одна з найважливіших проблем, на думку Лесі Українки, — це проблема, «як зробити Україну вже тепер політичною силою.»²⁸) Російські марксистки ніколи не відстоювали цих думок: навпаки, вони були централістами і російськими великодержавниками. Російські марксистки ніколи не мріяли про те, щоб «зробити Україну політичною

²⁴) Леся Українка. Твори. Т. 5, К. 1956, стор. 197.

²⁵) Там же, стор. 317.

²⁶) Там же, стор. 425.

²⁷) Леся Українка. Не так ті вороги, як добрі люди. В кн.: Леся Українка. Твори. Том 12, Нью-Йорк, 1954, стор. 21-22.

²⁸) Там же, стор. 23.

силою», не намагалися вони вернути українській нації її «мізок» — інтелігенцію. Думки Лесі Українки цілком протилежні поглядам російських марксистів. І сама В. Курашова це розуміє. Не наводячи вищезазначених цитат з статті Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди», В. Курашова проте мусила погодитися з тим фактом, що Леся Українка в статті «Не так тії вороги, як добрії люди» «ще перебільшує роль інтелігенції».

Про таких дослідників літературної творчости Лесі Українки як В. Курашова цілком правильно сказав А. Дейч: «Попытки обрисовать Лесю Украинку, вопреки исторической правде, как монолитную фигуру писательницы-революционерки, родоначальницу пролетарской литературы на Украине, которая чуть ли не с первых дней своего творчества целиком усвоила идеи научного социализма, приводят к фальсификации всей ее деятельности».²⁹⁾ На жаль, у своїх працях про Лесю Українку сам А. Дейч часто стає на шлях перекручення і фальшування. Щодо Курашової, то обидва розділи, які їй належать у монографії про Лесю Українку, являють собою суцільне фальшування життя і творчости української поетки.

Відриваючи Лесю Українку від українського національного ґрунту, від тісних зв'язків з українськими громадсько-політичними діячами та письменниками, від зв'язків з західноєвропейською літературою, В. Курашова весь час на кожному кроці, за усталеними тепер зразками, повторює шаблонні фрази про те, що Леся Українка, мовляв, «спиралася на традиції російських революційних демократів Добролюбова і Чернишевського», про те, що вона брала участь в «загальноросійському революційному русі», про те, що українська поетка «пропагувала ідеї єдності визвольної боротьби на Україні із загальноросійською боротьбою», про те, що вона була «прекрасна пропагандистка російської літератури». Ця фразеологія залишається порожньою і беззмістовною.

Багато разів повторює В. Курашова про «могутній вплив» російського письменника М. Горького на Лесю Українку. Проте доказів і прикладів цього «впливу» не показано, бо їх немає. В. Курашова і не потребує ніяких доказів. Вона наводить цитату з вірша Лесі Українки „То be or not to be?“ і відразу пише, що тут є співзвучність з «образами Горького». Знову В. Курашова повторює, що дитячий твір Лесі Українки «Метелик» своїми образами подібний до «написаної на шість років пізніше „Пісні про Сокола“ Максима Горького». Оце такі приклади «могутнього впливу» Горького на Лесю Українку.

Аналіза творів Лесі Українки раннього періоду та періоду «Невільничих пісень» однібічна, «вulgарно-соціологічна» і дуже часто просто фальшива. В. Курашова вважає, що «Досвітні огні» «полемічно

²⁹⁾ А. Дейч. Леся Украинка. М. 1953, стор. 130.

скеровані проти буржуазно-ліберальної націоналістичної літератури». Твердження цілком абсурдне!

Цілком недостатньо подано аналізу патріотичної лірики Лесі Українки. І тут же без усякого зв'язку В. Курашова поспішає заявити, що Некрасов був «любимим поетом» Лесі Українки.

Ні ідейний зміст, ні мистецькі особливості ранньої лірики Лесі Українки, ні зв'язки її з попередньою творчістю українських поетів, ні могутні впливи західноєвропейської літератури на ранні поезії Лесі Українки, ні новаторство Лесі Українки — ніякою мірою не з'ясовані, не проаналізовані в монографії В. Курашової та О. Бабишкіна. Так само цілком незадовільно і фальшиво схарактеризовано поеми Лесі Українки. В дитячій несамотійній поемі «Місячна легенда» В. Курашова вбачає виразне «заперечення творів української буржуазно-націоналістичної літератури».

В поемі «Давня казка» В. Курашова бачить вплив... Чернишевського, Добролюбова, Некрасова, не згадуючи, що спеціальні досліді довели, що на цьому творі Лесі Українки позначився могутній вплив Г. Гайне. Але визнати вплив Гайне — це означало б так званий «безродний космополітизм». В жданівську схему Гайне не вміщається.

Ідейний зміст поеми Лесі Українки «Роберт Брюс», написаної коли Лесі було 22 роки, В. Курашова без усякої підстави зв'язує з марксистською теорією соціал-демократів, що маси є рушійною силою історії. Досліді показали, що цей твір Леся написала під безпосереднім впливом М. П. Драгоманова. Не тільки тему дав Лесі Драгоманов, але й весь ідейний зміст поеми яскраво відбиває ідеї М. П. Драгоманова. Цей вплив М. П. Драгоманова доведено у статтях І. Шаровольського³⁰⁾ і П. Одарченка.³¹⁾

Так само цілковито перекидає й фальшує В. Курашова ідейний зміст драматичних поем Лесі Українки про вавилонський полон. В. Курашова твердить, що Леся Українка в цих поемах показала «згубність, ворожість інтересам народу того національного розбрату, що його завжди намагалися сіяти представники паразитичних класів». В. Курашова намагається замовчати, що в цих поемах Леся Українка ставить і розв'язує проблеми національного визволення українського народу, поневоленого російською державою. Цілком вірно відзначив символіку цих драматичних поем А. Харченко: «Вавилонський полон юдейського народу зберігся на цілі тисячоліття в пам'яті людства як яскравий символ страждань і зруйнування кожної завойованої і гнобленої нації. Український народ у своїй історичній минувшині зазнав так само і неволі, і руїн. Тому природно і зрозуміло, що для Лесі Українки, яка жила й творила в роки поневолення і нищення українсько-

³⁰⁾ І. Шаровольський. Роберт Брюс, король шотландський. В кн.: Леся Українка. Твори, т. 3, Н.-Й. 1954, стор. 97-105.

³¹⁾ Петро Одарченко. Леся Українка і М. П. Драгоманов. Там же, стор. 9-52.

го народу російською державою, тема вавилонського полону в символістичнім його розумінні була актуальною і значущою.³²⁾

Цілковито перекручуючи ідейний зміст поеми «На руїнах», В. Курашова пише: «Драматичною поемою „На руїнах“ Леся Українка доводила реакційність, шкідливість націоналістичних ідей».

*

Третя, четверта і п'ята частини монографії про Лесю Українку належать О. К. Бабишкінові. Загальний напрямок цих розділів книжки нічим не відрізняється від напрямку попередніх розділів: Бабишкін, як і Курашова, для «самостраховки» часто цитує Леніна і Сталіна, без кінця повторює твердження про зв'язки Лесі Українки з російською літературою, замовчує її зв'язки з західноєвропейською літературою, несамовито перекидає і фальшує ідеї творів Лесі Українки і намагається схарактеризувати Лесю Українку як російську марксистку, що належала до прихильників Леніна.

Вкладаючи всю творчість Лесі Українки в цю шкідливу схему, О. Бабишкін подає викривлений, цілком фальшивий образ великої української поетки.

О. Бабишкін двічі згадує вірш Лесі Українки «І ти колись боролась мов Ізраїль, Україно моя». Цей вірш має тісний ідейний зв'язок з драматичними поемами Лесі Українки про вавилонський полон. В історії України Леся Українка бачила світлий момент єднання різних верств українського народу, коли

... Знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, мов шакали ниці.
Брати братів пізнали і з'єднались.
І Дух сказав: «Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітованна!»
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди
між ним і Духом гучно відбулося
в золотоверхім місті.

О. Бабишкін твердить, що Леся Українка тут «прославляє Богдана Хмельницького і возз'єднання України з Росією». Це тлумачення цілком невірне і фальшиве. Варто пригадати Бабишкінові, що «золотоверхє місто» — це не Переяслав, а Київ. «Дух» — це не Москва, а український народ. Л. Українка має на увазі тут свято згоди між Богданом Хмельницьким і широкими верствами українського народу в золотоверхім місті Києві в 1649 році, коли Богдан Хмельницький пі-

³²⁾ А. Харченко. Невольа і руїна. В кн.: Леся Українка. Твори. Т. 5. Н.-Й. 1954, стор. 140.

сля перемоги над поляками тріумфально в'їхав до Києва і коли його з великими почестями зустрічали широкі маси київського населення. Весь вірш виявляє вороже ставлення Лесі Українки до Переяславського договору. Це видно з наступних рядків вірша:

Але раптом

Дух зрадив. Знов тьма, і жах, і розбрат,
І знов настав єгипетський полон,
Та не в чужій землі, а в нашій власній.

Захоплення України Москвою, доба Руїни і розбрату поміж окремими керівними постатями і верствами українського народу привели Україну до «єгипетського полону». І Леся Українка закінчує свій вірш такими словами:

Коли скінчиться той полон великий,
Що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий Вавилон?

Ідейний зміст і виразна символіка цього вірша — ясні і недвозначні. Перекручення О. Бабишкіна ні для кого не переконливі.

Найвиразніше протест Лесі Українки проти московського поневолення виявився в її поемі «Бояриня», в якій Леся Українка високо ставить гетьмана Петра Дорошенка як українського національного героя, в якій вона рішуче відкидає співпрацю українців з Москвою, відкидає шлях угодовства і закликає до боротьби за національне визволення. О. Бабишкін звичайно не дав аналізу ідейного змісту цієї поеми, зазначивши лише, що, «звернувши увагу лише на реакційне і вороже в діях бояр, поетеса, за поодинокими випадками, не побачила того, що єднало два братні народи». А. Дейч також засуджує поему «Бояриня», зазначаючи, що Леся Українка «до кінця своїх днів не освободилась от ошибок и заблуждений» і це, мовляв, спричинялося до створення таких творів, як «Бояриня», «где прозвучали в основном чуждые ей тона национал-либерализма Драгоманова». ³³⁾ Про поему «Бояриня» О. Білецький писав так: «У „Боярині“ Леся Українка високо ставить гетьмана Петра Дорошенка, представляючи його „національним героєм“ за його антимосковську політику; в образі Оксани, що мусить поневолі жити в Москві... вона змальовує українську „патріотку — ненависницю Москви“». ³⁴⁾

Цілком фальшиву і викривлену інтерпретацію твору Лесі Українки «В дому роботи, в країні неволі» подає О. Бабишкін на стор. 285-289 своєї монографії. «Діалог „В дому роботи, в країні неволі“, — пише

³³⁾ А. Дейч. Леся Українка. М. 1953, стор. 129.

³⁴⁾ О. Білецький. Леся Українка. Післямова до «Вибраних творів Лесі Українки», 1936.

О. Бабишкін, — був скерований проти буржуазно-націоналістичного дурману... Цей твір свідчить про вірність Лесі Українки принципам матеріалістичної естетики». В іншому місці О. Бабишкін пише, що «Леся Українка засуджує позицію раба-єврея». Висновки О. Бабишкіна ні в чому не обгрунтовані, вони цілковито суперечать ідеї твору Лесі Українки. Раб-египтянин і раб-єврей — обидва працюють коло величавої будови, обидва знесилені тяжкою працею. «Одначе, — каже М. Драй-Хмара, — взявши людей одного соціального стану... Леся Українка приводить їх до суперечки й боротьби, роблячи з них національних ворогів. Причиною конфлікту є те, що гебрей і єгиптянин не однаково ставляться до тієї будови, над якою вони вкупі працюють. Єгиптянин працює ретельно, не тільки з неволі, а й з охоти... Він, хоча й раб, але щирий прихильник національної релігії єгиптян... Гебрей же ненавидить єгипетську культуру, як витвір насильства пана над рабом, переможної нації над уярмленою».³⁵⁾ Коли раб-єврей каже, що він «розруйнував би всі ті храми й піраміди», то раб-египтянин ударив в лице єврея. І раб-єврей зрозумів, що він не може бути товаришем єгиптянинові:

Я мушу знати, що я тут раб з рабів,
що він мені чужий, цей дім неволі,
що тут мені товаришів нема.

Мета і шляхи боротьби робітника поневоленої нації і робітника пануючої нації — різні, єднання між ними не може бути — така ідея твору.

В оточенні єгипетського полону, каже Б. Якубський, Леся Українка «символічно розуміла російський полон українського народу». І далі Б. Якубський так розкриває цю символіку: «гебрей, що є „раб рабів” — українець, що живе під гнітом культури російської».³⁶⁾ О. Білецький у 1936 році писав про ідею цього твору так: «У творі „В дому роботи, в країні неволі” Леся Українка... запевняє устами раба-єврея, що в нього немає спільних інтересів з рабом-египтянином, — отже категорично заперечує ідею класової солідарності робітників, що належать до нації пануючої і нації пригнобленої».³⁷⁾

О. Бабишкін намагається нав'язати Лесі Українці сучасні більшовицькі ідеї і фразеологію, заявляючи без всякої підстави, що Лесина «драматична поема „На полі крови” була і продовжує бити по мерзенних українських буржуазних націоналістах, що намагались продати народ у кабалу чужоземним імперіялістам». Замість наукової аналізи образу Юди-хриstopродавця, Бабишкін без усякого зв'язку

³⁵⁾ М. Драй-Хмара. Цит. праця, стор. 132.

³⁶⁾ Б. Якубський. Невеличкий діалог про неволю. В кн.: Леся Українка. Твори. Т. 6, Н.-Й. 1954, стор. 106.

³⁷⁾ О. Білецький. Цит. праця.

з твором Лесі Українки обмежується лайкою: «В образі Юди втілені типові риси націоналістичних бандитів...»

Аналізуючи твір Лесі Українки «Кассандра», О. Бабишкін цілком зігнував центральний образ твору — образ Кассандри, нічого не сказав про генезу твору, про літературні джерела його, про освітлення подій і дієвих осіб, про композицію твору, про ідейний зміст цього твору. Все це добре схарактеризоване в давній статті О. Білецького. Але цієї статті О. Бабишкін не міг використати. Натомість він повністю використав пізнішу статтю О. Білецького (1951),³⁸⁾ в якій видатний вчений, виконуючи приписи сталінської «літературознавчої методи», використав твір Лесі Українки для... антиамериканської пропаганди.

«Кассандра» Лесі Українки не давала ніяких можливостей для того, щоб цей твір використати для антиамериканської пропаганди. Ні тема цього твору, ні образи його, ні ідеї — ніщо не давало ніякого матеріалу для пропаганди проти Америки. Але логіки в сучасних більшовицьких літературознавчих працях не доводиться шукати. Ухопившись за другорядну постать Гелена, О. Білецький знайшов у ньому виразника «реакційної американської філософії» прагматизму, згадав окремі висловлювання Леніна про цей прагматизм в його праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм», — і встановивши такий «зв'язок» твору Лесі Українки про троянську війну і про Кассандру з філософією прагматизму, — почав бити американців за їх реакційну філософію. Така «наукова» метода неймовірна, анекдотична, але, на жаль, вона тепер існує в «літературознавчих працях» радянських дослідників.

Слідом за О. Білецьким А. Дейч також прийняв цю концепцію. Ось як пише А. Дейч про «Кассандру» Лесі Українки: «Драма Лесі Українки „Кассандра“, — пише А. И. Белецкий, — выступление против прагматизма, как орудия демагогии и обмана масс. Взгляды Гелена содержат характерные признаки философии прагматизма...»³⁹⁾ Далі А. Дейч пише: «В. И. Ленин в работе „Материализм и эмпириокритицизм“ писал: „Едва ли не „последней модой“ самоновейшей американской философии является „прагматизм“». О. Бабишкін сліпо повторює твердження своїх попередників О. Білецького і А. Дейча. Він наводить довгу цитату Леніна і потім твердить, що «погляди Гелена цілком відповідають принципам прагматизму», який, за словами Леніна, є «мабуть чи не „останньою модою“ цюнайновішої американської філософії» (стор. 334).

Так само для антиамериканської пропаганди використовує О. Бабишкін (слідом за А. Дейчем) і твір Лесі Українки «У пущі». А. Дейч пише: «Годвинсон — это душитель свободной мысли и чувства, достойный предок современных американских мракобесов, носителей са-

³⁸⁾ О. Білецький. Леся Українка. Вступна стаття в кн.: Леся Українка. Твори. Т. I, К. 1951.

³⁹⁾ А. Дейч. Цит. праця, стор. 93.

мых реакционных теорий буржуазии».⁴⁰⁾ О. Бабишкін, наслідуючи А. Дейча, пише: «Драматична поема „У пуці“ допомагає зрозуміти, звідки з'явилися сучасні американські годвінсоні, звідки тягнеться коріння сьгоднішніх прагнень американських імперіялістів». Тут же без всякого зв'язку з твором Лесі Українки згадується стаття В. Леніна «Що робити?».

М. Драй-Хмара зазначає, що «стимулом для написання поеми стала біографія Мілтона, яку було надіслано Лесі для того, щоб вона її популяризувала».⁴¹⁾ В цій поемі, як свідчить Л. М. Старипька, багато автобіографічного. Скульптор Річард, на її думку, — це сама Леся Українка.⁴²⁾ П. Филипович у своїй розвідці встановив, що цей твір написано під великим впливом М. П. Драгоманова і зокрема його нарису про Вільямса. «Основний патос Річарда, — зазначає П. Филипович, — цілком схожий з прагненням Роджера Вільямса — воля сумління, право самому обирати свої духові шляхи».⁴³⁾ Готуючи за порадою М. Драгоманова брошуру про Мілтона, Леся Українка відбила окремі його риси в образі свого героя Річарда. На прикладі свого героя Річарда Леся Українка, як вірно зазначає П. Филипович, показує, що «позбавлений відповідного життєвого оточення, яке розуміло і підтримувало б морально його творчі шукання, мистець неминуче мусить втратити ґрунт і живі джерела творчости».⁴⁴⁾ Отже Лесин твір «У пуці» ставить і розв'язує проблему взаємин між мистцем і оточенням, пропагує свободу творчости і висловлює погляди Лесі Українки на зв'язок мистецтва з життям. Своім вістрям він скерований проти царських заборон свободи слова і проти байдужости і нерозуміння критиками творчости Лесі Українки. Отже О. Бабишкін не мав ніякої підстави зв'язувати цей твір Лесі Українки з антиамериканською пропагандою сучасних російських комуністів.

Найкращий твір української поетки «Лісова пісня» також не знайшов відповідного освітлення і відповідної оцінки. О. Бабишкін тенденційно твердить, що Леся Українка «вслід за Горьким» (?) звеличує людину, що в серце Мавки вона вклала «велику горьковську любов до людини», що «Той, що в скалі сидить» втілює «ідею найчорнішої реакції», що в образах Килини і її матері поетка показала «наслідки впливу капіталістичної моралі на трудящу людину» і т. ін. О. Дейч, рецензуючи книгу О. Бабишкіна та В. Курашовой, вказує на окремі приклади «вульгарно-соціологічного глумачення» образів драматургії Лесі Українки і, критикуючи цей вульгарний соціологізм в аналізі

⁴⁰⁾ Там же, стор. 83.

⁴¹⁾ М. Драй-Хмара. Цит. праця, стор. 145.

⁴²⁾ Рец. на драм. поему «В катакомбах». «Книгар», 3, 1917.

⁴³⁾ П. Филипович. Генеза драматичної поеми Лесі Українки «У пуці». В кн.: Леся Українка. Твори Т. 9, стор. 10.

⁴⁴⁾ Там же, стор. 20.

«Лісової пісні», пише: «Нема ніякої потреби силоміць втискувати ці фантастичні істоти в рамки людського класового суспільства».⁴⁵⁾

Драматичну поему Лесі Українки «Оргію», так само як і «Бояриню», неможливо вкласти в прокрустове ложе сучасної радянської схеми, і тому ці твори здебільшого замовчуються або ж про них дуже невиразно пишуть, відзначаючи саму лише тему і зовсім не розкриваючи ідейного змісту та прозорої символіки цього твору. О. Білецький в 1951 році ні словом не згадав про цей твір. А. Дейч у 1953 обмежився лише констатуванням теми твору: «Здесь основной темой является борьба за национальное освобождение. В драме показано столкновение двух культур: греческой, утонченной, пришедшей к идейному упадку, — и культуры римской, неотесанной, жестокой, опирающейся на грубую силу солдат-завоевателей».⁴⁶⁾ А Дейч не аналізує проблематики твору і не показує зв'язку цієї проблематики з українською дійсністю.

Цілком інакше підходили до цього твору інші дослідники, які в умовах меншого цензурного радянського тиску могли вільніше висловити свої думки про цей твір і подати об'єктивну аналізу його ідейного змісту і мистецьких особливостей.

М. Драй-Хмара писав, що в «Оргії» «ставиться на вирішення проблема національної культури. Перед нами з'являється трагічна постаць бідного співця подоланої Римом Греції — Антея. Він любить свою розтерзану, але і в смерті прекрасну країну і не хоче продаватися новому панові її — Римові... Як свідчить К. В. Квітка, „Оргія” виникла в зв'язку з читанням „Іридіона” З. Красинського і була написана для Винниченка, який звернувся до Лесі Українки з запрошенням співробітничати в його закордонному журналі».⁴⁷⁾

Б. Якубський пише, що «Леся Українка в своїй драматичній поемі зобразила українську дійсність своєї доби... Леся Українка в своїй драматичній поемі „Оргія” боролася за волю українського краю та українського мистецтва».⁴⁸⁾ В іншому місці Б. Якубський пише: «Леся Українка обрала для виразу своїх думок про українське життя неукраїнське тематичне тло... Подолана Еллада є Україна, її гнобитель і тому ворог — царська Росія».⁴⁹⁾

О. Білецький в 1936 році зазначає, що в «Оргії» «українська дійсність ясно виступає з-за прозорих алегоричних образів. Під Корінтом, поневоленним римською державою, змальовано тут Україну... Антей,

⁴⁵⁾ Олександр Дейч. Нова книга про Лесю Українку. «Літературна Газета», 12 липня 1956 р., стор. 4.

⁴⁶⁾ А. Дейч. Леся Українка. 1953, стор. 106.

⁴⁷⁾ М. Драй-Хмара. Леся Українка. К. 1926, стор. 134.

⁴⁸⁾ Б. Якубський. «Оргія». В кн.: Леся Українка. Твори Т. XI. «Книго-спілка», стор. 116-117.

⁴⁹⁾ Там же, стор. 109.

який волів умерти, а не скоритися римським завойовникам, є втіленням мужности і незламности самої поетеси».

О. Бабишкін, переказавши сюжет твору «Оргія» і подавши аналіз окремих персонажів, пише, що Леся Українка «спрямувала цей твір проти ренегатської діяльності . . . Винниченка, пройдисвіта в політиці і літературі». (Пригадаймо, що М. Драй-Хмара писав, що за свідченням К. В. Квітки «Оргія» «була написана для Винниченка»). Так перекутив О. Бабишкін свідчення К. В. Квітки, зафіксоване в книжці М. Драй-Хмари.

Аналізуючи думки і вчинки Антея, О. Бабишкін підкреслює його мужність і чесність. Але про виразну символіку твору О. Бабишкін не тільки не пише, а, навпаки, намагається цілковито її перекутити, викривити і зфальшувати. В цьому творі, на думку О. Бабишкіна, Леся Українка засудила, мовляв, не тільки політику стародавнього Риму, «але й сучасних Лесі Українці імперіялістичних держав — Англії, Туреччини, Сполучених Штатів Америки». (!?)

Такий несподіваний зворот робить О. Бабишкін, уникаючи правдивого з'ясування цілком ясної і недвозначної символіки «Оргії» Лесі Українки. Але далі, суперечачи цьому несподіваному висновкові про засудження імперіялістичних держав, О. Бабишкін зазначає: «Пишучи про Елладу і про інші країни, поетеса завжди бачила перед собою Україну. Тому в словах і ділах Препекта і Прокуратора не важко розпізнати слово і діло царських сатрапів, ревних слуг самодержавства, які намагалися придушити будь-які прояви соціальної і національно-визвольної боротьби українського народу». Але О. Бабишкін, злякавшись, що забагато сказав про національно-визвольну боротьбу українського народу, поспішив додати: «Викриваючи гнобительську політику царизму, Леся Українка боролася не тільки проти великодержавного шовінізму, але й проти українських буржуазних націоналістів» (стор. 455). І далі, лютуючи і шаленіючи, О. Бабишкін переходить на звичайну лайку: «Саме проти них — проти винниченків, донцових і юркевичів, які зраджували інтереси . . . України . . . проти імперіялістичної політики капіталістичних країн і була скерована „Оргія”» (стор. 455). Так О. Бабишкін, всупереч фактам і правді, фальшиво з'ясував символіку твору Лесі Українки «Оргія».

Це ще один яскравий приклад несамовитого перекучення і жахливого фальшування творів Лесі Українки в монографії О. Бабишкіна і В. Курашової про Лесю Українку.

Аналізуючи «Триптих» Лесі Українки, О. Бабишкін зупиняється тільки на другій і третій частині «Триптиху» — «Орфееве чудо» і «Про Велета». Першої частини триптиха О. Бабишкін не аналізує, бо в основі її лежить євангельська легенда. Пригадаємо О. Бабишкінові зміст цієї першої частини. Назва її: «Що дасть нам силу?» Зміст

її такий: Знесилений робітник-тесля не може далі працювати: «Не маю сили. Згинула. Пропала. Що верне силу, як її нема?» І далі поетка в яскравих образах дає відповідь на поставлене питання. Тесля побачив, що Христос упав під вагою зробленого теслею хреста. І вкрай знесилений робітник забуває про свою безмірну втому, підіймає хрест і несе його на Голготу:

Я тесля. Я зробив сей хрест важким,
То й мушу я нести його . . .

Моральна повинність відроджує силу, — така ідея твору. Антирелігійна нетерпимість Бабишкіна була причиною замовчування першої частини «Триптиха».

В. Курашова і О. Бабишкін дуже часто повторюють у своїй монографії заявлені фрази про те, що Леся Українка, мовляв, «продовжувала традиції своїх попередників . . . Чернишевського, Некрасова» (стор. 169), що вона була «вихована на традиціях революційних демократів — Чернишевського, Некрасова» (стор. 183), що «Леся Українка високо оцінює роман „Що робити?“» (стор. 247), критикуючи окремі місця, «з погляду їх суперечности художній правді».

Про те, як «високо» ставить Леся Українка роман Чернишевського «Что делать?» свідчать опубліковані в останніх радянських виданнях тексти статті Лесі Українки «Утопія в белетристиці» та російського варіанту цієї статті «Утопия в беллетристическом смысле».⁵⁰⁾

Ось кілька уривків із цих статей, які свідчать, як саме Леся Українка «продовжувала» традиції Чернишевського і як вона «високо» оцінювала його твір «Что делать?»:

«В міру того як у романі виступають на передній плян „нові люди“ („нынешние“ по термінології Чернишевського), пластичність подробиць зникає, яскравість барв блідне, діалоги тратять рухливість, коментарії „від автора“ займають все більше місця, і важкої праці коштує теперішнього читача побороти це оповідання про „нових людей“ до кінця . . . Це просто через брак барв і перспективи в цій схемі „нових“ почувань, „нової“ моралі і вчинків. З досадою ми завважаємо, що белетрист Чернишевський сам гаразд не тямив, скільки „старого“ (навіть як на його часи) в тій піонерці практичного соціалізму Вірі Павловні, що „нежится в своей постельке“ і там же п'є чай наполовину з товстою сметанкою з рук закоханого чоловіка в той час, коли швачки в її „ідеальній“ соціалістичній робітні давно вже гнутья над шитвом, заробляючи „справедливу“ плату і дивіденд не тільки собі, але й „закройщиці“ Вері Павловні».⁵¹⁾ Далі Леся Українка,

⁵⁰⁾ Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. Т. 2. К. 1956, стор. 23-148.

⁵¹⁾ Там же, стор. 92.

різко критикуючи «Четвертый сон Веры Павловны», пише: «Навмисну механістичність, схематичність подій і характерів, убожество психології, тенденційну матеріальність описів пізніші читачі здатні були, хто щиро, хто нещиро, ставити на карб самим формам прийдешнього життя: коли вірити, що такий буде справді „грядущий рай” і що він неминучий, то — горе тому, хто доживе до такого! — казали вони. І те, що Чернишевський був сам переконаним соціалістом, ще тільки гірше шкодило його справі, бо вже ж ніхто не міг сказати, що це він вмисне змалював прийдешній лад, аби дискредитувати соціалізм. Карикатура вийшла сама собою...»⁵²⁾

Ще гостріше писала Леся Українка в російському варіанті своєї статті про роман Чернишевського: «Как беллетрист, Чернышевский лгал и лгал намеренно, беззастенчиво, не стараясь даже скрыть свою ложь...»⁵³⁾ «Находились и такие нетребовательные люди, которые верили в возможность осуществления в жизни вымученных образов Чернышевского, но неприятно пораженные казарменной прозаичностью его картин, автоматической сухостью его характеров, бедностью психической жизни его персонажей — говорили с разочарованием: «я рад, что не доживу до такого ужасного состояния человечества, я верю, что такой „грядущий рай” неизбежен, но тем хуже для нашего потомства...» «„Сон Веры Павловны” ... показался уродливым кошмаром для последующего поколения...»⁵⁴⁾

Тяжко повірити О. Бабишкінові після цих цитат, що Леся Українка «високо оцінювала» роман Чернишевського «Что делать?» У своїй літературній творчості Леся Українка незрівняно вище стоїть від Чернишевського, і тому хибні й безпідставні твердження В. Курашової і О. Бабишкіна про те, що Леся Українка була вихована на традиціях Чернишевського-Некрасова і продовжувала їх традиції.

Частина п'ята, «заклучна», має лише сім сторінок. В цій частині О. Бабишкін пише, що тепер твори Лесі Українки стали «надбанням багатомільйонових читацьких мас», що Леся Українка «ввібравши досягнення російського і українського критичного реалізму», виступила «письменницею-реалісткою», що в творчому методі її відіграла «суттєву роль» «революційна романтика», що Леся Українка «безроздільно зв'язала свою долю з братнім російським народом, що вона була близькою до загальноросійського пролетарського руху, що вона засуджувала український буржуазний націоналізм, що радянські письменники продовжують її традиції.

Такі «висновки» робить О. Бабишкін. У цих «висновках» зформу-

⁵²⁾ Там же, стор. 94.

⁵³⁾ Там же, стор. 123.

⁵⁴⁾ Там же, стор. 125.

льовано квінтесенцію «вульгарно-соціологічної» схеми перекручення і фальшування творчості великої поетки, а також і загальної схеми, згідно з якою теперішні радянські «літературознавці» однаковісінько пишуть про всіх українських письменників, яких «прийнято» до історії української літератури.

У книжці В. Курашової і О. Бабишкіна не знайдемо літературної аналізи творів Лесі Українки. Поетичній майстерності поетки не приділено ніякої уваги. Не визначено її місце в історії української літератури, не з'ясовано її вагу і значення в розвитку української літератури. Не показано її оригінальності і самобутності її багатой поетичної творчості. Не встановлено зв'язку її творчості з творчістю попередніх українських поетів та з творчістю західноєвропейських письменників. Не встановлено зв'язку творів Лесі Українки з її лектурою. Автори монографії про Лесю Українку натомість цілковито зфальшували її біографію, її світогляд, її літературні смаки, її ставлення до видатних українських діячів і поетів. Автори О. Бабишкін і В. Курашова, перебуваючи в цілковитому полоні заздальгідь виробленої і наперед встановленої хибної схеми, не змогли виконати покладеного на них завдання — дати вірний і об'єктивний образ української поетки на тлі своєї доби і на тлі її взаємин із своїми сучасниками.

Коротка монографічна праця М. Драй-Хмари, яка має лише 156 сторінок, значно більше містить фактів про життя і творчість Лесі Українки, ніж книжка О. Бабишкіна і В. Курашової, яка має 469 сторінок тексту. Більша частина цієї книжки — це довільні й невірні твердження авторів. Багато місця в цій книзі займають не зв'язані ні з життям, ні з творчістю Лесі Українки цитати з творів Леніна та Сталіна, а також дуже часті повторення шаблонних і утертих фраз про «благодіючі впливи» російських письменників на творчість Лесі Українки, часті повторення беззмістовних фраз про боротьбу Лесі Українки з так званими «українськими буржуазними націоналістами» та лайки на адресу цих «націоналістів».

Книжка О. Бабишкіна і В. Курашової не має ніякого наукового значення, навпаки, вона є антинаукова, тенденційна агітка, призначена для того, щоб дезорієнтувати читача творів Лесі Українки, щоб зменшити вплив її творів на читача, щоб цілковито неутралізувати її могутнє мужнє поетичне слово, скероване на те, щоб бути зброєю в боротьбі українського народу за свою свободу і незалежність.

Фальшуючи життя, світогляд і творчість Лесі Українки, нав'язуючи їй більшовицькі ідеї, чужі й ворожі їй, автори монографії про Лесю Українку мають на меті використати творчість поетки для пропаганди сучасних ідей єдиної невідлимої Росії, ідеї російської зверхності і вищості, ідеї російського провідництва, ідеї цілковитого заперечення ваги і значення західноєвропейської культури, ідеї асиміляції української культури з російською «вищою» культурою, ідеї панування Ро-

сії над Україною. Цим ідеям російського советського імперіялізму повинні служити твори українських клясиків, введених в історію української літератури, і зокрема творчість Лесі Українки.

Такий сенс перекручень і фальшувань творчости українських письменників теперішніми українськими літературознавцями, змушеними всупереч науковій правді виконувати доручення і накази комуністичної партії та її агітаційно-пропагандистських установ.

Книжка О. Бабишкіна і В. Курашової належить до праць, написаних до двадцятого з'їзду компартії, до розвінчання Сталіна, і тому тут ще не відбилися деякі зміни в політиці і в літературній критиці та в підході до клясиків української літератури.

Розглянена праця про Лесю Українку — це документ доби сталінського тоталітаризму й посилення великодержавного російського шовінізму. За останні сім років на Україні не опубліковано іншої монографічної праці про Лесю Українку, що спростувала б тенденційні твердження Бабишкіна і Курашової. Тому й досі ця монографія на Україні служить основним джерелом вивчення життя, світогляду й літературної творчости поетки.

Видані Академією наук УРСР у 1956 і 1960 рр. невеликим тиражем (2000-3000 примірників) книжки під назвою: «Леся Українка. Публікації, статті, дослідження» цінні не тендеційними статтями про Лесю Українку, а вміщеними в цих збірниках листами та статтями Лесі Українки. Проте ці збірники мало доступні широкому читачеві та й не дають вони всебічного освітлення біографії та творчости Лесі Українки. Сумнівно, щоб з нагоди 50-их роковин з дня смерти поетки з'явилася на Україні нова монографічна праця — справді наукова та об'єктивна.

СИЛЮЕТИ

ІГОР МИХАЙЛОВСЬКИЙ: МИХАЙЛО ГОРДІЄВСЬКИЙ

(До 25-ліття з дня арешту)

Перед нами лежать на столі дві одеські газети з 1937 року. В обох уміщено велику підвальну статтю про «українських буржуазних націоналістів». Своім типом ці статті належать до тих більшовицьких публікацій, що мали виправдати фізичне нищення Москвою і її тодішнім «гавляйтером» на Україні Хрущовим української інтелігенції. Вони настільки яскраво характеризують тодішню епоху і становище на Україні, що ми наведемо з них деякі уривки.

У газеті «Молода гвардія» від 24 вересня 1937 року стаття має заголовок «В державному університеті не борються з буржуазними націоналістами»; у ній читаємо:

«Партія мобілізує нас на остаточне викриття націоналістичних вирождів. Ці гадуки повинні бути викорінені з усіх нір.

«Буржуазні націоналісти намагалися шкодити на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Вони гальмували розвиток української соціалістичної культури, шкодили справі підготовки українських більшовицьких кадрів. Націоналістичні шкідники пробралися і в органи народної освіти, у виші України. Вони звили своє мерзенне кубло і в Одеському державному університеті.

«На історичному факультеті довгий час безкарно орудував ворог народу, буржуазний націоналіст Погорілий... Викриті вороги народу Брагінський, Трачевський, Гуцулюк та інші.

«Ще тепер в університеті викладає ряд вихідців з контрреволюційних партій, що роками вели боротьбу проти радянської влади.

«Незмінним фахівцем вважається викладач стародавньої історії, колишній член контрреволюційної Центральної ради Гордієвський».

А ось уривки з другої статті під заголовком «Очистити Одеський університет від буржуазно-націоналістичної погані», що була надрукована в одеській газеті «Чорноморська комуна» від 30 вересня 1937 року:

«Комуністи, комсомольці, студенти Одеського державного університету багато розмовляють про засміченість викладацького складу, особливо історичного факультету, буржуазно-націоналістичними та іншими ворожими елементами. На зборах, засіданнях вони наводять численні факти явного шкідництва у викладанні, факти протягування націоналістичної, антирадянської контрабанди... Історика Пого-

рілого умисно надіслали вороги народу до університету для шкідницької діяльності... Ще й сьогодні історичні дисципліни викладають пелюрівці... „Незамінним” досі вважають в університеті і колишнього члена Центральної ради Гордієвського, який читає стародавню історію. Студенти якось заявили Гордієвському, що висвітлення ним історичних подій різко розходиться з марксизмом-ленінізмом. Гордієвський ні трохи не збентежився і відповів, що ось, мовляв, скоро відпустка, він матиме більше часу і опанує марксизм, а тоді вже читатиме як слід. Цю цинічну заяву, очевидно, прийняли всерьоз».

Ми мусимо зробити незначну поправку. Михайло Гордієвський був у 1917 році не членом Центральної Ради, а українським депутатом від Одеси до установчих зборів. Під час виборів до установчих зборів його прізвище стояло на першому місці в губерніяльному списку партії українських соціалістів-революціонерів.

Не помилилися цитовані вище газети, коли писали, що проф. Гордієвського в університеті вважають незамінним фахівцем. Саме його велика популярність серед студентства примусила більшовиків перед його запланованим арештом і знищенням якось підготувати українську громадську думку. Скерована проти нього пресова кампанія велася не лише в одеських, але також у столичних, київських газетах.

Щоби зрозуміти, як ставилися студенти до проф. Гордієвського, ми дамо слово тут одному з його колишніх учнів, проф. Юрієві Бойкові, який пише:

«Проф. Гордієвський, як живий, постає ще й сьогодні в моїй пам'яті, хоч мої спогади стосуються 1928-30 років. Завжди зосереджений, з повільними певними рухами і з гордо піднесеною головою, він робив враження патриція. Його виклади були прекрасні. Він мав манеру промовця, що вміло використовує всі властивості класичного красномовства. В советських обставинах того часу це вражало, але й захоплювало. Кожне слово його було продумане і він знав його вагу. У викладах проф. Гордієвського зовсім не було повію мертвотної марксоленінської догми.

«З короткого нариса історії революційного руху на Україні Матв. Яворського я знав, що проф. Гордієвський належав раніше до ТУП-у; велика роля цієї організації в українському політичному житті була для мене приблизно ясною, тому з особливою пошаною дивився я на маєстатичну постать професора, для мене було ясно, що його замкненість, стриманість диктувалася небезпекою, яка над ним постійно висіла. Лекції його захоплювали всіх студентів, тільки безнадійні партійні начитники пробували говорити про „буржуазність” цього блискучого вченого-ерудита. Але популярність останнього була такою великою, що ці розмови партійців велися ще напівголосом.»

Проф. Михайло Гордієвський народився 5 червня 1885 року на Київщині. В 1910 році він скінчив історико-філологічний факультет Одеського (тоді Новоросійського) університету і в 1915 році став до-

центом, а пізніше професором цього університету. Він працював у цілому ряді вищих шкіл Одеси, в яких викладав філософію, логіку, педагогіку, а пізніше стародавню історію.

Ще перед революцією 1917 року М. Гордієвський брав активну участь в українському національному і політичному житті, у відродженні української нації. Він був одним з перших українських науковців, які в умовах поневолення України російським царським режимом почали друкувати свої наукові твори українською мовою. Так у 1915 році вийшла в світ українською мовою його праця «Лесевич яко філософ». Він брав активну участь в обороні української культури від нападів російських шовіністів. Для пропаганди української справи серед тієї частини населення, що говорила російською мовою, він взяв участь у виданні збірника «В защиту украинской культуры», що вийшов у світ в Одесі в 1919 році російською мовою.

Ще в свої юнацькі роки М. Гордієвський мав велике зацікавлення до німецької науки. В 1910 році вийшла в світ його праця «Критический разбор двух первых антиномий Канта» (надрукована в «Записках Новороссийского университета»). За його редакцією виходили в світ переклади на українську мову творів німецьких учених. Деякі переклади він робив сам; йому допомагала при цьому його дружина німецького походження Олена. Так у 1923 році вийшла в світ праця П. Барта «Історія соціально-педагогічної ідеї» в перекладі М. Гордієвського з німецької на українську мову і з його передмовою. В 1928 році вийшла в світ книга «Песталоцці» (вибрані твори). Книгу видало Одеське наукове при Українській академії наук товариство, головою якого і головою Педагогічної секції якого був проф. М. Гордієвський. У передмові до цієї книги ми читаємо:

«Коли ми переглянемо нашу педагогічну літературу, то відразу помітимо в ній велику прогалину — цілковиту відсутність класиків в українських перекладах... Вважаючи на це, Педагогічна секція Одеського наукового при УАН т-ва вирішила приступити до видання цілої серії вибраних творів класиків педагогіки в українських перекладах. Перший випуск цієї серії присвячується творам Песталоццевим...»

«Гадаємо, ніхто не буде заперечувати, що вже наспіла пора дати українському народові його мовою невмирущі твори геніяльного основоположника сучасної соціальної педагогіки. Тим більше, що навіть російською мовою до цього часу перекладено далеко не всі твори Песталоццеві. Крім того, і це головне, російські переклади зроблено з тих німецьких видань, що не відзначаються критично перевіренням текстом, наслідком чого є те, що в російських перекладах багато помилок і пропусків...»

«Переклади творів Песталоццевих для нашого видання виконали такі члени секції: В. Г. Мануляк, М. М. Шеллер, О. О. Гордієвська. Вступну статтю, примітки, бібліографічний показник до „Щоденника”,

а також загальний показник новішої літератури про Песталоцці склав М. І. Гордієвський».

Пропагуючи на Україні твори цього великого вченого, проф. Гордієвський присвятив йому цілий ряд своїх наукових праць, зокрема: «Напередодні великого ювілею» (до святкування 100-ої річниці смерті Песталоцці, Одеса, 1926), «Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії» (Одеса, 1927), «Твір Песталоцці „Вечірня година самотника“, як етап у розвитку його світогляду» (Одеса, 1929), «Кант і Песталоцці» (у збірнику на пошану акад. М. С. Грушевського, 1928). З друкованих праць проф. Гордієвського ми тут ще назвемо такі: «К вопросу о социальной педагогике Платона» (рос. мовою, «Ученые записки высшей школы г. Одессы», 1921) і «Теоретична філософія Сковороди» (збірник «Пам'яті Сковороди», Одеса, 1923).

Крім наукового форуму, Мих. Гордієвський діяв також дуже активно на полі українського культурного життя. У 20-их роках більшовицька Москва ще не встигла придушити українського відродження, і в Одесі часто влаштовувалися святкування, присвячені великим українським поетам і письменникам. Організатори цих святкувань любили запрошувати М. Гордієвського як головного доповідача, бо він мав репутацію блискучого промовця, умів захоплювати аудиторію. Особливо часто доводилося йому виступати з доповідями про Шевченка, великий портрет якого висів у нього в кабінеті над його письмовим столом. Його доповідь «„Мойсей“ — поема Ів. Франка» мала такий великий успіх, що була надрукована окремою брошурою (Одеса, 1926). У цій брошурі ми знаходимо такий уступ:

«Поема має символічне значення. Мойсей символізує тут кращих проводирів українського народу, що сміливо й відважно ведуть народ свій до світлої будуччини. Єврейська юрба, що після сороклітнього блукання по пустині перестала слухатися свого пророка й не хоче вже йти за ним до Палестини, символізує українське громадянство в тому його стані, в якому воно перебувало під час написання поеми... Датан і Авирон, що відвертають народ від того шляху, яким веде його Мойсей, що відмовляють його від збройної боротьби за опанування Палестини, символізують тих опортуністично настроєних українських діячів, що кожний сміливий крок уважають за злочинство. Єврейське парубоцтво, що під проводом Єгошуї після смерті Мойсея підіймає народ до дальнішого походу, символізує українську молодь, в яку вірив поет і яка, на його думку, завоює, нарешті, своєму народові краще майбутнє».

Про яке ж «краще майбутнє» для українського народу мріяв М. Гордієвський? Авжеж не про комуністичне. В 1917-20 роках він був у лавах тих, що відновили самостійну українську державу УНР і боролися проти більшовиків. Після опанування України більшовицькою Москвою він під примусом підписав заяву про те, що вважає свої попередні політичні погляди помилковими. Ця заява була опубліко-

вана в радянській пресі. Лише завдяки цій заяві він міг продовжувати наукову працю і (тимчасово) уберегти себе від арешту. До комуністичної партії він ніколи не вступав і підписати заяву про вступ до неї відмовився.

Не зважаючи на те, що більшовики мали підстави сумніватись у благонадійності М. Гордієвського, авторитет його серед науковців Одеси був настільки великим, що коли було засноване Одеське наукове при Українській академії наук товариство (якщо не помилюся, це сталося в 1926 році), він був на зборах членів товариства обраний його головою. Комуністи пробували просунути на цей пост свою людину, але це їм не вдалося. Пізніше щороку відбувалися перевибори голови, і щороку його знову обирали на цей пост, не зважаючи на спротив з боку комуністів. Як голова т-ва, він був одним з керівників українізації Одеси. Так тривало до 1930 року. В 1930 році (процес СВУ) М. Гордієвський відмовився від дальшого виконання функцій голови товариства — з огляду на початок скерованої проти нього з боку комуністів акції. Його цькування щороку набирало дедалі більших розмірів. Фізичне нищення Москвою і її українськими прислужниками української інтелігенції розгорталося рік-у-рік. Один за одним зникали в тюрмах родичі М. Гордієвського, його друзі, знайомі. Особливо боляче переживав він арешт свого племінника (сина сестри), відомого нашого поета і літературознавця Павла Филиповича. Дочка проф. Гордієвського Наталя у своїх споминах про Павла Филиповича, опублікованих в «Українській літературній газеті», пише про це так:

«Було літо 1935 року. Брат готувався до університетських іспитів, а ми з мамою поїхали на село відпочивати.

«Тихим стало українське село. Не чути було пісень, не видно було танців. Змучені роками голоду та колективізації люди вже не вміли веселитись. Навіть молодь ходила сумна, ніби приголомшена...

«Тато мав приїхати наприкінці літа; але замість цього прийшов від нього короткий лист:

— Заарештовано Павла. Не приїду. Сумно. Тяжко. Повертайтеся додому. —

«До станції тато не прийшов. Вдома зустрічати нас теж не вийшов. Двері до його кабінету були замкнені. Чути було його кроки: він ходив з кутка в куток, певно, заклавши руки за спину. Така була його звичка, коли він хвилювався.

— Це вже п'ять днів, — пояснив брат. — Замикає двері і нікого не впускає до себе.

«Зачувши нас, тато відімкнув, але знову почав ходити великими кроками з кута в куток, похиливши голову. Він дуже змінився.

«На письмовому столі, перед його стільцем, лежала відкрита збірка віршів його улюбленого племінника. Я схилилась над розкритою сторінкою, прочитала:

«Невпинний вітер мече гострі стріли,
Високе сонце п'яну спеку лле.
А я не бачу, де ті руки милі,
Що захистить могли б життя моє».

В ці тяжкі роки М. Гордієвський розпочав монументальну наукову працю: «Рабство в стародавньому Римі». На початку 1938 року вона була готова до друку, але скоро після цього її сконфіскувало НКВД, і вона не побачила світу.

Чи було це випадково, що М. Гордієвський звернувся до теми рабства? Коли пригадати, що він говорив про поему «Мойсей» Івана Франка, насувається думка, що й він хотів висвітлити актуальну українську проблематику за допомогою матеріялу з стародавньої історії. Адже стан, в якому перебував український народ, був теж рабством, страшним рабством економічним і духовим!

Цькування М. Гордієвського з боку комуністичних агентів і вивідників Москви зростало щороку і набуло особливо гострих розмірів в останні місяці 1937 і на початку 1938 року. Спрямованою проти нього особисто акцією керував тодішній ректор Одеського університету проф. Савчук, неук, що очолив університет лише завдяки партквитковці. У газетах почали з'являтися статті з різкими випадками проти М. Гордієвського.

В цей час стався небуденний для атмосфери тих років випадок. Після звичайної лекції на першому курсі історичного факультету, коли М. Гордієвський збирався вже вийти з аудиторії, всі студенти раптом встали і, стоячи, зробили йому овацію.

27 березня 1938 року М. Гордієвський був заарештований в своєму помешканні органами НКВД і зник безслідно. 22 жовтня 1938 року була заарештована його дружина, але 31 грудня того ж року вона повернулася додому. Всі її спроби з'ясувати долю чоловіка залишились марними. Вона завжди одержувала відповідь, що її чоловік засланий «на 10 років далеких таборів без права листування».

В 1943 році у Вінниці було зроблено відомі розкопки, які виявили трупи тисяч людей, замордованих органами НКВД у Вінниці в 1937-38 роках; багато жінок розпізнало трупи своїх чоловіків, братів, батьків та синів і всі вони розповідали, що в 1938-39 роках вони одержали від органів НКВД та прокуратури таку саму інформацію про долю своїх заарештованих родичів: «Засланий на 10 років далеких таборів без права листування». Це була, видимо, стереотипна формула у випадках розстрілу. Тому слід з великою імовірністю припустити, що проф. М. Гордієвський був у 1938 році також розстріляний органами НКВД.

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ: ПО ПОХИЛІЙ ПЛОЩІ

(Продовження)

VII. ДЕНКІНЩИНА І В. МУССОЛІНІ

Італійські часописи з 15 жовтня принесли вістку про «війну між Україною і денкінцями». «Іль Джорно» вмістив телеграму з Берну:

«Кілька днів тому говорилося про згоду між Петлюрою і Денікіном, при чому український провідник ніби приймав об'єднавчу програму Денікіна, відмовляючись від незалежності України. Тепер цю вістку не тільки категорично спростовують, але й стверджується, що український уряд проголосив офіційно війну Денікінові. Проголошення війни лідерів централістичного руху викликало на Україні загальне захоплення.

«Наставлення українського народу проти Денікіна викличе сильне враження і в Італії. Як відомо, італійський уряд знаходиться в гарних стосунках з українським урядом, з яким уже нав'язав важливі договори господарського характеру. Війна між Україною і централістами Денікіна, без сумніву, відіб'ється на боротьбі з більшовиками, але відповідальність за це падає на Денікіна і на кола Антанти, що підтримали і підбадьорили лідера централізму і царизму».

Римський щоденник французькою мовою «Л'Італі» приніс 15. X. текст ноти, що її граф Тишкевич вніс на Мирову конференцію в Парижі, протестуючи проти нападу військ Денікіна на війська Української Народної Республіки. Одночасно з наступом Денікіна і московських імперіялістів виявляється в деяких італійських часописах і спільна польсько-угорська акція, скерована ніби проти Чехо-Словаччини, але суттєво також проти нас — з наміром відірвати Карпатську Україну від Чехо-Словаччини і включити її знову в Угорщину.

Римський «Іль Кор'єре д'Італія» і палермська «Л'Ора» видрукували одну й ту саму вістку «Польської агенції преси» з Цюріху:

«Недавно з'явилася в Варшаві делегація угорських русинів, яка заявила, що прибула в Польщу, щоб із допомогою преси повідомити, що в північній Угорщині знаходиться народ, зовсім відмінний від чехів. Делегація скаржиться, що русини Угорщини зазнають переслідувань від чехів, що окупують країну і перебирають на себе всю полі-

тичну владу, тим часом як населення, що відзначається цілком відмінною культурою, хоче бути з'єднане із Угорщиною або, коли не можна, то з Польщею.

«Чеський губернатор Брек (? — Є. О.) і всі інші урядовці, українці з Галичини, не цікавляться населенням, яке терпить від злиднів, голоду і тифу. Часописи підлягають суворій цензури і таким чином ніхто не знає про долю півтора мільйона (!) русинів. Делегати заявили, що друга подібна делегація виїздить до Парижу, де домагатиметься плебісциту. Русини мали свій конгрес у Ловечно, поза чеською територією, щоб мати там можливість укласти свою програму, не боячись чеських репресій...»

Римський щоденник «Л'Ідеа Націонале» в числі з 16. X. приніс допис Пія Марі з Берну, в якому подано інтерв'ю з якоюсь «визначною українською політичною особою („персонажем“), що проїздила Швейцарією до Лондону». В цьому цікавому інтерв'ю між іншим сказано:

«Україна до вчорашнього дня поклала все своє довір'я на Антанту. Тепер український уряд і народ починають уже сумніватися в тому, що мають на мировій конференції приятелів, готових допомогти в ім'я засади, на якій ніби стоїть конференція, кожному народові належить право відвоювати свою незалежність. Спочатку ми, українці, знайшли були дуже ласкаве прийняття в Парижі. Всі охоче нас приймали, всі нас підбадьорювали й обіцяли підтримувати наш національний рух. Навіть Клемансо, що, як відомо, все в закордонній політиці Франції віддавав переважне місце російській справі, мав із нашими політиками розмови, що давали привід надіятися на сприятливе до нас наставлення офіційної Франції й Антанти.

«Наші делегати, як і наш уряд, хочаби зберегти прихильність Антанти, відмовилися від безкомпромісовости у відношенні до Румунії в справі Басарабії і до Польщі в справі Галичини. У Парижі нам радили бути поміркованими в наших вимогах і виявляти політику терпимости та примирности до наших сусідів, обіцяючи натомість підтримку в справі нашої незалежности. Дехто з наших делегатів одержав був навіть формальну, хоча ще й не офіційну підтримку від французів.

«Потім прийшла справа боротьби проти більшовизму. Москва вважає Україну коморою й копальною Росії і зайняла ворожу позицію до справи української незалежности. Московські більшовики хотіли включити Україну в велику Росію, щоб забезпечити собі ту комору. Спершу вони зробили нам дружні пропозиції, потім перейшли до погроз, а від погроз до проголошення війни. Воюючи проти більшовиків, ми боронимо нашу національну справу, але й одночасно робимо послугу Антанті, що не менше від нас зацікавлена в протибільшовицькій боротьбі. Для нас було б легко переговорювати з більшовиками, і, може бути, ми були б здобули сприятливі умови для справи нашої

національної незалежності. Але ми цього не зробили з огляду на Антанту, що виступала як оборонець нашої справи.

«Тепер ми знаходимося в трудній для нашого уряду ситуації, в дуже важкій для нашого народу. Денікін з усім своїм реакційним почтом, що ставить собі за ціль реставрацію великої Росії як неподільної імперії, припинив боротьбу проти більшовиків і скерував зброю проти нас. Ми знаємо, що за Денікіном стоять могутні фінансові й політичні кола Антанти, які пробують різними способами розв'язати російську проблему і роблять це коштом менших народів. Ми не знали намірів Денікіна, аж доки наш уряд не запросив його з'єднати сили в боротьбі проти спільного ворога. Денікін дав нам знати, що і в боротьбі з більшовиками він переслідує цілі діаметрально протилежні нашим . . .

«Нас Денікін мало цікавить. Він має свою програму і намагається її здійснити, як може. Але нас дуже цікавить наставлення Мирової конференції, яке ще до вчора було сумнівним, як тепер виявилось. Щоб бути більш точним: Франція і Англія намагаються розв'язати російську справу засобами недемократичними, суперечними праву народів на самовизначення і незалежність, але згідними з їх власними політичними і господарськими інтересами.

«Франція хотіла б творити на Сході компактний блок, який навряд чи міг би дати нашому народові гарантії, яких він потребує. Вона проробила різні спроби, тепер робить ще одну — створити з російської імперії централістичну організацію. Антанта покинула Україну і намагається підтримати Росію, але ставить на непевну карту, бо Україна твердо йде на все, щоб тільки вибороти свою незалежність. Ясний приклад того, що може статися, можна знайти в балтицьких провінціях, які, супроти сумнівної політики паризької конференції, воліли, після численних відмов, піти на переговори з більшовиками. Цей приклад повинен би відкрити нарешті очі відповідальним людям Мирової конференції, а особливо Клемансо, що, здається, перебуває в стані якоїсь страшної галюцинації. Якщо ми опинимося колись дійсно в розпачливому стані, шукатимемо рятунку там, де зможемо його знайти. Хоч це й правда, що український народ ніколи не прийме більшовицького режиму, все ж не треба забувати, що Москва хотіла б миру з одним із своїх завзятіших і войовничих ворогів і що вона готова для цього перекинути нам золоті мости. Чи до цього хоче допровадити Паризька конференція своєю підтримкою Денікіна? . . .»

Піо Марі додає від себе:

«До цих декларацій українського політика треба додати, що на Україні обурення мас проти Антанти зростає з дня на день. Партія прихильників миру з советським урядом все посилюється, бо населення не вірить більше в політику Паризької мирової конференції, і якщо ця остання не змінить напрямку, вона може опинитися одного дня перед дуже неприємними наслідками своєї короткозорості і неліберальності . . .»

Цікаво було б знати, хто дав це інтерв'ю. Воно з'явилося, також як допис із Берну, і в римському щоденнику «Іль Паезе».

Римський щоденник «Дон Кіхот», що видається на засоби російської військової місії на чолі з кн. Волконським, видрукував 18. X. дві замітки, що мене особливо вразили. Перша з них «Тривога». Ось її текст:

«Українець (коли б хто не знав — Беніто Муссоліні) чує носом дохлятину. Має тонкий нюх наш приятель. Як усі ворони і гієни. Він помітив, що славнозвісний „інтернаціональний бльок” буде бльоком виборчої поразки, визначить кінець його оточенню. Він починає розуміти, що навіть і страшок ветеранів не робить більше враження. Він помічає, що конституційні збори — річ мертва і надто смердить 48-им роком, щоб могти служити привабою для перепелів та виборчих дурнів. Він бачить уже списи соціал-джоліттіянового католицького війська, що переслідує залякане військо інтервенціоністів, що не інтревенювали. І кидає гасло тривоги. Кличе на допомогу на всі тони і на всі сторони...» і т. д.

«Українець (директор «гнилі Італії»), — продовжує «Д. К.», — як усім відомо, був директором „Аванті”, коли він вийшов із цього часопису і розпочав протисоціалістичну кампанію, одним із головних його козирів проти соціалістів було обвинувачення, що вони, мовляв, ходять із капелюхом у руках, жebraючи на стовпцях часопису постійно жертв на пресовий фонд. Він тоді називав ці жертви на пресовий фонд шахрайською ганьбою...» і т. д.

«Створивши „гниль Італії”, українець змінив думку. Не проходить і дня, щоб він не знайшов якої нагоди витиснути гроші в своїх читачів, яких набирає з доробкевичів та кокоток. Все добре для такої цілі. Хто йому допомагає?»

Я попросив Пескарцолі пояснити мені, хто такий Беніто Муссоліні, що його «Дон Кіхот» називає «українцем». Чому власне так називає? Що це таке «гниль Італії»? І взагалі, що означають ці напади «Дон Кіхота», часопису нам спеціально ворожого?

Пескарцолі негайно, з притаманною йому красномовністю і дотепністю, все це вияснив.

— Беніто Муссоліні — один із талановитіших і впливовіших журналістів, що довгий час був одним із головних лідерів італійських соціалістів і, як такий, був головним редактором органу соціалістичної партії «Аванті». Запальний промовець, людина великої сили волі, безсумнівний патріот і ідеаліст, користувався серед соціалістів і взагалі серед італійської маси великим впливом. Разом із Д'Аннунціо, великим італійським поетом, був одним із найбільших пропагаторів вступу в війну проти Австрії і Німеччини, на боці держав Антанти, і в цьому пішов гостро проти уряду Джолітті, що був проти інтервенціоністів,

про яких згадується в замітці «Дон Кіхота». З огляду на те, що на ґрунті інтервенції, яка, на думку Муссоліні, була необхідна Італії для досягнення соборності італійських земель шляхом відібрання від Австрії Тренту, Трієсту та колишніх територій, він розійшовся з соціалістичною партією, покинув «Аванті» і заклав у Міляні 14. XI. 1914 власний щоденник «Іль Попольо д'Італія» («Народ Італії»), яку назву «Дон Кіхот» безсоромно перекладає як «гниль Італії». Коли кампанія інтервенціоністів закінчилася успіхом і Італія вступила в війну, Муссоліні негайно зголосився добровольцем до війська і пішов простим вояком в окопи. 23. II. 1917 вибух бомбарди вкрив його міцне тіло десятками ран. Але він видужав і пішов знову на фронт. По закінченні війни, він переконався, що Італію обдурили: вона не отримала обіцяного лондонським трактатом 1915 року. Тому він розпочав новий рух, що має відродити Італію всередині і зробити її сильною назовні. Цей рух називається фашизмом. Назва походить від «фашо» — в'язка різок із сокирою, що їх носили ліктори перед давніми римськими консулами, на знак єдності, дисципліни і карі за порушення законів. Перші організаційні збори фашистів відбулися в Міляні 23. III. 1919. Намічено на них боротьбу на два фронти — проти більшовизму, що розкладає робітничі маси демагогічними гаслами, і проти демолібералізму, що розкладає італійську націю своєю духовою мізерією та великою служняністю чужинецьким фінансам. У вересні 1919 року Муссоліні активно допомагав Д'Аннунціо в його намаганні опанувати Фьюме, а 9. X. 1919 на конгресі фашистів у Фльоренції його проголошено — дуче (провідник) фашизму.

— Як бачите, — закінчив Пескарцолі виклад цікавої біографії, — Муссоліні — особа непересічна. На мою думку, він ще відіграє в Італії визначну роллю.

— Це все добре, — відповів я, — але чому «Дон Кіхот» називає Муссоліні «українцем», коли він, як видно, справжній італійський націоналіст?

— О, це справа дуже проста. Муссоліні та його «Іль Попольо д'Італія», як тільки з'явилася в Італії українська дипломатична місія і розпочала свою пропаганду української незалежності, зразу ж зрозуміли вагу України в справі господарського відродження Італії і особливо для боротьби з більшовизмом. Дозвольте мені показати вам деякі наші вирізки з часописів... Ось вирізка з «Іль Попольо д'Італія» з 6. VII. 1919, стаття «Італія і Україна», яку підписав Н. Бонсервіці. В цій статті читаємо з приводу розмови В. Мазуренка 14. VII з міністрами Данте Фераріс та Муріяльді:

«Поміж країнами Чорного моря, які можуть нав'язати з нами господарські стосунки, особливо цікавить нас Україна. Її хліборобські і мінеральні багатства невичерпні, а промисловість натомість слабо розвинена. Тому ми можемо дуже корисно вимінювати наші вироби,

наприклад, на хліб і нафту... Сердечні господарські взаємини, що їх хотів би нав'язати п. Мазуренко, заповідають гарні політичні договори, що їх нам рішуче треба. Італо-українське погодження послужило б для обмеження англійської гегемонії в Середземному морі. Українці можуть далеко краще протиставитися переважаючій діяльності англійців на Близькому Сході, ніж це могла б робити царська імперія, невблаганно замкнена в Чорному морі. Англія, що кинула Росію проти Японії, щоб видалити її з Середземного моря, і покликала її назад, щоб стримати німецьке поширення в бік Туреччини та Індії, не варта для серединоземців приятні сорокмільйонового народу».

Наша місія вислала Бонсервіці подяку за цю статтю.

А ось далі маленька замітка з 4. VIII під заголовком «Привіт Україні Римові»:

«Рим. 3-го вночі. Сьогодні голова української дипломатичної місії п. Д. Антонович, що був міністром морських справ в уряді Директорії, відвідав голову міста, якому висловив глибоку пошану, що її український уряд і весь народ відчуває до Вічного міста. Розмова тривала коло години, і голова міста показав достойним гостям давні клейноди Риму на Капітолії».

А ось телеграма Ройтера з 23. VIII під заголовком «Українці беруть Одесу»: «Телеграми з українських джерел, які прийшли до Лондону, сповіщають, що Одесу, після завзятого бою з більшовиками коло двірця Роздільна, взяли українці».

Редакція часопису, себто Муссоліні, коментувала:

«Українці воюють із мужністю і вірою, які рідко зустрічаються в історії. Вони вірять у батьківщину і в свободу, яку здобули, в неї вірили, коли змагалися проти багатьох ворогів. Треба знайти якийсь компроміс між цим героїчним народом і поляками та румунами... Денікін наступає зі сходу. Українці не хочуть визнати його уряд. Конфлікт із Денікіном був би на користь більшовикам. Антанта повинна нагадати Денікінові, що він не сміє бути арбітром долі 40 мільйонів людей і суддею їх установа».

26. VIII Муссоліні вмістив у «Іль Попольо д'Італія передовицю під заголовком «Звернутися до Сходу!», в якій головна думка, що Італія знаходиться між Сходом і Заходом. На Заході знаходяться ті, що вже «добулися». Там знаходяться наші суперники, конкуренти, вороги... На Сході становище цілком інакше... Там знаходяться народи, які потребують допомоги, які можуть дати в великій кількості все, чого нам бракує.

І тут Муссоліні має на увазі головне Україну. Але особливо цікава вміщена ним замітка під заголовком «Український народ відвоює свою столицю» в числі з 6. IX. «Лондон, 5-го ввечорі. Сповіщається, що українські війська на чолі з генералом Петлюрою зайняли Київ і прогнали червоні війська. Ідуть далі сильні бої».

Додано до цієї замітки такий характерний коментар Муссоліні:

«Подія епічна. Ніколи ще ніякий народ не змагався з більшою вірою за власну свободу; ніколи ще ніякий народ не боронив свого права на життя і незалежність у трудніших обставинах. Загрожений польською і румунською захланністю, напастований російськими імперіялістами, без зброї, без засобів, під недовірливими й байдужими поглядами всієї Європи український народ звільняє свою територію від більшовицької чуми і відвоює свою столицю. Вільні народи зворушені цим видовищем величі, хоч їх уряди воліють її не помічати. Київ, батьківщина Гоголя, нарешті вільний від азійської чуми. Українці боронять не тільки самих себе, але й цілу Європу. Уряди Антанти повинні переконатися, що лише націям, що виникли з російської революції, може бути довірена оборона людськості від хвороби, що знаходить своє головне вогнище в Петрограді...»

— Як бачите, — додав Пескарцолі, — ніякий українець не міг би дати кращого коментаря до цієї події. Але на цьому не кінець... Коли прийшла вістка про конфлікт між українськими військами і військом Денікіна в Києві і українці мусли вийти з Києва, залишивши його Денікінові, орган Муссоліні так коментував цю подію:

«Брак місця не дозволяє нам відзначити цей великий злочин російського імперіялізму так, як би нам хотілося. Росіяни — чужинці на Україні, і окупація Києва іменем Великої Росії — це ганебний замах на свободу народів».

— І нарешті остання замітка з 10. X — дня вашого вступу до нашого пресбюро, — додав, посміхаючись, Пескарцолі:

«Денікін нападає на українців». «Повідомляють із Кам'янця Подільського: зусилля українського уряду уникнути війни з ген. Денікіном змарновано. Російські добровольці несподівано напали на українські війська, і розпочались сильні бої».

Редакція коментує:

«Кампанія російських імперіялістів проти народів, що проголосили свою незалежність, не тільки сприяє більшовикам, але й зневажає засади, за які ми воювали. Генерал Манжен, що, як здається, виїздить до Денікіна, матиме, треба надіятися, завдання накинути російському імперіялістичному генералові пошану до Української Народної Республіки і співпрацю з нею в протибільшовицькій боротьбі».

До своєї доповіді Пескарцолі додав єдино можливий висновок:

— «Дон Кіхот» таки має деяку рацію називати Муссоліні «українцем» (хоч і в лапках). А проте... Між іншим Муссоліні сам особисто відвідав наше пресбюро і хотів познайомитися з Мазуренком для більшої співпраці. Але Мазуренко, довідавшись, що він вийшов із соціалістичної партії і знаходиться в опозиції не тільки до соціалістів, але й до уряду, не захотів з ним побачитися. На мій погляд, це була з його боку велика помилка. Але...

Я стримався від коментарів. Фактично вони були зайві.

VIII. НАША БОРОТЬБА

Головним знаряддям нашої боротьби проти воротів української визвольної справи в Італії мав би бути наш тижневик «Ля Воче дель Україна» («Голос України»), але, на жаль, він виходить занадто нерегулярно: число VII вийшло 1 жовтня, а число IX — 22 жовтня. Причина цьому — не зовсім нормальні відносини, що запанували в пресбюрі з відходом М. Єремєєва, що більше не появлявся в бюрі, бо провадив війну з Дм. Антоновичем за повернення йому секретарських функцій.

— Я не можу більше носити титул секретаря, одержувати платню секретаря і не мати нічого спільного з обов'язками секретаря. Якщо Антонович не поверне мене до належних мені функцій, я звернуся до уряду...

У зв'язку з цим, а може і без зв'язку, помічалася велика недисциплінованість редакторів часопису, що їх характер ніяк не вкладався в тижневі рамки. Технічний редактор тижневика В. Шебедев, людина, що найбільше на цій справі розумівся, але його широкій натурі було надто тісно в тижневих рамках, і то тим більше, що він мав на своїх плечах плекання різних «зв'язків», головне для комерційно-економічного відділу В. Мазуренка, — «зв'язків», що не тільки забирають багато часу й енергії, але й дуже часто супроводяться взаємними частуваннями, після яких працездатність на деякий час неминуче зменшується.

Оповідать, що після одного такого «частування» в готелі «Ексельсіор», ще до нашого приїзду, Шебедев, мабуть, щоб охолодити занадто розпалену голову, сів на підвіконня відкритого вікна. Нараз, — не знати, що там сталося, — Шебедев зник із підвіконня. Присутні, лякаючись найгіршого — це ж було на третьому поверсі, — кинулися до вікон. Їм уже ввижалося велике тіло Шебедева, розпластане на бруку вулиці. Коли — глянь! — а Шебедев лежить на весь зріст на телеграфних дротах, що густою сіткою проходили, на щастя, під вікном. Викликано пожежників, і ті, на високих драбинах, обережно зняли велике тіло...

Проте, зміст «Ля Воче дель Україна», як я сконстатував і в попередніх числах, завжди був відповідний, на високому рівні. На жаль, було заведено, на мій погляд, помилково, що статті в тижневику йшли без підписів, — це не дає тепер можливості встановити, кому належить яка стаття. До того ж підписи якось оживлюють часопис, розбивають одноманітність великих сторінок, що без підписів виглядають, як пустеля без кущів чи дерев. Але тепер уже було б пізно заводити зміни...

В останньому числі я ще не брав жодної участі. Було в ньому, як і в попередніх, чимало інформативного матеріалу, але головна його вартість полягала в першокласних полемічних статтях. Тут треба від-

значити, для прикладу, ґрунтовну статтю д-ра І. Гриненка «Московське вагало і Фон дер Гольц», яка ілюструвала слова Клемансо, звернені 2 жовтня до комісії закордонних справ французького сенату: «Тут мені було сказане тільки одне ясне слово, що протягом ще якого півстоліття Росія вагатиметься поміж деспотизмом і анархією».

Липовецька дала літературну замітку про І. Котляревського, а також свій переклад уривка з його «Енеїди» («*Де общее добро в упадку...*»). Шебедеву належить дуже цікава й гарно написана стаття «Українська загадка», в якій зроблено удатну спробу порівняльної народної психології з відзначенням особливої прикмети української нації — свободолюбности. Крім того, просліджено, як цю українську свободолюбність відмічали і відбивали в своїх творах такі великі західноєвропейські мистці слова і пензля, як Байрон, Гюґо, Де Воґюе, Ліст, Ораціо Верне, Л. Булянже... Йому ж належить і цікава стаття «В погоні за мертвими душами», де описуються різні заходи пропаґандистів білого московського імперіялізму, яких вони вживають, щоб захопити в свої руки українських военнополонених. Видруковано і тексти тих летючок, що вони серед полонених поширюють. В одній з них, підписаній «Комітетом для допомоги українським полоненим в Італії», радиться нашим полоненим подавати прохання про висилку їх до Росії, де вони знайдуть «великі засоби допомоги і працю». У відозві, що її підписав «Карпато-руський Комітет у Римі» натомість читаємо:

«Обіжник міністерства закордонних справ Італії дозволяє Вам вибирати між поворотом до Росії, до Польщі, чи до Румунії. Росія відроджується — не забувайте цього! Для Вас сяятиме сонце свободи. Хто буде тепер із ворогами, той буде зрадником: він провадить свій народ до нової ери рабства, він буде, проклятий, і його мати плюне йому в вічі! Пам'ятайте це!»

Друга відозва має підпис «Емігранти русско-галицькі в Празі». Її текст ще цікавіший від попереднього:

«Брати галичани! Надходить рішальний час. Поляки роблять усе можливе, щоб не залишилось у Галичині нічого русского, щоб зробити з неї свою колонію. Нашим селяням залишаються тільки дві дороги: проливати свою кров за Польщу або емігрувати. Ми опинилися в такому стані, бо українські проводирі проживають за кордоном, витрачаючи мільйони народних грошей і, замість допомагати нашим братам русским, зв'язалися з німцями, з мадярами; вони продають наші землі, щоб знайти собі незалежний куток, де б могли жити панами. Замість шукати підтримки в вільній і демократичній Росії, вони втратили свої кращі сили, щоб створити якусь Незалежну Україну в Києві, матері городів русских».

Ця відозва так закінчується:

«Лише Росія може порятувати вас від польсько-румунської в'язниці; лише руский народ, що пролив стільки крові. Русские галича-

ни знають дуже добре, що панове Левицькі і Васильки, ані Петлюри не зможуть визволити Галичини без допомоги Росії...»

В своїй брехливій пропаганді ці московські агенти не завагалися поширювати серед наших полонених вістки, що і граф Тишкевич, опинившись у Парижі, переконався, ніби рятунок Галичини може прийти тільки з Росії, і тому шукає зв'язків із «русскими», але «русские»... не хочуть мати з ним ніякого діла.

А. Пескарцолі присвятив московським пропагандистам дві гострі полемічні замітки під спільним заголовком «Раз назавжди». Перша присвячена В. Френкелеві, що довгий вже час воював на сторінках римського щоденника «Іль Попольо Романо» («Римський народ») проти української визвольної справи всією зброєю московського арсеналу історичних перекручень, вигадок та брехень. Друга присвячена «Дон Кіхотіві».

Ці дві замітки дуже добре характеризують стиль А. Пескарцолі.

«Німець Владімір Френкель має велику неприємність — існування Української Народної Республіки. Українці насмілилися проголосити себе „незалежними“, не спитавшись у нього, великого Френкеля, славнозвісного автора дурнувятих діалогів про російську революцію. Це ж нечувана річ! До чого ми дійдемо з таким непошануванням авторитетів! Френкель уже не спить, не травить, не розуміє більш нічого. Він усе тільки бачить — червоне, червоне, червоне. Тупий революціонер, вихованець царських „городових“ (поліцаїв — Є. О.), невдалий письменник, затуманений мозок, Френкель проводить свої дні в майструванні людоджерних і неграмотних антиукраїнських пасквілів. А потім, неймовірно нахабний, пропонує їх часописам!

«Але не щастить у цьому бідолашному Френкелеві... як не щастить і кн. Волконському: щоденники, які друкують прозу Френкеля, не належать — ой леле! — до числа ані дуже поширених, ані дуже авторитетних. Але — байдуже! Френкель, коли бачить своє ім'я видрукованим, уже думає, що він змінив закони земного тяжіння! Такий бідолаха! Які ілюзії!

«Френкель може випльовувати все, що йому хочеться, і те, що ми на німецькій службі, (це — ідея фікс п. Владіміра, відомо — курці все просо сниться), і те, що ми інтригуємо проти італійського уряду; і те, що ми марнуємо гроші українських селян... Френкель може накопичувати свої інсинуації, свої ганебні наклепи, ніхто, рішуче ніхто (розуміється, ніхто чесний) йому не повірить. Френкель пише, накопичує листки паперу, а Українська Республіка далі існує, а во-яки Петлюри, що... не існують, продовжують воювати, і сонце продовжує сходити і заходить щодня, і ми продовжуємо затримувати добрий настрій...

«І на цьому досить із Френкелем! Не будемо більше про нього згадувати. І тим менше відповідатимемо на його запити-інсинуації. Френкелям не відповідають. Ворожість Френкеля до когось — титул

публічної чесноти. Коли б одного дня Френкель — хай Господь милосердний тримає від нас якнайдалі той день! — зробився українофілом, нам загрожувала б руїна... Ми б з того не порятувалися...»

Друга замітка, видрукована товстим шрифтом, як оголошення:

«З місяць тому почав друкуватися в Римі щоденник „Дон Кіхот“. Майже щодня приносить він гострі напади на Україну, на Петлюру, на українську місію в Римі, на наш часопис, на все українське... Тому що читачів „Дон Кіхота“, мабуть, не більше двадцяти п'яти, і тому що, логічно, велика частина громадянства, що цікавиться українською справою, нічого про ці напади не знає, поспішаємо поінформувати наших читачів (і просимо їх поінформувати інших) про скажену донкіхотську до нас неприязнь.

«Вважаємо необчисленно корисним для нашої справи повідомити — і тому робимо це з патріотичного обов'язку — „Дон Кіхотові“ ми не подобаємося...»

ІХ. МІСІЯ ДЛЯ ПОЛОНЕНИХ

— Здається, Нінусю, — сказав я дружині 20 жовтня за обідом, — знаходиться і для тебе праця.

Ніна зраділа:

— Яка, де саме?

— Машиністки в місії для полонених... Я був сьогодні в Антоновича і зустрів там отамана Коссака. Він питав мене, чи не погодилася би ти працювати в їхній місії. Справа спішна, і, коли б ти прийшла навіть і сьогодні, о год. 16...

— Звичайно піду... Я дуже змудилася без праці. А крім того... для прожиття твоєї платні нам цілковито вистачило б, алеж треба і вдягатися. Те, що ми привезли з Києва, набирає вже такого вигляду... Та і скільки ми того вивезли! Їхали ж тільки на три місяці... Твоє київське пальто з каракулевим коміром таке типово російське... всі на нього увагу звертають... за кілометр видно, звідки приїхали...

— Та й важке ж воно, важке! В Києві виглядало по-панському, а тут...

— А скільки платитимуть?

— Це поза штатами... 600 на місяць.

— І те добре...

*

Про наших военнополонених в Італії ми довідалися ще в Швейцарії з льозанського тижневика французькою мовою «Л'Юкрен» («Україна»), що його видавав В. Степанківський при своєму Українському бюро. Тут, у числі з 6 березня 1919 року, було видруковано кілька цікавих листів від полонених. Я тоді переклав їх собі на всякий випадок. Ось вони:

«Бібієна, пров. Аретцо (Тоскана), 24. XII. 1918.

Пане Редакторе!

З „Іль Кор'єре д'Італія” довідався я, що в Льозанні виходить український часопис французькою мовою — „Україна”. Я спішу попросити Вас надіслати нам числа за останні 3 місяці — для мене й моїх товаришів, також українських старшин. Ми полонені від 25. VI. 1915 і не маємо жадних вісток про нашу батьківщину. Життя українців-полонених дуже мізерне, як повсюди і в інших таборах. Спробуйте закласти українсько-італійське товариство, щоб об'єднати наші зусилля. Чи робиться щось у тому напрямку в Римі? . . .»

31 грудня той же старшина писав знову:

«... Італійський уряд уже звільнив румунів, і тепер черга на поляків, що організують свої легіони. Вони хитрощами й обманом потягли за собою багато й українців, греко-католиків і жидів, як ніби поляків. Більшість цих вояків обдурено. Вони не знають ані слова по-польському, і є добрі українські патріоти. Треба, щоб українські політики не забували про своїх земляків полонених і вжили відповідних заходів...»

Інший український старшина писав 20. II. 1919 з Касіно (пров. Казерта):

«Тепер нас тут зібрано 150 українських старшин в одному таборі з німцями і мадярами, і наше становище тут не з блискучих. Ми просимо зробити все можливе, щоб італійський уряд зформував нас, українських полонених, в українську армію, яку було б ужито в боротьбі проти наших ворогів на Україні. Якщо це не можливе, то ми Вас просимо зробити зусилля, щоб наш уряд домігся в італійського уряду якнайшвидшої нашої відсилки додому. Ми Вас просимо також прислати нам новини, щоб улегшити наш стан».

В Інформативному бюлетені українського пресового бюро в Парижі з 28. V, а потім і в першому числі «Ля Воче дель Україна» видруковано такого характерного листа (в уривках) з датою 23. V. 1919 на адресу Сидоренка, тодішнього голови нашої делегації:

«Пане Голово!

Асоціація українських старшин воєннополонених, „Українська громада” подає Вам до відома наступне:

Ми, 130 старшин українців кол. австрійської армії, знаходимося в одному з найбільших таборів Італії, разом із німцями, мадярами. Воєннополонені інших слов'янських націй, як чехи, поляки, югослави, від'їхали додому або живуть, згруповані відповідно до їх національності в окремих концентраційних таборах. Тільки українці не користуються цим привілеєм і мусять, як уже сказано, поділяти полон із німцями та мадярами, зазнаючи однакового з ними поводження...»

«Наша доля з точки погляду відживлення і наш матеріальний стан ще більш-менш можливі, але гігієнічні умовини дуже несприятливі.

Досить сказати, що тридцятьоро людей живе в одній вузькій кімнаті і що пошесті, як тиф, коштували вже нам жертв у людях.

«Наше моральне життя ще гірше. Наша організація старшин „Українська громада”, що має на меті підтримувати приятельські зносини та сприяти студіям, не може нас задовольнити; крім того, наш теперішній стан не дає нам надій: неможливість працювати для нашого майбутнього і для майбутнього нашої Батьківщини постійно гризе наше серце, спустошує душу, нищить наші найкращі сили, і то саме тоді, коли вони так необхідні на Батьківщині.

«Як тільки нас узято в полон, ми все мали й маємо ідею про створення з нас українського легіону для допомоги Директорії і, під її командою, для боротьби проти більшовиків на території Української Республіки. У тій цілі ми, українські старшини, зверталися з численними проханнями і деклараціями до військового італійського командування і листувалися з українськими представниками в Швейцарії й Відні.

«Італійське командування відповіло, що ми самі не компетентні в цій справі, але що наш уряд повинен зробити відповідні кроки перед італійським урядом задля створення легіону з українців. І тому ми надіємося тільки на наш уряд і на його представників у державах Антанти, що вони допоможуть нам повернутися на рідні землі для боротьби проти наших ворогів в розбудові нашої держави.

«Історичний момент, його вирішальна важливість для нашої країни і для її політичного існування не дозволяють нехтувати ані одною людиною. А тут іде справа не про одну людину, а про добре здисципліновану армію, складену з багатьох тисяч людей. Ми дозволяємо собі звернути Вашу ласкаву увагу на факти, що війська Східньої Галичини знаходилися майже в цілості на італійському фронті, і що ідея легіону зустріла й серед простих рядовиків якнайкраще однозгідне прийняття. Створення українського легіону було б порятунком для нас усіх. Умови життя старшин ні в якому разі не можуть бути порівняні зі становищем більшости наших рядових полонених. Вони сконцентровані в великих таборах або працюють у хліборобських округах, де підсоння для них неможливе. В наслідок того щонайменше половина хворіє на малярію, а поміж полоненими, що знаходяться по таборах, пошесті роблять великі спустошення.

«В нашому таборі на 3 000 вояків — 500 українців. Гігієнічні умови та їжа доводять до того, що наші солдати не витримують хвороби і вмирають. Був час, коли щодня вмирало декілька. Врятувати наших вояків полонених — святий обов'язок Батьківщини. Звертаючи цей заклик до нашої делегації, ми її просимо:

1) Поробити заходи перед італійським урядом і перед представниками Антанти про індивідуальну відсилку на Україну всіх полонених;

2) у випадку, коли б індивідуальна відсилка була неможлива, в

скорому часі поробити заходи про створення в Італії українського легіону з метою допомогти нашому урядові в його боротьбі проти більшовиків;

3) зволити вислати нам відповідь у справі нашої відсилки на Україну.

«У твердому переконанні, що Ви, як голова Делегації, негайно вживете заходів для поліпшення нашої долі, ми засилаємо Вам вислови...» і т. д.

Не можна сказати, що уряд УНР не думав про українських полонених в Італії. Брав він навіть під увагу і можливість створення з них значної військової сили. Ще 15. II. 1919 Петлюра, як головний отаман військ УНР, видав відповідне уповноваження Олександрові Сердюкові, який проте приїхав до Риму тільки 20 травня і, практично нічого не зробивши, повернувся назад до прохолодної Швейцарії, а потім виїхав звідти до Відня.

Зі свого боку і Державний Секретаріат військових справ Зах. Области УНР видав 16. IV. 1919 відповідне уповноваження отам. І. Коссакові, який проте не міг дістати візи і залишився у Відні. На підставі своїх уповноважень І. Коссак звернувся до міністра закордонних справ УНР, Вол. Темницького, що перебував також у Відні, з таким листом:

«Рада Державних Секретарів Зах. Области УНР, у порозумінні з п. міністром закордонних справ УНР, Вп. п. Волод. Темницьким, рішила в квітні 1919 р. вислати до королівства Італії надзвичайну військову місію в такому складі: голова місії і військовий представник УНР отаман І. Коссак; члени місії: о. преп. Іжак, четар К. Парфанович, підхорунжий І. Рибчин (о. преп. Іжак не встиг приїхати — остав у Галичині). Задачею місії є на основі повноважень Ради Державних Секретарів з дня 16. IV. 1919, ч. 4 180, зайнятися всіма полоненими українцями, які перебувають на території італійської держави, та в зв'язок увійти з дотичними властями ЗО УНР у Відні щодо відсилки цих полонених додому, як також у справі творення з них військових формацій.

«Число українських полонених в Італії має виносити, після висказів поворотців та донесень італ. часописів, 70-100 тисяч, з того коло 500 старшин, з Галичини, Буковини й Угорської України. Наддніпрянців, які попали до Італії, як полонені рос. армії, зайняті при робітничих відділах в австрійській етапній області, має знаходитися в Італії коло 30 000.

«Вищезазначеною повновазстю визначено отам. І. Коссака військовим відпоручником УНР до королівства Італії. Задля причин, від місії незалежних, місія по нинішній день мусіла остати в Відні.

«З огляду на велику вагу справи, проситься поробити заходи у правительстві королівства Італії, щоб місія, остаючи під проводом отам. Коссака, могла дістати дозвіл на виїзд до Італії, згідно, щоб дозволено отам. І. Коссакові, в характері військового аташе при ук-

раїнській дипломатичній надзвичайній місії, негайно там удатися...»

Ідучи назустріч бажанню отам. Коссака, В. Темницький звернувся 17. VI з листом до Дм. Антоновича, в якому між іншим писав:

«... Вам напевно відомо, що в Італії знаходиться поверх 70 000 воєннополонених із Галичини та коло 30 000 воєннополонених із Наддніпрянщини. Долею тих полонених досі ми не мали спромоги зайнятися, і це відбилося дуже шкідливо не тільки на матеріяльнім положенні цих полонених, але надто дало змогу нашим національним ворогам, москвофілам із Галичини (Марушак, Лисий, Поручла і т. д.) вести ворожу нам агітацію і вербувати добровольців до контрреволюційної московської армії. Рівночасно з тим вели агітацію також поляки і вербували наших людей до польської армії. З огляду на це, справа наших воєннополонених стала дуже пекучою і важною справою. У порозумінні з Галицьким Секретаріатом я порішив утворити надзвичайну військову місію під проводом курінного отамана Івана Коссака... На жаль, дотепер не вдалося роздобути нам дозволу італійського правительства на виїзд цієї місії до Італії.

«Прошу Вас негайно доручити Мазуренкові (Антонович перебував ще тоді в Швейцарії — Є. О.), щоб він у тім напрямі поробив заходи. Якщо б виявилось, що одержати дозвіл на окрему військову місію буде неможливо, у тім випадку прошу долучити курінного отамана Ів. Коссака до своєї місії в характері військового аташе і в цей спосіб уможливити йому виїзд до Італії та сповнення вложений на нього завдань. На удержання цієї місії Галицький Секретаріат призначить окремих кредит, так що кошти місії не будуть обтяжувати бюджету Вашої місії...»

Але в двадцятих числах червня прибув до Відня Севрюк, і тому 29. VI, на запрошення В. Темницького, відбулася в Відні нарада, в якій, крім самого Темницького, взяли участь: О. Бурачинський, повновласний заступник Держ. Секретаріату Зах. Области УНР; В. Липинський, посол УНР у Відні; В. Сингалевич, заступник посла ЗО УНР у Відні; К. Чайка, представник української військово-санітарної місії для справ полонених у Відні; О. Севрюк та І. Коссака.

Заслухавши інформації О. Севрюка про його попередню діяльність (?! — Є. О.) у Римі, вирішено:

«Опіку над полоненими в Італії уродженцями ЗО УНР, як і уродженцями Наддніпрянської України поручити окремій місії в складі панів: О. Севрюка, як голови, отам. І. Коссака, як заступника голови, і В. Бандрівського, як секретаря. Ця надзвичайна місія для справ українських полонених до королівства Італії під головством п. посла О. Севрюка має зайнятися також формуванням військових частин із полонених на підставі повновласти, уділеної послові О. Севрюкові головним отаманом військ УНР С. Петлюрою з дня 15. II. 1919 р. ч. 317, і повновласти Держ. Секретаріату військових справ ЗО УНР з дня 16. IV. 1919 р. ч. 4 180, уділеної п. отаманові Коссакові, і додат-

кових повновастей і інструкцій... Діяльність свою проводить місія у порозумінні з дипломатичною місією у Римі...»

У зв'язку з утворенням нової місії В. Темницький написав 5. VII Антоновичеві листа, в якому між іншим писав:

«Сподіваюся, що місія п. посла Севрюка знайде потрібну їй піддержку з Вашого боку, рівно ж як і охорону від евентуального втручання до справи українських полонених сторонніх, не покликаних ухвалами долученого протоколу чинників...»

Остання осторога, очевидячки, наслідок домагань Севрюка супроти д-ра Окопенка (про це нижче): вони спричинилися до того, що до його приїзду до Риму ніхто не смів займатися справою полонених, а він зовсім не поспішав нею зайнятися і приїхав до Риму тільки 5. IX, та й то на дуже короткий час.

Дев'ятого ж вересня отам. І. Коссак, що ще ждав візи у Відні, подав В. Темницькому рапорт про стан полонених в Італії, складений на підставі звідомлень поворотців із полону — четаря Вас. Палієва, кол. заступника голови, і хорунжого Євгена Булки, кол. секретаря організації полонених із табору Кверча коло Вігербо (90 кілометрів від Риму). Він давав мені його для ознайомлення, і я його скопіював, бо він дуже допоміг мені зрозуміти стан наших полонених в Італії.

«... Від липня 1916 р. відокремлено полонених старшин від мужви (рядовиків — С. О.). Мужву туртовано в великих таборах по кілька тисяч людей, а старшин у менших — по кілька сот. Жили вони в бараках, а також у старих в'язницях, монастирях і т. п., серед дуже лихих гігієнічних умов. Харч був спершу, до кінця 1917 року, зовсім можливий, опісля значно погіршився, так що мужва навіть нездужала з причини поганого відживлення.

«По таборах існували лише малі лічниці, яких зовсім не вистачало для великого числа недужих. Панувала головне пропасниця, еспанська гарячка, тиф і т. п., задля чого багато людей умирало. Італійських лікарів було замало, і тому довіряли опіку над здоров'ям полонених жидам та мадярам. Ліків недужим не давали, і не було т. зв. діети. До лічниць відсилано лише у виїмкових випадках. Там поводилося недужим зовсім добре.

«Одіж та білизну видавано полоненим всюди за потребою.

«Італійці відносилися до наших полонених і їх домагань байдуже, бо вважали український народ російським племенем, яке зрадило справу союзної Росії. Тому то обходилися з нами, як із австрофілами. Попри дуже часті домагання, оставлено наших полонених разом із німцями та мадярами. У цих же мішаних таборах полишено вільну руку підстаршинам австрійської армії, звичайно чужородним та жидам, які часто знущалися над нашими людьми та визискували їх при кожній нагоді.

«В особистих переговорах із полоненими італійські власті поводитися чемно, однак проявляли велику вразливість та крутість. Тому

то полоненим дуже тяжко доводилося досягнути здійснення якихось своїх домагань. Однак, все таки в деяких таборах місцеві команди потурали нашим полоненим, поліпшуючи їм харч та гуртючи їх окремо серед даного табору. Так було на острові Азінара, де вдалося українським однорічним добровольцям дістатися до канцелярійної служби та переконати італійські власті, що український народ ніколи не вів війни з італійською державою.

«Найживіша та найнебезпечніша з ворожих агітацій, на думку інформаторів, польська. Тисячі полонених українців-галичан затягнуто до польських легіонів, спонукаючи їх так до поліпшення долі обітницями скорого повороту додому, а навіть дорогою поіменних наказів та борових команд. Такі накази (приміром, у Касіно) появлялися особливо в останньому часі, відколи проголошено рішення Мирової конференції про визнання Сх. Галичини Польщі. Здається, що з самого табору Касіно до 1000 наших полонених пішло до польської армії. Приходили навіть листи від наших новобранців армії Галлера з Франції. Зі старшин зголосив свою приналежність до польської держави лише один кол. член українського старшинського гуртка в Касіно сотник І. Дяк, уважаючи себе українцем з Зах. Галичини.

«Румунська агітація користувалася кількома українськими перевертнями, приміром, кол. член українського старшинського гуртка в Касіно хорунжий Лесь Скигар. Він мав заявити, що лише на основі порішення долі Буковини приступає до румунських легіонів та не перстає бути свідомим українцем. Агітацію також вів перевертень четар Йоанець. Значніших успіхів, мабуть, не було.

«Найбільш відомі серед полонених російські агітатори кн. Волконський і галицький москвофіл Федір Марущак. Вони об'їздили майже всі табори полонених в Італії, агітуючи за вступ до армії Денікіна. В січні 1919 прибули на острів Азінара з Трієнту через Касіно полонені наддніпрянці в числі коло 3 000. Їх приміщено в окремих таборах, відділивши від москалів. З початком березня прибули на Азінара Волконський та Марущак та вербували добровольців. Місцева італійська команда не сповнила їх бажання з'єднання табору наддніпрянців з москалями, ані також бажання галицьких українців з'єднання табору наддніпрянців із галичанами. До армії Денікіна згодились вступити лише галицькі москвофіли та невелике число наддніпрянців, щоб скорше вернутися додому.

«Число всіх полонених українців в Італії подавали навіть самі італійські команди з початком 1919 року понад 80 000. З причини завзятої ворожої агітації це число зменшилося, мабуть, наполовину, в наслідок вступу до ворожих військ. Агітацію було підпирано дуже доброю платнею і харчами та обіцянками скорого повороту додому, звідки полонені більше року не одержували вістей.

«Листування українською мовою було заборонене, приміром, у Ля Кверче.

«Про приїзд українських заступництв до Італії довідалися наші по-

лонені з італійських часописів. Ніяких інших вістей, крім італійських півофіційних, нашими ворогами інформованими часописів, наші полонені не одержували. Після осягнених інформацій, російське посольство в Римі ніби спонукало італ. власті конфіскувати та пересилати йому всі інформаційні українські часописи, навіть чужими мовами. Таборів команди одержали наказ відсилати тільки українську пошту назад до цензури, де більшість листів часто пропадала. Тому полонені муіли просто викрадати пошту при допомозі перекуплених італ. урядовців із місцевих канцелярій. Також могли вони листуватися з українськими заступництвами лише крадькома, без відома італ. властей при допомозі всяких дорого плачених посередників.

«Не вважаючи на згадані перепони, полонені відносилися до поодиноких заступництв у справі поліпшення своєї долі, улегшення відсилки калік та недужих та засягнення політичних інформацій. З Льозанни одержували деколи часописи. З Парижу приходили часом публікації українського пресового бюро. На руки посла Сидоренка вислано урочистий протест проти поневолення Сх. Галичини Польщею та переслідування української людности. Полонені просили пустити їх на волю, щоб вони могли визволити рідний край від ворогів та завести в ньому лад. Посол Сидоренко предложив цей лист Мировій конференції.

«Слухаючи ради гр. Тишкевича, полонені внесли прохання в справі поліпшення своєї долі та відсилки калік і недужих, а також протест проти насильств над українським кліром. Ті листи гр. Тишкевич передав папі.

«З українським посольством у Римі не вдалося полоненим нав'язати ніяких ближчих зносин.

«До голови української місії для полонених в Італії звернулися вони з таким проханням:

- 1) Утворення українських національних таборів;
- 2) відвідування полонених членами українських місій, бодай священниками для богослужень та вможливлення невинних зносин з тими місіями;
- 3) видавання рідною мовою інформаційного листка для полонених на взірць часопису „Єнец Польські”.

«Після одержання вістей українське заступництво мало б в Італії просити італійський уряд затримати там наших полонених. На думку інформаторів, це було б просто небезпечно для української справи з причини великого бажання полонених як можна скоріше вертатися додому з тяжкої неволі.

«Та попри невідрадні життєві обставини, ці полонені могли б представити собою поважну силу, на яку рідний уряд міг би певно опертися. Але для цього необхідним був би їх негайний поворот додому та організація окремого комітету для всіх справ, що торкаються полонених і поворотців . . . »

Віденська «Воля» з 6. IX видрукувала статтю В. Мурського під заголовком «На світло денне», в якій автор гостро напав на Севрюка:

«Український уряд ще в лютому ц. р. післав до Італії п. Севрюка. Севрюк сидів там два з половиною місяці, займався „дипломатією” і не був ні в одному таборі полонених, навіть у тому, що під самим Римом, а що гірше — не робив навіть заходів в міністерстві війни, щоб його пропустили в табори. Коли він повернувся до Відня, міністер Темницький призначив його головою спеціальної місії для полонених в Італії і асигнував на цю роботу 2 мільйони корон (італ. лір — Є. О.). Це було з початком липня... Тим часом Директорія, бачачи, що справа з полоненими застрягла, вислала отам. д-ра Окопенка (голову Укр. Черв. Хреста — Є. О.), якому дала велике уповноваження в справі організації повороту полонених на всю Зах. Європу. Окопенко приїхав до Відня, п. Севрюк, не побачившись із ним, негайно виїхав до Швайцарії з п. Бандрівським. Бандрівський виїхав невдовзі до Італії, а п. Севрюк, маючи всі візи, сидів спокійно в Швайцарії весь липень і більшу половину серпня... Отаман Окопенко, щоб хоч щось зробити, рішив виїхати до Італії і вислати туди місію Червоного Хреста. Та візу, що йому дали 7 серпня у Відні, уневажили (кажуть, що до цього спричинився ще один член місії Севрюка), і справа з полоненими застрягла. П. Севрюк кудись поїхав, — хочемо вірити, що в Італію, однак, доки він туди доїде, в Італії, мабуть, не лишиться ні одного полоненого: всіх виберуть поляки та денікінці...»

Севрюк цього разу поїхав таки до Італії і прибув до Риму 5 вересня. Примістився він і його місія, члени якої, І. Коссак і Парфанович, приїхали ще пізніше, в Гранд-отелі коло двірця. Тут місія займала дві кімнати під канцелярію і платила за них по 300 лір денно, себто 9 000 місячно. Наша дипломатична місія на Корсо д'Італія мала дуже гарне приміщення з 9 кімнат і платила за нього 1 000 місячно. Антонович казав мені, що пропонував Севрюкові відступити йому в приміщенні дипломатичної місії дві кімнати під місію для полонених, але Севрюк відмовився... Краще без контролю.

Х. З НОВИМ ТИТУЛОМ

Сремійв таки поїхав до уряду шукати своєї правди, і Антонович призначив мене завідувачем прес.-бюра. Ніякої приємности тим він мені не справив, бо, крім непотрібного титулу, нічого цим не додав, а Гриненкові кров порядно зіпсував. Від нього аж іскри летіли, але я намагався не звертати на це уваги. З іншими працівниками бюра в мене встановилися цілком добрі товариські відносини, однакові з титулом і без титулу.

Ведемо далі пресову боротьбу.

23 жовтня численні італійські часописи видрукували наш комунікат про те, що нашу дипломатичну місію в Будапешті, яка перебувала там з січня 1919 року і свого часу була визнана урядом Карольї, визнав і теперішній уряд і що між Угорщиною і Румунією відбуваються переговори про спільне порозуміння. Ці переговори мала б підтримувати й Італія. Комунікат був зладжений на підставі повідомлення у віденській «Волі» з 11 жовтня. Цю нашу вістку римський кореспондент Швайцарської телеграфної агенції передав до централі, а та поширила його телеграму в усіх швайцарських часописах. Римський ранковий щоденник «Л'Ідея Націонале» приніс 24. X у цій справі довгу телеграму-статтю, підписану Піо Марі, в якій він між іншим написав: «Я намагався мати подробиці, але здобув тільки декларації загального характеру. Один впливовий член української колонії заявив мені, що вищезгадану згоду ще остаточно не зафіксовано, але переговори відбуваються задовільно. Україна відчуває потребу знайти підтримку, щоб могла боронити свою незалежність проти нового режиму, який запанував би в Росії після падіння більшовицького уряду...»

«Дон Кіхот», що виходив по полудні, негайно зареагував, назвавши нашу вістку «трюком», якому можуть вірити тільки такі часописи, як «Іль Попольо д'Італія» та «Л'Ідея Націонале». Останній часопис, мовляв, навіть не посоромився «зфабрикувати спеціальну статтю, яку передруковуємо, щоб виказати, до яких трюків знижується продажня преса, щоб тільки допомогти українській місії...»

В цьому ж числі «Дон Кіхота» видруковано цікаву замітку під заголовком «Не знижуються...»:

«Б. Муссоліні, т. зв. „українець“, сіямський брат п. Г. Д. Ф. у „Джорнале дель Попольо“ (щоденник нашого приятеля Біссолати — Є. О.), тим, хто запитував, чому він не реагує на напади „Дон Кіхота“, відповів, що не хоче робити нам реклями і що не може відповідати на образи. Б. Муссоліні, т. зв. „українець“, повинен знати, якщо не знає, але напевно знає, що ми — журналісти, які своєю моральністю, мужністю і здатністю перевищуємо його на тисячі ліктів. Він має над нами тільки одну перевагу, що він — багатий, бо не відчував сорому взяти гроші від тих, які йому запропонували зробити часопис, що має обов'язок мовчати, навіть коли в скарбниці вишахровують 250 мільйонів. До нас із такими пропозиціями теж зверталися, але ми мали мужність відмовити не один, а сто разів, щоб тільки зберегти непорушно нашу свободу. Тому хай „українець“ не робить з нами блазня, — він не відповідає, бо не може відповісти, бо знає, що знайшовся б хліб, якого не вгриз би!»

«Що ж до нас, то ми продовжуватимемо для добра батьківщини відмічати всі слабі місця галасливого часопису, який з'єднався з найбільш прогнилою пресою столиці...»

В дуже поширеному мілянському щоденнику «Ля Персеверанца» з'явилася в числі з 9. X гарна стаття полковника Джіролямо Капел-

льо під заголовком «Справа України», в якій автор досить об'єктивно представив історію розвитку українського національного руху, почавши від злочасного Переяславського трактату 1654 року і довівши до «незрозумілого» нападу денікінських військ на українські війська, що відібрали Київ від більшовиків. «Це тим більше неприємно нам, італійцям, — закінчував Капелльо свою статтю, — що ми з Україною підтримували свого часу давні, дуже інтенсивні комерційні зносини, які тепер було б корисно відновити, але, на жаль, це неможливо зробити, поки політичний хаос і війна руйнують цю багату країну...»

Знайшлася зараз же якась «малоросіянка» Полторацька, замужем за італійцем Філіппіні, яка поспішила листом до редакції заперечити твердження Капелльо і понаписувати купу дурниць, що Київ, мовляв, «мати городов русских», а не українських, що Італія не могла мати давніх комерційних зносин з Україною, бо України ніколи не існувало, а була тільки Росія, що Київ — колиска національної руської релігії і що він воював проти поляків, турків, татар, але ніколи проти Москви і т. п.

На цього листа відповів сам Капелльо в числі з 21. X, але його відповідь не була, через брак належного знання, задовільною, і довелося встрявати в цю полеміку Шебедеву. Його дуже змістовну і гарну статтю під заголовком «Україна і Росія» видруковано в числі з 28. X. Після цієї статті п. Полторацька-Філіппіні певно не наважиться повторювати — бодай у часописі — своїх москвофільських дурниць.

Тим часом готуємо чергове число «Ля Воче дель Україна», що, на жаль, давно вже втратив свій характер тижневика. Антонович передав мені для цього числа ноту представників восьми республік Сх. Європи (Азербайджану, Півн. Кавказу, Грузії, Кубані, Естонії, Латвії, Литви і України), подану на Мирову Конференцію з датою 8 жовтня.

З цієї нагоди я написав статтю про Союз народів кол. Росії, скликаний проф. Грушевським у Києві 8. IX. 1917 року в головній залі Укр. Центр. Ради, що його праці затяглися до 15. IX і закінчилися низкою ухвал, що визнавали кожному народові, великому чи малому, однакове право творити собі нове життя, згідно з власними засадами, з власними тенденціями... Конгрес обрав тоді Раду народів, але пізніші події не дали тій раді розвинути корисну діяльність, і тому вона, видрукувавши кілька чисел свого «Вестника», закінчила коротке існування, не досягнувши жадного практичного наслідку.

«Але все, — писав я тоді, — первісна ідея колективної згоди і успішної співпраці всіх народів кол. імперії, що бачили себе явно загроженими на шляху до свободи, не вмерла. В Америці формується ліга представників українців, литовців, грузинів та інших, що вже розпочала свою акцію перед урядом США. У Парижі вийшло 1. IX. 1919 перше число журналу «Східня Європа» французькою мовою в

обороні республік Сходу, і в ньому взяли участь з подивугідною згодою журналісти всіх тих республік. „Порушення прав одного народу будь-якої країни — загроза правам усіх інших народів” — ось гасло цього журналу. Імена М. Грушевського — кол. голови Центральної Ради, Ісаевича — кол. голови Ради народів, і Лозинського серед співробітників «Східньої Європи» засвідчують, що в неї перелилася і продовжує панувати та ідея, що зародилася в мурах першого українського парламенту . . . »

А тим часом приходять дуже суперечні вістки про стан речей на українському фронті. «Іль Попольо д'Італія», «Л'Ідея Націонале», «Іль Джорнале дель Попольо» приносять телеграми з Кам'янця про ніби сильний наступ війська Петлюри на Денікіна, твердючи, що вони знаходяться в 40 км. від Одеси, а «Дон Кіхот» повідомляє зі штабу Денікіна, що «штаб Петлюри утік». Цей наш ворог додає ще таку заввагу:

«Тим часом як Антанта посилює свою боротьбу з більшовиками, міністер закордонних справ Італії дозволяє, щоб якась українська місія знеславлювала діло ген. Денікіна. Чи ми союзники Денікіна і Колчака чи ні?»

У зв'язку з просуванням на Україні денікінських військ, все частіше з'являються в нашій і чужинецькій пресі вістки про жидівські погроми. З краю в край лунає чорносотенне гасло: «Бей жидов, спасай Россию!» Ніби все варварство більшовизму походить не від московського примітивізму, а від жидів . . .

Закордонні представники московської білогвардійщини дуже добре розуміють, що ці вістки про жидівські погроми, довершувані денікінськими військами, викликають у західноєвропейських демократично-ліберальних колах дуже від'ємне враження і можуть зрештою фатально відбитися на дальшій допомозі російським неділимцям. Тому вони вирішили перекинути всю відповідальність за погроми . . . на українців. В усій пресі почали з'являтися численні статті російських журналістів та їхніх прихвоснів з обвинуваченнями українського уряду, що він, мовляв, організує погроми.

Скільки все таки треба мати нахабства, щоб обвинувачувати в погромах уряд, що в ньому беруть участь самі жида, як Солодар — товариш міністра народного господарства, Гольдеман і Брейтман — товариші міністра праці, існує навіть спеціальне міністерство жидівських справ на чолі з жидом Красним!

Не вважаючи на всю абсурдність таких обвинувачень, кампанія в пресі щодо жидівських погромів набирає для нас такого шкідливого характеру, що треба було зареагувати. Я написав для «Ля Воче дель Україна» спеціальну статтю «З приводу погромів»:

«Кров тече річками . . .

Версальський мир мав розпочати собою добу незахмареного спокою в кожному найдальшому закутку землі. Але злива крові не припинилася. Тисячі українців падають далі на полі бою; тисячі жидів втра-

чають життя в затишку їхніх жител: один спільний зойк болю й тривоги підноситься над безмежністю українського степу. Перше — то були банди червоних розбишак, тепер банди розбишак чорних, але й одні й другі з одним спільним гаслом: „Єдина, неділима Росія” повнять свої жорстоки дії...

«І кров ллється далі.

«У Катеринославі, в Фастові, в Києві, в Кременчуку орди Денікіна перебили тисячі жидів. Поїзди чорних „героїв” прикрашено написами: „Смерть жидам”, „Да здравствует единая неделимая Россия!”

«І погроми безперервно відновлюються.

«Для тих, хто віддано служив цареві, нема нічого природнішого, як сіяти ненависть проти жидів та інших іноземних народів. Протягом двох століть вони культивували цю ненависть проти українського народу; і цей народ відповів їм... законом про персональну автономію, про створення міністерства для жидівських справ, на чолі якого стоїть жид, обраний самими ж жидами, і завзятою боротьбою за звільнення української землі від жаху — червоного чи чорного, однаково, що його прихильники „единой, неделимой” накидали українському народові.

«Жида, стоваришовані з українцями в довгому співжитті, зрозуміли їх жадання свободи; їх завоювала ідея, можлива тільки в дійсно демократичному народі, дати національним меншинам можливість самим улаштувати свої справи, і тому вони вирішили взяти найактивнішу участь у творенні й обороні Української Народної Республіки.

«Тому всі жидівські партії, соціалістичні і демократичні влилися в Український Демократичний Союз, що має на меті боронити до останнього українську незалежність. Чотири жида: Красний з „Бунду”, Гольдман із „Поалей Ціону”, Братіман із „Бунду” і Солодар беруть участь у новому коаліційному уряді. Батальйони з жидівських добровольців вступили в війська Петлюри, щоб поборювати Денікіна. Ця співпраця жидів із українським урядом цілковито спростовує наклепи прихильників Денікіна, ніби українці організують погроми.

«Кров продовжує текти...

«Українці витрачають всі свої сили в обороні батьківщини та її свободи, в обороні справжньої демократії; в обороні своїх національних меншин, свого закону про національно-персональну автономію.

«А що ж Європа?!

«Європа тим часом замикається в мовчанці... Європа боїться червоного кольору, воліє колір чорний... і не помічає, що цей чорний колір перетворюється поволі в червоний. Його забарвлює на червоне кров, що її проливають орди Денікіна, і що її хвилі підносяться все вище й вище.

«І все ж таки Європа звернеться до нас. Вона мусить розплющити очі. Найкращий доказ цього початкового пробудження — заклик французьких інтелектуалістів, видрукований в усіх часописах.

Усі українці погоджуються з Анатолем Франсом та іншими, що підписали той заклик.

«Хай зникне це жахливе явище! Хай виявляться справжні злочинці! Хай звернеться проти них однодушна зневага, хай впаде на них найсуворіший осуд!

«Треба відмовити допомогу зброєю виконавцям погромів.

«Тоді Україна відчує вдячність до Європи в радості своєї відволеної свободи...»

ХІ. З МОГО ЩОДЕННИКА

2 листопада 1919

В нашій боротьбі проти ворогів української визвольної справи наша найбільша трудність полягає у відсутності точних відомостей. Була б потрібна українська телеграфна агенція, але її нема. Головне джерело наших інформацій — віденський тижневик «Воля», що вже тому, що він тижневик, приносить звичайно спізнені відомості. Але, не маючи інших, черпаємо з «Волі» вістки, що розсилаємо італійській пресі в наших гектографованих бюлетенях. А та преса одержує тим часом телеграфічні вістки про наші справи з різних столиць світу, і ми не знаємо, що в тих телеграмах правдиве, а що вигадане... Кілька днів тому одна французька телеграфна агенція поширила вістку, що її пустив один російський часопис у Стокгольмі, ніби армія Петлюри складається тепер... тільки з 1 000 осіб. Багато інших вісток такого роду заповнюють часописи, а ми не знаємо, як на це реагувати. Але «Воля» повідомила, що з метою побороення українського визвольного руху генеральний штаб Денікіна розіслав своїм представникам за кордоном таємні інструкції щодо пропаганди проти УНР по різних європейських країнах. У цій цілі запропоновано нав'язати найтісніші зв'язки з пресою тих країн, де представники Денікіна перебувають, щоб оголошувати в ній вістки, що могли б компромітувати український рух. Судячи зі зросту антиукраїнського пропагандивного матеріалу по італійських часописах, треба думати, що ці інструкції діють уже від довшого часу, при чому перед у цьому веде «Дон Кіхот», відомий як орган російської військової місії. Щоб бодай у деякій мірі унешкодити цю пропаганду, повідомлення «Волі» про таємні інструкції піде в черговому числі «Ля Воче»...

Тим часом у сьогоднішніх часописах з'явилась телеграма з Берну, в якій повідомляється, за нашим тамошнім пресовим бюро, про проголошення українським урядом війни Денікінові. Одночасно і Грузія припинила всякі зв'язки з Денікіном.

До цієї телеграми «Дон Кіхот» додав таку примітку:

«Дві російські провінції посилають по всіх усядах свої місії, щоб

підірвати справу Денікіна і Колчака. Правда, вищезгадану вістку треба приймати з найбільшим застереженням і недовір'ям, бо вона походить від П. М. (Шю Марі — Є. О.), представника «Л'Ідеа Націонале» в Берні, що бере свої інформації з української та грузинської місії, які тут перебувають.

«Але коли б ця вістка була правдива, ми повинні б проголосити тих українських і грузинських „місіонерів” воєннополоненими і інтернувати їх, бо ми ж союзники тих, що тепер воюють у Росії, щоб відновити лад. Здається, логіка на нашому боці, щоб примусити уряд до рішучої акції».

Князеві Волконському та Вол. Френкелеві дуже хотілося б, щоб італійський уряд запровадив нас до табору інтернованих, та... близький лікоть, а не вкусиш!

Тим часом «Рома» в Неаполі оповіщає, що міністер закордонних справ нового румунського уряду передав українській місії в Будапешті ноту, в якій висловлює від імени румунського уряду свої симпатії до України та бажання міцної єдності в спільній боротьбі проти ворогів Румунії і України.

Коли б наші справи на фронті стояли так погано, як намагаються представити «Дон Кіхот» із підголосками, певно румунський уряд не давав би нашій місії такої ноти. Мабуть, він краще поінформований, ніж усі ті підозрілі агенції, що працюють для пропаганди...

А. Пескарцолі підготував для «Ля Воче...» маленьку замітку, присвячену «Дон Кіхотові»:

«У попередньому числі нашого журналу ми повідомили наших читачів про щоденні напади на нас одної рептильки, що друкується тут, у Римі, і користується масною опікою тужливих мрійників царської реставрації».

«Нам зауважено, що треба було всієї нашої наївності чужинців, занадто мало поінформованих про деякі явища місцевого журналізму, щоб згадувати назву одної... речі, яка не піддається ніякій кваліфікації, бож її всі часописи, без різниці політичного забарвлення, і це дуже важливе, вирішили ніколи не називати, з будь-якого приводу...»

Це — досить гостро, але, здається, відповідає правді. В числі з 1. XI «Дон Кіхот» у статті під заголовком «Українець» знову в неможливий спосіб накинувся на Б. Муссоліні, і тут же вмістив другу ганебну статтю «Український трюк», де, слідом за «Газетт де Люзан», представляє весь український рух як німецьку інтригу. Підставою для цього служить діяльність в Австрії під час війни «Союзу Визволення України».

3 листопада 1919

Нарешті вийшло десяте число «Ля Воче...» Крім «Ноти восьми держав» та моїх двох статей про «Союз народів кол. Росії» і «З приводу погромів», увійшли в це число великі статті І. Гриненка «Поезії Денікіна» і його ж «Річкові сполучення на Україні і чужинецькі ка-

пітали» (Гриненко визначний економіст); Шебедева «Брехні російських неділимців» і «Те, що оповідає один генерал»; Липовецької — «Шевченко» з перекладом його «Послання . . .» Поза тим мій короткий огляд воєнної ситуації та уривок із промови П'єра Реноделя у французькому парламенті 25. IX. До промови ми додали таку примітку:

«Ми цілком погоджуємося з п. Реноделем. Він справедливо твердить, що малим націям необхідно єднатися в більші федерації, що дозволяють спільну оборону проти захланних великих держав. Але дозволяємо собі зазначити, що перш ніж дійти до якоїсь федерації, потрібно даній нації здобути собі повну, цілковиту незалежність. І якщо федеративну форму буде визнано за корисну, то лише тим малим націям, що в тій федерації зацікавлені, належить право вибирати ті більш, з якими їм випадає єднатися . . .»

Серед дрібніших заміток видруковано ще: «Бельгійські соціалісти за незалежність України», «Голова української дипломатичної місії в Римі вітає річницю незалежності Чехо-Словаччини», «Російський терор на Україні».

Назагал це число здається мені зовсім вдалим.

4 листопада 1919

Сьогодні Італія святкує першу річницю своєї перемоги над Австрією. З цього приводу наша місія вислала до міністерства закордонних справ, до голови Риму і до голови сенату, а місія воєннопонених до міністерства військових справ поздоровлення з виявами симпатій українського народу до зусиль героїчного італійського народу здобути природні й історичні кордони своєї нації.

Було чимало всяких військових маніфестацій і церемоній, але ми в них не брали участі.

Італійські часописи принесли сьогодні телеграфне повідомлення про анексію Румунією Басарабії . . . Румуни до того ж ще й дивуються, що великі держави стільки часу вагалися визнати їх «законні» претенсії і накинули Румунії ще й спеціальні норми для забезпечення прав меншин. Міністер для справ Басарабії п. Югуреану, що перебуває тепер у Парижі, заявив представникові «Ле Тан», що «шкільна освіта в Басарабії досі дуже рахувалася з правами меншин. Із бюджету в 90 мільйонів франків 70% віддається румунським школам, 12% — жидівським, 8% болгарським, а 10% — українським. Крім того, румунська держава утримує жидівську гімназію в Кишиневі, болгарську в Болграді, і українську в Хотині . . .»

Для замилювання очей цього, може, і досить, але ж українців у Басарабії не 10%, а щонайменше 25%.

На жаль, ми, здається, тепер не маємо сили протестувати.

Офіційно повідомлено, що голова ради міністрів Нітті прийняв голову грузинської місії, якого йому представив депутат Біссолаті: «Вже від багатьох днів знаходиться в Римі грузинська місія, яка кілька разів дораджувалася з гр. Сфорцею, міністром закордонних справ. У

розмові, яка відбулася учора з високодостойним Нітті, голова грузинської місії не тільки хотів висловити толові нашого уряду почуття пошани, але й зацікавити його в двох дуже важливих справах. Поперше, він його просив, щоб італійська делегація в Парижі заініціювала грузинською справою і домоглася визнання незалежності цієї молоді держави. Подруге, він настоював на тому, щоб були встановлені між Італією й Грузією комерційні й економічні взаємини».

Такий офіційний комунікат.

Він боляче вразив прихильників «єдиногоділства», і «Дон Кіхот» коментує:

«Тепер ми розуміємо, чому Муссоліні, Де Фалько, Ля Гваріоля боронять російські провінції, що хочуть відділитися від спільної батьківщини! Тут замішаний Біссолаті! Для нас це справжня ревеліяція... Отже, як здається, Біссолаті перебрав на себе завдання переорганізувати весь слов'янський світ. Ало чому не виждати, поки не завершаться події того величезного стурбованого східного народу? (Як м'ягенько до Біссолаті, не те що до «українця» Муссоліні! — Є. О.).

«Ми подивляємо тонке почуття гостинності високодостойного Нітті, але на його місці ми все таки дали б зрозуміти Біссолаті, що Італія — союзниця Денікіна і Колчака і тому не може, не сміє втручатися у внутрішні справи Росії, з огляду хоча б на представника тієї Росії, що була нашою союзницею.

«І подумати тільки, що Біссолаті мав бути міністром закордонних справ!»

Дійсно, яка шкода, що цього не сталося. Біссолаті один із перших зрозумів необхідність визнати всі нові держави кол. Російської імперії.

«Іль Корієре Меркантіле» в Генуї видрукував без змін і коментарів наше повідомлення про оголошення війни Денікінові.

Римський «Іль Корієре д'Італія» вмістив допис із Цюріху про воєнне становище на Україні. Проаналізувавши всі останні події, що привели до війни між Петлюрою і Денікіном, і спинившись зокрема на повстанні українських селян, автор статті закінчує її цитатою з англійського генер. Клерка, що довгий час перебував на Україні: «В скорому часі Петлюра зможе опанувати всю Україну».

6 листопада 1919

Д. Антонович передав для видрукування в «Ля Воче...» тексти телеграм, висланих з приводу річниці 4 листопада і відповіді на них. Сфорца, міністер зак. справ, на привітальну телеграму не відповів.

Ось тексти телеграм:

«Сенаторові, професорові Адольфові Аполлонові, синдикові (голові) Риму.

«У річницю рішучої перемоги над Центральними державами, перемоги національної демократичної засади над засадою антидемократичною і антинаціональною, я радий принести від імени Директорії Укра-

їнської Республіки найпалкіші побажання Першому громадянину Риму, столиці нації, що завжди очолювала всі рухи за національну свободу.

«День італійської перемоги визначив для українського народу визволення з-під німецького ярма.

«І тепер, змагаючись проти нової спроби встановлення антидемократичної засади, український народ не може не мати перед собою славного прикладу Італії та її гарібальдійського гасла: „Або Рим, або смерть!“»

У відповідь прийшла така телеграма:

«Панові Антоновичеві. Українська дипломатична місія. Корсо д'Італія 6.

«Цьому шляхетному представництву, що так високо інтерпретує почування українського народу, який бореться за свою свободу й національну незалежність, Рим засилає взаємно палкі побажання в надії, що Україна в променистому прикладі італійської епопеї віднайде світло, що повело її до остаточного тріумфу. Аполлоні, синдик».

До голови сенату, графа Бонассі вислано таку телеграму:

«4 листопада, річниця перемоги, що визначила одночасно з тріумфом високих італійських ідеалів кінець європейського конфлікту — це дата, що її має пам'ятати не тільки Італія. Крах Центральних держав означає визволення всіх народів від чужинецької окупації і визначає також визволення України з-під німецького ярма. Тому український уряд приєднується з щирою й палкою симпатією до святкування славної річниці, і українська надзвичайна дипломатична місія, певна тієї підтримки, що її італійський народ ніколи не забував давати народам, які борються за свою свободу, незалежність і єдність, рада висловити Вашій Ексцеленції найпалкіші побажання для будучности великої шляхетної італійської нації».

Голова сенату відповів:

«Високодостойному Панові Антоновичу, голові української дипломатичної місії.

«Дуже вдячний Вам за почуття, виявлені з приводу першої річниці нашої великої перемоги, яка, знищивши військо й імперію Австро-Угорщини, дала можливість українській нації пізнати безконечні добра незалежности і свободи. Бонассі, президент сенату»

На лист, що його наша місія вислала в першу річницю проголошення чехо-словацької незалежности, теж прийшла відповідь:

«Пане голово місії!

«Зворушлива щирість братніх почувань, які Ваша місія вислала на мою адресу з приводу першої річниці відновлення незалежности чехо-словацької нації, зобов'язує мене відновити мої найсердечніші почуття подяки, які я вже висловив особисто Вашому делегатові. Я Вас запевняю, Пане голово місії, що не помину передати моему урядові Вашого вшанувального листа як доказ щирої приязні, яку ви-

явила Ваша місія у відношенні до вільної чехо-словацької нації. Прийміть запевнення, Пане голово місії, в моїх почуваннях найбільшої відданости.

«Шарже д'аффер легатії Чехо-Словащини в Римі І. С. Борські».

Римський щоденник французькою мовою «Л'Італі» видрукував інтерв'ю в послом Фінляндії Гуммерусом, який зазначив, що найбільшою небезпекою для Фінляндії було б відновлення російського імперіалізму.

«Іль Темпо» повідомляє про успіхи Денікіна, що ніби захопив у Петлюри 1 000 полонених, 18 кулеметів і навіть генеральний штаб армії Петлюри!

7 листопада 1919

«Іль Пікколь», римський щоденник, повідомляє, що українська місія в Римі в річницю перемоги італійської армії вислала привітання міністерству закл. справ, голові уряду і міністрові війни ген. Альберіччі, приєднуючись до виявів тріумфу і гордості італійських вояків, які дали чудовий приклад народам, що змагаються за єдність і велич своєї батьківщини.

Але ворожа нам пропаганда продовжує ширити, навіть у прихильних нам часописах, вістки про погроми на Україні, що приписуються українським військам. Наше бюро вислало з цього приводу відкритого листа до директора «Іль Корієре д'Італія», католицького щоденника, який його сьогодні видрукував. Ось його текст:

«... У Вашому цінному часописі було вміщено позавчора вістку кореспондента з Парижу, п. Доменіка Руссо, про погроми жидів, що їх dokonують війська Денікіна, а що за них обвинувачують також і Директорію Петлюри. Очевидячки, паризького кореспондента неправдиво поінформовано. Ми вже кілька разів протестували найбільш категорично проти обвинувачень в антисемітизмі, які час від часу поширюють вороги українського народу і які потім з'являються і в поважних та об'єктивних часописах, в наслідок неможливости сконтролювати безпідставність цих обвинувачень. Дозволяємо собі навести тут кілька аргументів, які виказують абсурдність цих обвинувачень:

1. Директорія, очолювана Петлюрою, проголосила вже досить давно закон, який карає всяку спробу погрому жидівського населення карою смерті.

2. В українському уряді жидівський народ мав і має своїх представників: тепер їх четверо, з яких двоє — соціялісти, а двоє належать до радикально-демократичної партії. Це панове Солодар, Гольдеман, Брейтман і Красний.

3. Директорія звернулася з закликом прислати якусь жидівську комісію, яка б перевірила на місці, хто відповідає за погроми на Україні. Пан Ізраель Зангвіль, відомий жидівський письменник у Лондоні, що його український уряд запросив узяти участь у цій комісії,

відповів 20 жовтня листом на адресу голови української делегації в Парижі. Його текст наводимо в цілості:

«Пане голово делегації Української Республіки!

«Я вважаю, що український уряд виявив мені велику честь, запро-
сивши мене взяти участь у комісії розслідування погромів. На жаль,
знаходячися ще, з наказу лікаря, в країні Гал, я не відчував у собі
досить енергії, щоб пуститися в цю подорож. Зрештою, тому що д-р
Йокельман, член ради територіяльної жидівської організації, входить
у ту комісію, моя співпраця більше не здається необхідною.

«Користуюся тим часом цією нагодою, щоб сказати Вам, що не
потрібно було цього запрошення і тієї щирости, з якою Ви визнаєте,
що в деяких містах України сталися жалюгідні факти, щоб я був пе-
реконаний, що Ваш уряд енергійно діє, щоб не допустити повторення
цих погромів, що відповідальність за них спадає найбільше на хао-
тичний стан давньої Росії. Національні права, які Ви дали жидам, це
— вияв справжньої політики, що її провадить Україна у відношенні до
жидів. Я маю надію, що Ваша республіка знайде засіб, щоб виявити
решті світу приклад сили і патріотичного захоплення, які походять
від сердечної співпраці і взаємної пошани між різними расами і різ-
ними релігійними елементами, що входять у склад модерної держави».

4. Нарешті, коли на конгресі жидівської соціал-демократичної пар-
тії — Бунду Галичини, що відбувся недавно у Львові, було поставлено
питання про відповідальність за погроми на Україні, конгрес, як
повідомляє часопис «Вперед» із 22. X, висловився в тому сенсі, що
«погроми організували реакційні елементи (чорносотенці), які, ви-
користовуючи трудне становище, що його витворила революція, хо-
чуть відновити царський режим».

«Тут маєте безпосередні свідчення представників жидівського на-
селення України, і вони — найпереконливіший доказ проти обвинувач-
чень, кинених проти Директорії, очолюваної Петлюрою, за погроми,
що час від часу відбуваються в цій страдній країні.

«Самі українці проливають свою кров і тяжко терплять від тих пер-
реслідувань, що їх організує Денікін, і їх можна назвати одним вели-
ким погромом...»

Італійський часопис дав нашому листові симптоматичний заголо-
вок: «Українські погроми спростовано».

*

Приклад Румунії, що анектувала Басарабію, виявляється заразливим. Сьогоднішні часописи приносять вістки зі Львова, що поляки готуються анектувати Сх. Галичину.

8 листопада 1919

«Іль Корієре д'Італія» приніс сьогодні довгу телеграму свого ко-
респондента з Парижу, в якій я, правду сказавши, мало що зрозумів.
Що там правда, а що вигадка? Але вістка сама собою така цікава,

що вважаю потрібним її зареєструвати в надії, що пізніше справа виясниться . . .

«Париж, 7 вранці. Бурцев, відомий російський історик, що визначився ревеляціями про Азефа, славнозвісного провокатора старої Росії, оголошує в своєму журналі цікавий документ — лист з 27. X ц. р. Михайла Маркулюма.

«Ви, мабуть, не знаєте п. Маркулюма: це ім'я належить могутній особі, великому маестрові української масонської ложі об'єднаних слов'ян, основникові Молодої України, а одночасно голові вільних козаків України (Дивно, що я оце вперше чую ім'я такої важливої у нас особи! — Є. О.).

«Досі взагалі не знали, що масони брали велику участь у російських подіях. П. Маркулюм дає нам тепер про це знати, і було б помилкою цього не помічати. Він оповідає про дивні факти, що відбулися в Києві, такі дивні, що всі тамтешні масони помітили провинність у них Симона Петлюри, який зробився одного дня — не знати як — головою української Директорії і головнокомандуючим військ у Директорії. Коли б бодай цим задовольнився . . . а то ні! Петлюра використав відсутність майже всіх членів ложі, щоб свавільно захопити владу і проголосити себе великим маестро; потім він поробив масонськими достойниками яку сотню жандармів із своєї гвардії. Маркулюм не тільки сповіщає всьому світові про створення незалежного українського масонства руками Петлюри, але й домагається, щоб паризькі масони зачинили двері перед якимсь Миколою Шумицьким, який прибув сюди в ролі надзвичайного українського амбасадора з винятковими повноваженнями для переговорів з Мировою конференцією. Цей Шумицький був, як твердить голова масонської агітації на Україні, колишнім німецьким агентом, виключеним із національної української партії в наслідок присуду, виголошеного проти нього в грудні минулого року.

«З деяких натяків цього листа виходило б, що й славнозвісний Скоропадський завдячував своє піднесення на диктатора „братам масонам».

Що за горох з капустою!

Про масонів нічого не знаю, крім того, що католики їх усіяло поборюють, і вміщення такої кореспонденції з Парижу в католицькому часописі виявляє зовсім ясне бажання створити між католиками неприхильне наставлення до Петлюри, «основника якоїсь нової ложі українських масонів», а з тим і до всього українського уряду . . .

Шумицький, наскільки пригадую, автор брошури «Український архітектурний стиль», що вийшла в 1914 році в Києві. Але що це має спільного з масонством?

(Далі буде)

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

ВОЛОДИМИР П. СТАХІВ: **ЧИ СПРАВДІ «УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ»?**

Стаття Луки Х. Паламарчука, міністра закордонних справ УРСР, що зайняла десять сторінок журналу «Комуніст України» (ч. 3 за березень 1963, стор. 44-53), аж ніяк не сміє залишитися поза нашою увагою та без відповідного коментаря. Поперше, стаття появилася в найофіційнішому «теоретичному і політичному журналі центрального комітету Комуністичної партії України» (ЦК КПУ) і в цілому присвячена дуже важливій, гостро актуальній і, об'єктивно беручи, занадто дискусійній, контрверсійній темі — «Україна на міжнародній арені». Подруге, стаття побудована та сформульована неначе доповідь для пленуму верховної ради УРСР або принаймні для комісії закордонних справ цієї ради. Однак з огляду на те, що пленум верховної ради (ВР) УРСР досі ніколи не обговорював справ закордонної політики і, на нашу думку, їх ніколи не обговорюватиме, бо це за конституцією СРСР (розділ «а» статті 14) не належить до компетенцій ВР союзних республік, Луці Хомичеві не залишилося нічого іншого, як покористуватися офіційною публікацією партії і там викласти свої думки про «успіхи» та неуспіхи в діяльності керованого ним «союзно-республіканського міністерства».

А де інакше він міг би приміститися? На сторінках котрогось із літературних журналів? Чи, може, двомісячників, як от «Радянське право», «Економіка радянської України» або «Український історичний журнал»? Тематично його стаття для останніх не підходить, до того тираж цих журналів не великий і тому мало доступний для широкої читавчої публіки. А спеціальний орган міністерства закордонних справ УРСР, журнал «Сучасне і минуле», вже давно ліквідований — за часів Дмитра З. Мануїльського, тобто в добу «процвітання культу особи Сталіна».

Вражає також факт, що стаття-довідь Паламарчука чомусь «не підійшла» редакції щоденної газети «Радянська Україна», яка, між іншим, є органом також і ради міністрів УРСР. Саме там було б місце для виступу Паламарчука, як це звичайно буває з публікуванням багатогодинних виступів Нікіти Хрущова, Миколи Підгорного чи Леоніда Ільчова. З віддалі важко встановити, що було властивою причиною, щоб закрити сторінки «Радянської України» для Паламарчука.

ЖОНГЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯМ «СУВЕРЕННІСТЬ»

Уже в першому абзаці своєї статті Паламарчук повторює заявлену шаблонновою фразою з арсеналу російсько-більшовицької імперіальної діалектики: «Добровільно об'єднуючись в одну державу і зберігаючи при цьому свій суверенітет, радянські республіки заявили про своє рішення проводити єдину зовнішню політику». А далі: «Ще з більшою силою єдність зовнішньої політики, єдність її цілей та засобів їх досягнень проявилися після утворення СРСР, коли Україна, як і інші радянські республіки, передала зовнішні відносини у відання СРСР» (підкреслення наші — прим. В. П. С.).

Обидва речення якнайяскравіше та якнайчіткіше доводять, що Україна втратила свою суверенність у ділянці власної закордонної політики, і то втратила її в цілому. При цьому не важливо, чи це сталося «добровільно». Інакше не могло б бути навіть і мови про якунебудь «єдність зовнішньої політики» чи про якунебудь «передачу зовнішніх відносин». Бо згадані «єдність» та «передача» є тільки логічною і фактичною послідовністю «об'єднання в одну (тобто унітарну — В.П.С.) державу». А в унітарній державі і цілі, і засоби зовнішньої політики можуть бути тільки і виключно «єдині». Для зрозуміння цієї істини не потрібні ні наявність СРСР, ні інтепретатор його імперської політики — Паламарчук. Цього правового і фактичного стану не змінили ні постанови «січневого пленуму ЦК ВКП(б)» з 1944 року, ні рішення X сесії верховної ради СРСР від 1 лютого 1944 про «право союзних республік вступати в безпосередні відносини з чужоземними державами», ні факт, що 4 березня 1944 «був створений республіканський народний комісаріят закордонних справ» України. (Цей наркомат, як також і інші, був згодом перейменований на міністерство).

Паламарчукові і його «дипломатичному та канцелярському апаратові» в будинку під числом 15 на київській вулиці Карла Лібкнехта аж занадто добре відомим є декларативний та декляматорський характер вищезгаданого рішення ВР СРСР. Стаття 14 конституції СРСР якнайвиразніше визначає компетенції державних органів СРСР, з яких у цьому контексті нас цікавлять передусім ті, що стосуються закордонної політики. Отож до виключної компетенції всесоюзних державних органів належать: а) представництво СРСР у міжнародних взаєминах, б) заключення, ратифікація і скасування договорів між СРСР і іншими країнами, в) встановлення напрямних для взаємин союзних республік з чужоземними країнами. Паламарчук цілком безпідставно хизується «визнаним за Україною» правом «вступати в безпосередні відносини» з чужими державами, «підписувати в них угоди, обмінюватися дипломатичними і консульськими представництвами, брати участь у міжнародних конференціях», бо не тільки дотеперішня політична практика, але й конституційне законодавство

не дозволяють державним органам УРСР за ніяких умов це «право» (за винятком «брати участь у міжнародних конференціях») реалізувати. Напрямні для закордонної політики всього СРСР встановлюються і далі встановлюватимуться в Москві — формально у ВР СРСР, фактично на засіданнях президії ЦК КПРС.

Тому за формально-правним і фактичним станом речей Паламарчукові не можливо виступити із зовнішньополітичною доповіддю чи звітом на форумі ВР УРСР. Тому він обмежений виступати публіцистично. Очолована ним установа є «міністерством без власної закордонної політики», є тільки продовженим раменем міністерства закордонних справ СРСР у Москві.

В міністерській статті кілька разів повторюються фрази про «дальше зміцнення державного суверенітету союзних республік» чи про «розширення суверенних прав» цих республік. Якщо якась держава або державне утворення є справді суверенними, то цієї суверенності ні «зміцнювати», ні «розширювати» не потрібно. Така фразеологія є аж надто невибагливою цирковою еквілібристикою, якою в порядному цирку «хліба не заробиш».

Здається, що і сам Паламарчук бачить незручність свого становища та безмістовність своїх тверджень, коли меланхолійно заявляє, що «і після розширення прав союзних республік у галузі зовнішніх відносин союзні зовнішньополітичні органи обстоюють на міжнародній арені інтереси як усього СРСР, так і кожної республіки окремо», і що «союзні республіки цілком підтримують та проводять у відповідних формах єдину зовнішню політику... і виходять з єдиних інтересів СРСР» (підкреслення наші — В.П.С.). От маєш весь «віз та перевіз!» Інакше й бути не може, бо — повторюємо — вся імперіяльна закордонна політика концептується, плянується і реалізується в Москві. За союзними республіками залишається тільки паперове «право», до речі, так само, як «право вільного виходу з СРСР».

НЕЗАВЕРШЕНА СОВОРНІСТЬ ЗЕМЕЛЬ ЗАМІСТЬ СУВЕРЕННОСТІ

Треба частково погодитися з Паламарчуком, — подобається це кому чи ні, — що уряд СРСР «відстоює інтереси України як держави (точніше «як державного твору» — В.П.С.) і українського народу», прикладом чого мало б бути «возз'єднання українських земель». Пишемо виразно «частково», бо поза Україною «як державою» все ще залишаються такі українські землі, як от південна Вороніжчина та Курщина, західні райони Донщини і вся Кубанщина. В інтересах українського народу лежить, щоб і це роз'єднання було ліквідоване.

У своїй знаменитій книзі «Росія та її колонії» Волтер Коларж (натуралізований британець, коментатор «Бі-бі-сі» в справах СРСР, який помер у липні 1962 року) чітко з'ясовує, що Сталін послідовно і до

кінця зреалізував цілковиту ліквідацію «обмеженої самостійності Української РСР», щоб у заміну за це «пообіцяти українським більшовикам» здійснення соборності. Виходило б, що Паламарчук та унапрямувачі його закордонної політики в Москві далі тримаються цієї Сталінової аргументації і сталінських принципів національної політики.

І ще в одному твердженні погоджуємося з Паламарчуком. Але тут уже не частково. Він пише: «Як відомо, Україна займала особливе місце в плянах фашизму. Гітлерівські ідеологи, розвиваючи традиційні концепції пангерманізму, намагалися на ділі здійснити перетворення її в аграрний придаток Німеччини». А тепер? Україна є індустріально-аграрним придатком Російської РФСР в імперіяльній системі т. зв. «Союзу Радянських Соціалістичних Республік» або (як тепер стало модно публіцистично окреслювати) т. зв. «співдружності соціалістичних націй». Цей «Союз» чи «співдружність» зобов'язують і «єдина зовнішня політика», і єдина економіка, і єдина політика в ділянці культури та науки. А передусім політика єдиної комуністичної партії з її територіяльно-обласними відгалуженнями, які діють під псевдонімами «компартії союзних республік».

ЧЛЕНСТВО В ОН — «ОДНА З ФОРМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ»?

«Після вступу в організацію Об'єднаних Націй участь Української РСР в міжнародних організаціях, а також на міжнародних конференціях стала однією з форм її зовнішньополітичної діяльності, однією з форм здійснення своїх прав у галузі зовнішніх відносин» — лише в журналістичному стилі Паламарчук, ніби він далі є відповідальним редактором «Радянської України», з посту якого у травні 1954 року він пересів на крісло міністра закордонних справ УРСР.

Поперше, Паламарчук цілковито в праві, коли говорить тільки про «форми» здійснення прав і про «форми» зовнішньої діяльності. Бо поза шкаралупою форм жодного змісту немає — ні щодо здійснення права на власну закордонну політику, ні щодо самостійної конкретної зовнішньополітичної діяльності. Подруге, на підставі яких даних він відважується твердити, що членство УРСР в ОН є, як виходило б, тільки одним з багатьох виявів політики його міністерства? Таж інших виявів чи «форм» (як слушно окреслює Паламарчук) цієї політики таки немає. Про них ніхто ніколи і ніде не чув; їх ні за яких умов не можна спостерегти на сторінках радянської преси; їх ніхто не може побачити не те що голим оком, але також і при допомозі найдокладнішого мікроскопу. Пощо тоді обманювати себе і непричасних до справи читачів журналу «Комуніст України», а, може, навіть причасних до цієї справи членів-депутатів «комісії ВР УРСР в закордонних справах», у тому числі і голову цієї комісії Андрія Д. Скабу?

Незаперечним фактом є, що членство УРСР в ОН є виключною та

єдиною формою зовнішньополітичної діяльності Паламарчукового міністерства.

Вибачте, — єдиною. Бо протокольно-консульський відділ його міністерства (завідувач В. М. Циба) піклується персоналом аж двох генеральних консульств у Києві — польського та чехо-словацького, і індійського консульства в Одесі; а відділ преси (завідувач М. Д. Поляничко) постачає радянсько-українській пресі інформації про «діяльність» міністерства і комплектує інформації про нього, що появляються в українських періодиках за кордоном.

Досить побіжно, а можна сказати і поверхово, в статті схарактеризована діяльність делегацій УРСР на форумі Об'єднаних Націй за останні три роки, тобто на XV, XVI і XVII сесіях генеральної асамблеї ООН. Така побіжність та поверховість вражають тим більше, що — повторюємо — ця діяльність є єдиною формою закордонної політики УРСР. Але одночасно Лука Хомич таки не забув при цій нагоді окремо підкреслити виступи Хрущова та Підгорного перед ООН у 1960 році.

Мимохідь він нагадав, що уряд УРСР «вирішив у лютому 1958 року заснувати постійне представництво УРСР при ООН», щоб мати можливість «ще наполегливіше відстоювати в ООН... принципи ленінської зовнішньої політики».

Паламарчук чомусь забув згадати, як відбувалася акредитація цього постійного представництва. Зробимо це замість нього. При кінці березня 1958 року до Москви прибув тодішній генеральний секретар ООН, сьогодні покійний Даг Гаммаршельд. Замість того, щоб запросити його до Києва і принаймні в цей спосіб продемонструвати «зміцнену та поширену суверенність» УРСР і її «право» на обмін дипломатичними представництвами і щоб саме в Києві домовитися з ним про процедуру встановлення «постійного представництва УРСР при ООН», Паламарчук полетів 26 березня 1958 до Москви, де був прийнятий Гаммаршельдом, який прийняв до відома згадане рішення уряду УРСР. Ще сьогодні не можна позбутися враження про школярську поведінку товарища міністра. Не виключено, що Москві залежало на тому, щоб у той спосіб підкреслити своєрідну «суверенність» УРСР.

Докладніше зупиняється Паламарчук на участі делегацій УРСР в окремих комісіях, комітетах і прибудівних організаціях ООН. Входити в ці деталі і не потрібно, і не доцільно.

Згадаємо тільки, що УРСР бере участь у роботі дев'яти комітетів Європейської економічної ради ООН у Женеві, яка створена в 1947 році і членами якої є 29 європейських держав і США; що під час 46 щорічної сесії генеральної конференції Міжнародної організації праці (ІЛО) в Женеві, яка мала місце 1962 року, делегація УРСР «подала на розгляд ряд проєктів резолюцій і поправок», у тому числі також заяву, що УРСР вимагає для себе місця в адміністративній раді ІЛО, тобто в керівному органі цієї важливої міжнародної організації; що пожвавилася співпраця між УРСР і ЮНЕСКО і т. д.

ЦИНІЗМ ЩОДО КОМІСІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ОН

«Активну участь бере Україна, — пише Паламарчук, — в роботі Комісії прав людини, діяльність якої, згідно з статутом, спрямована на забезпечення додержання прав людини для всіх без винятку рас, кольору шкіри і віроісповідання... Комісія проводить роботу по вивченню становища... політичних прав... з метою кращого забезпечення прав людини в усіх галузях соціально-економічного життя».

Ми зробили деякі несуттєві пропуски в цитаті, щоб тим виразніше підкреслити, що йдеться про «політичні права» людини. Всім думаючим людям, а до них зараховуємо також і Луку Паламарчука, відомо, що в імперіальній системі російського комунізму жадні політичні права людини не існують ні у формально-правному, ні фактичному значенні. За людиною чи за групою осіб там конституційно не забезпечується право на вільні суспільні або культурні об'єднання, не говорячи вже про об'єднання політичного характеру. Цікаво було б довідатися, чи згадана комісія ОН колисьбудь «вивчала становище політичних прав людини», наприклад, в Українській РСР. Також цікавими були б з'ясування делегації УРСР при ОН у цій справі. Можна припускати, що члени цієї комісії задоволювалися б кожним діалектичним викрутом, який подали б їм з Києва.

Бо чи не неперевершеним цинізмом треба схарактеризувати факт, що «на останній, XVII сесії генеральної асамблеї (ОН — В.П.С.) з ініціативи УРСР була прийнята резолюція, яка поставила перед Комісією прав людини в ОН завдання „вивчити заходи, спрямовані на прискорений розвиток і додержання прав людини та основних свобод, і заохочувати проведення в життя цих заходів”». Здається, що до цього коментарі не потрібні.

Але варто замислитися над питанням, чи не проаналізувати б докладно та речево всю діяльність «делегацій УРСР в ОН» за останні десять років, і то виключно на підставі офіційних публікацій ОН. Така аналіза мусла б бути сконфронтованою з реальною дійсністю на Україні.

СМІХОТВОРНІ СТАТИСТИЧНІ ДАНІ

Паламарчук не забув згадати в своїй статті, що «Українська РСР є учасником 108 міжнародних договорів, угод, конвенцій і протоколів» і що «в 1953 році УРСР була членом тільки 9 міжнародних міжурядових організацій та їх органів, а в 1962 році — уже 44».

Це справді, м'яко висловившись, надто скромні числа. Держава «з всебічно розвинутою економікою», яка «за виплавом чавуну та сталі на душу населення випередила США, Францію і ФНР; за видобутком

вугілля — США, Англію, ФНР і Францію; за видобутком залізної руди — всі головніші капіталістичні країни»; — така держава (а маєтсья на думці Українська РСР) повинна бути співучасником принаймні такої кількості білягеральних і мультигеральних договорів, як, наприклад, незгадана Паламарчуком Італія. Своїми даними про договори та членство УРСР товариш міністер закордонних справ тільки документує, якою мізерною є участь України «на міжнародній арені». Це щодо кількостевої вартости. Якщо мова про якість цієї участі, то ця участь є тільки тактичним приставком до імперіяльної закордонної політики російського центру. І про це в Києві дуже добре знають.

Ще децо з статистики. Даймо знову слово Паламарчукові: «В 1959 році Україна експонувала свої вироби на 13 міжнародних ярмарках і виставках, в 1960 — на 18, в 1961 — на 21, в 1962 році на 16». Ці числа видумані і не відповідають правді. Про це в Києві також дуже добре поінформовані.

За винятком міжнародних господарських ярмарків та виставок у Марселі і Загребі Україна ніде не виступала як окрема одиниця. Правда, виставлялися товари підприємств УРСР, але вони фігурували як продукти промисловости та сільського господарства СРСР, а в розумінні нерадянських обивательських відвідувачів — як продукти «мейд ін Раша» («марки Росії»)!

А ЯК З БЕЗПОСЕРЕДНІМИ ДИПЛОМАТИЧНИМИ ВЗАЄМИНАМИ?

Треба об'єктивно визнати, що Паламарчук не відмовчався від цього найважливішого питання. Але як а його відповідь!

«Український народ, — веде він, — суверенний у виборі форм своєї зовнішньо-політичної діяльности. Тим, хто під фальшивим приводом відсутности безпосередніх дипломатичних відносин УРСР з чужоземними (у Паламарчука «зарубіжними» — В. П. С.) країнами силкується применшити наше право на активну зовнішньополітичну діяльність, ми відповідаємо: послы СРСР — це також послы України...». А царські послы та амбасадори Росії не були «також послами України»? А як справа з послами «панської Польщі», «боярської Румунії» і «буржуазної Чехо-Словаччини»? Про «царську Австро-Угорщину» вже не згадуємо. Не знати, що більше подивляти: безсоромну нахабність тих, що в Москві видумали такі аргументи, чи бездонну наївність Луки Хомича, який трактує читачів «Комуніста України» як цілковитих невігласів?

А далі він стверджує: «Серед послів СРСР можна зустріти... і українців». Напевно маються на увазі Червоненко в Пекіні та Федо-

ренко в Нью-Йорку, в ОН. Важко вгадати, чи це має бути одним з «переконливих» аргументів, чи несерйозною анекдотом.

Також несерйозно звучать такі два патетичні речення Паламарчука: «Тільки в непорушній сім'ї всіх радянських народів на повну силу зазвучав на міжнародній арені голос народу України і до нього змушені прислухатися навіть недруги наші. І ніякі вигадки ворогів українського народу про „несуверенність” України не можуть поставити під сумнів правомочність участі нашої республіки в організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організаціях». Справа не така проста, як це уявляє собі автор. Якби УРСР мала нормальні безпосередні дипломатичні взаємини з переважаючою більшістю держав-членів ОН — як їх мають усі «країни народної демократії» до Албанії включно, то важко було б знайти такого «недруга» міжнародного права та дипломатичних взаємин між суверенними державами, який поважився б «поставити під сумнів» членство УРСР в ОН. Таж дослівно ніхто не ставить під сумнів таке членство держав, як от Польща, Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина, Болгарія, Албанія тощо, просто тому, що міністри закордонних справ цих держав не примушені Москвою висловлюватися, вибачте, аж так по-ідіотичному, як це мусить робити Лука Х. Паламарчук, четвертий з черги міністер закордонних справ УРСР після 1944 року. З цього погляду його фраза «на повну силу зазвучав... голос» є більше, ніж несмачною. Вона пустослівна, лицемірна і брехлива. Крім цього, обидва Паламарчукові патетичні речення взаємно собі протирічать: несумісними є «повнота сили голосу» і «ставлення під сумнів» цього ніби міцного «голосу».

Автор статті заявляє, що він «не ставив перед собою завдання висвітлити всі сторони діяльності Української РСР на міжнародній арені». Справді жаліти треба, що він не зробив цього. Його стаття напевно не вийшла б тоді довшою та цікавішою і в ній не було б більше фактажу, ніж у надрукованій. Бо з порожнього не наллеш. Можна б хіба ще жонглювати числами з діяльності Українського товариства дружби і культурного зв'язку з закордоном, з ділянки туризму, культурного обміну, обміну книгами, що його веде Академія наук УРСР з різними закордонними науковими установами. Але чи це все в силі з'ясувати ролю «України на міжнародній арені» і зрівноважити те, що єдино визначає власну закордонну політику?

«України на міжнародній арені» майже не видно. Твердити щось інше є звичайним окозамилуванням. Останнє окреслення відоме, мабуть, у Києві та на Україні (як і в усьому СРСР) не тільки Паламарчукові. Таки жаліти можна, що не є інакше.

★

Констатуємо, що не тільки Паламарчук дістав «соціалістичне замовлення» на випрацювання доповіді про закордонну політику УРСР. Новопризначений відповідальний редактор «Радянської України», Ю. Заруба, який з 28 лютого 1963 прийшов на місце І. Педанюка, також

займається цією темою: на сторінках газети, в рубриці п. н. «Україна і світ», дуже детально реєструються тепер усі інформації з цієї ділянки. В числах від 2, 3, 10 і 23 березня подано аж 15 таких інформацій. З поміж них віднотуємо тільки наступні:

УРСР висунула свою кандидатуру до адміністраційної ради ІЛЮ; в засіданнях двох робочих груп Європейської економічної комісії ОН у Женеві брали участь представники УРСР — І. А. Мижитюк та Я. Ф. Янченко; міністер здоров'я УРСР П. Д. Шулик був обраний, як керівник делегації УРСР, головою комітету для справ охорони здоров'я на Конференції ОН у Женеві, присвяченій науково-технічній допомозі слабо розвинутим країнам («РУ» від 3. 3.).

До Женеві 5 березня виїхала делегація УРСР на XIX сесію Комісії прав людини ОН на чолі з проф. П. О. Недбайлом, колишнім деканом юридичного факультету Львівського університету, а тепер завідувачем катедри в Київському університеті; голова верховного суду УРСР, В. Г. Зайчук, призначений членом Постійної палати міжнародного суду в Газі, а І. П. Кононенко, П. О. Недбайло та К. С. Забігайло — членами цього суду («РУ» від 10. 3.).

В комітетах Європейської економічної комісії ОН у Женеві для вугільної промисловости і чорної металургії взяли участь представники УРСР — Є. Анищенко і М. Сіверський («РУ» від 23. 3.).

Треба почекати, чи така рубрика далі вестиметься в газеті. За часів Педанюка інформації цього характеру були розкинуті по сторінці або їх не було взагалі.

Резюмуючи, можна сказати, що з березня цього року пішов «курс на круте піднесення» проблематики з ділянки т. зв. закордонної політики УРСР. Побачимо, чи цей курс триватиме довго.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Небуденне видання

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузеля. Праці Філологічної та Історично-філософської секцій, за редакцією В. Янева, мовний ред. І. Кошелівець, Париж—Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто—Сідней 1962, 583 стор.

Що з нашими науково-видавничими можливостями на еміграції не найкраще, свідчить оцей том, започаткований ще 1955 і закінчений 1963 року, найпромовистіше спростування поверхових журналістів, авторів гура-оптимістичних статей по різдвяно-великодніх числах преси. Тим більше належно слід відмітити оцей результат тихих зусиль і гуртка науковців і збірників та жертводавців, що уможливили появу книжки; і теж — всупереч злобному твердженню, мовляв, в еміграційній пресі більше уваги присвячується «ще одній» партійній програмі й найвіній рецепті на вивolenня, ніж серйозному досягненню.

На цей том, присвячений пам'яті проф. З. Кузеля (1882-1952), виданого етнографа й громадського та наукового діяча (СВУ, берлінського УНІн-ту, КодУС-у, НТШ), складаються: спогадова частина, наукові праці етнографічні, мовознавчі, історичні та філософсько-психологічні.

Мемуарні причинки осіб, близьких до покійного голови НТШ, висвітлюють окремі етапи його життя, а що йдеться про чільного громадськи активного діяча, то тим самим перед очима тут проходять етапи нашого національного буття: провінційний гурток «Молодої України» в Березанях (А. Чернецький: «З. Кузеля і Молода Україна»), студії в Відні (В. Маркуль: «Студентські роки великого друга й опікуна студентства»), праця бібліотекаря і громадянина в Чернівцях (по-

кійна дружина О. Кузелева: «З чернівецьких і віденських споминів»), «перша українізація» полонених українців з рос. армії у таборах під опікою СВУ в Зальцведелі (Р. Смаль-Стоцький: «Спогади про З. Кузеля»), журналістична й лексикографічно-наукова праця в міжвоєнному Берліні (І. Мірчук: «З. Кузеля в Берліні»), студентсько-допомогова праця в КодУС-і у Фюртті після війни (О. Кульчицький: «З. Кузеля як організатор і голова КодУС-у»). В. Янів («Життєвий шлях З. Кузеля») присвячує рядки праці покійного в відновленому 1947 року НТШ, а о. І. Яцків («Пам'яті справжньої людини») та о. М. Левенець («Надгробне слово») накреслюють його силуету як глибокорелігійної та відповідальної людини.

Синтезуючі статті обговорюють головні ділянки його праці як етнографа (С. Ю. Пеленський: «З. Кузеля як етнограф» та зокрема змістовно-фаховий ювілейний реферат Ф. Колесси в НТШ 1930: «Огляд праць проф. д-ра З. Кузеля з огляду етнографії й етнології»), як лексикографа (Я. Рудницький «З. Кузеля як лексикограф») і бібліографа (В. Дорошенко: «Проф. д-р З. Кузеля як бібліограф»). І. Витанович («Чужинці — приятелі України на шляху наукової й громадської праці З. Кузеля») характеризує ті чужинські середовища й постаті (французькі, австрійські, німецькі, скандинавські), з якими стикався і покійний і його українські сучасники в науковій і публіцистичній діяльності. В. Янів («Бібліографія наукових писань З. Кузеля») перелічує з різних неприступних нині джерел описок праць і рецензій покійного.

При цілій низці названих статей йдеться про матеріали або вже друковані в пресі, або читані на жальбних академіях. Їх стиль і темпе-

рамент нерідко говорить і про авторів, не менш як про тему. Життєву долю покійного вірно схопив І. Мірчук: признаний на науковця (і його ж основні праці з етнографії були написані до 1914) був обставинами штовхнутий — вже в Чернівцях і згодом на еміграції у про-світню, публіцистичну та громадську працю. До речі, державні нації посилають на таке «підстаршин і субальтернів» свого суспільства, а не «штабних старшин». А потім доводиться нам заклопотано слухати від зовсім неупередженого інтелектуаліста, представника 4 мільйонів хорватів, докірливий запит: «Чому ваш терен і досі ще такий яловий з культурного погляду, як рахувати ваших 40 мільйонів — другу по росянах слов'янську націю?»

Для історика й соціолога життєпис покійного цікавий ще одною подобицею: його батько був поляком, родом із західної Галичини, що зукраїнізався в Бережанщині, — явище тоді не одинокі; з поміччю із Бобреччини можемо назвати подібні приклади: дружина українця-учителя в українському оточенні під впливом ідей «позитивізму» й народництва стає «суспільницею» серед нашого селянства й синів виживає на українців (Чучкевичі). Штампово-літературний наш схематичний образ «ляха» 19-20 вв. треба в ім'я історичної правди трішки зрев'язувати.

Серед надрукованих наукових статей включено дві покійного: «І. Франко як етнограф» (на підставі власних поміччю при спільних експедиціях у Карпати 1904-06 рр.) та «Історичний розвиток і сучасний стан укр. словництва» (передрук з фюртського «Часу», 1947), як і його запитник для збирання відомостей про родинні звичай і обряди («Побут укр. села й зміни в побуті за останніх 25 літ, 1917-42»), що може стати доброю підставою для такого етнографічно-лексикографічного запитника ще й сьогодні. У статтю про лексикографію слід було внести доповнення і про оксфордський «Гептаглоттон» і про рукописні латинсько-«слов'янські»

словники 17-18 вв. Є. Славинецького, А. Корецького-Становського та І. Максимовича й інші, як і про друкований Ол. Митрака «Русско-мадьярський словарь» (Ужгород, 1881), з його окремо позначуваними бл. 1 000 середушо-закарпатських виразів з доповнень о. Ів. Сільвоє; справити слід і помилкове твердження, ніби Л. Зизаній-Тустановський вильнянин родом; троцького шляхтича Л. Куколя бажав у нім бачити Я. Станкевіч («Славія» т. 12, 1934), але він галицький міщанин, як довів М. Возняк. Перевидавець Бериндиного «Лексикону» 1653 р. Труцевич; автор церковнослов'янсько-польського словника «Приручний словар славно-польський» (1830) перемишлянин о. Йосип Левицький (1801-60).

Спробу потемового розподілу канадсько-укр. фолкльору відповідно до матеріялу, перенесеного з України чи виниклого в Канаді (що однак часто може виявитися як тільки перещеплений, подібно до анекдоти з чарками й Шевченком, чутої нами у Львові!), подає Я. Рудницький («До питання систематики укр.-канадського фолкльору»). П. Одарченко спиняється на фолклористичних зацікавленнях й опануванні матеріялу в Л. Українці («Л. Українка і укр. народна творчість»). А.-Г. Горбач аналізує стилістичні засоби думи («Особливості епічного стилю укр. дум»). П. Зварич, один з перших покутських переселенців у Канаді і громадський діяч, представляє розвиток хатнього будівництва канадських українців від початків до сьогодні («До питання розвитку й поступу в матеріальній культурі укр. поселенців у Канаді»), щось як своєрідна ілюстрація до оптимістично-гумористичних нарисів тамошнього О. Вишні — Я. Майданика-С. Фодчука («Дивні пригоди Штіфа Табачнюка», 1958-59). О. Верест («Лікувальні засоби в укр. народній медицині») переходить типові «лікарства» народних знахарів, знаходячи в нових засобах медичної науки підтвердження успішності багатьох «бабських» лікувальних заходів. Ст. Килимник

(«Обливаный понеділок») вміщує друковану в серії «Укр. рік у народних звичаях в історичному освітленні» (т. 3, Вінніпег-Торонто, 1962) фрагментарну, побудовану на трішки принагідних матеріялах розвідку про очищувальну функцію води при весняних звичаях. І тут, як і в деяких інших статтях, підтверджується трагічна істина, що без обширної наукової бібліотеки як наукового верстату науковець засуджений або на фрагментарні (і висміювані примітивом) «причинки» або на завчасне (і погиттуване примітивом) синтетизування. Е. Онацький («Куль і символіка сонця у віруваннях укр. народу») аналізує роллю сонця в нашому фольклорі та його головніші символи (яйце, півень, колесо) — теж в орнаментичній. І. Сидорук («Поліське весілля с. Любязь-„Льбезь” над Прип'яттю») описує, багато ілюструючи пісенним текстовим матеріялом з різних місцевин Зах. Полісся й Підляшшя, зібраним теж іншими, — окремі етапи весілля, не вдаючись в порівняння й аналізу символіки обрядів (як це є в «Студія» Х. Вовка); багато цікавого тут для дотичної лексики. В. Лев («Коляди й колядки в с. Ст. Язів Яворівського повіту») подає записи народних колядок з родинного села; про викинення не одної багато цікавого сказала б студія І. Свенціцького «Різдва Христове в поході віків (історія літературної теми й форми)», Львів, 1933. Як і в попередньому записі — можна пожалкувати, що цей пісенний матеріял без нот, себто пропащий для музичної етнографії.

П. Ковалів («До проблеми формування укр. мови та інших східно-слов'янських мов») квестіонує на підставі фонетично-типологічних рис українщини (оспорюваної давнини твердість приголосних перед давніми е, і) її співприналежність до м'якоконсонантних тут російщини й білорусщини, а отже й існування висунутої російською й радянською наукою «Древнерусської мови» аж до 14-15 вв. Е. Кошмідер („Die altrussischen Kirchengesänge als

sprachwissenschaftliches Material») пробує на підставі аналізу музичної графіки в новгородських ірмологіонах 11-12 вв., не названих і не локалізованих поіменно, — а де трапляються випадки музично-фразних наголосів на півголосних і голосних тексту, незгідні з теперішнім словним наголосом, — довести, що йдеться тут не про якесь механічне скопіювання нотних знаків з грецького тексту, але про слід — як у давньогрецькому скандуванні — тоді ще ніби наявного музикального складового наголосу, себто інтонаційних різниць; гіпотеза радше не доведена, як Л. Булаховського, ніби під «новоакутовою» інтонацією оро, ере, оло подовжувалися в укр. мові в орі, ері, олі (голівка), а отже мовляв інтонації зникли в нас аж із довготами (12-13 вв.). Ю. Шевельов («Чернігівщина в формуванні нової укр. літературної мови») підкреслює поступове пересування говіркової бази літературної мови з північно-укр. говору Чернігівщини в 18 в. на південно-східній Полтавщини-Слобожанщини 18-19 вв., а звідси самозрозуміле проникання північно-укр. елементів у мову І. Котляревського й Шевченка; після його ж «Галичина в формуванні нової укр. літ. мови» (1949) — це далі важливе ствердження говіркових елементів у новій нашій літ. мові. О. Горбач («Літературна мова бачвансько-срімських українців-„русинів”») аналізує елементи й розмовні тенденції в мові наших переселенців з 18 в. у югославську Бачку з мішано-північно-укр.-словацького терену Прип'ятщини. К. Кисілевський («Мовні особливості наддністрянського гнізда») старається визначити межі (на жаль, не проведеним жмутів ізоглос, сьогодні вже з праць М. Пшечлорської-Овчаренко, Я. Рудницького, К. Дейни й Ф. Жилка локалізованих хоч частково) та устійнити фонетично-морфологічні та декотрі лексичні ціхи одного з важливіших говорів Галичини (з уваги на такий осередок його, як Львів). Авторів висновки оперті на власні досліди між війнами та

на опитування на еміграції; це його третя праця з спорідненою тематикою («Ізоглоси південносхідного Наддністрів'я», Н. Збірник УВУ 5, 1948, «Надпрутський говір», ЗНТШ 162, 1954). Так як треба визнати слушність авторові за причислення Станиславівщини, Тисьмениччини й Товмаччини ще до наддністрянських говірок на півд. сході, так годі пристати на його виділення окремого «батоцького» говору на півн. заході (Яворівщина-Равщина) тільки на підставі «укання» й деяких лексичних різниць. Досліди говіркової лексики недостатні в нашій діалектології навіть при збиранні даних до діалектологічного атласу в Києві і Львові — через надто рідку мережу досліджуваних пунктів. Золоту нагоду надолужити таку нашу тут занедбаність хоча б опитуванням для обласних словничків на еміграції в Німеччині по таборах після війни наші діалектологи безповоротно прогавили. Нині втрачене стараються надробити хоч у т. зв. регіональних збірниках (напр. В. Лев: «Угнівська мова», збірник «Угнів та Угнівщина», Укр. архів НТШ т. 16, Нью-Йорк, 1960). Шкода, що автор при спорадично подаваних лексичних матеріалах не позначував якимсь місцевостей, як це зробив у попередніх працях, але загальною говорить про повіти; можу сам як уродженець одного з таких повітів посвідчити йому, що в нашій півн. частині Бобреччини уживано інших термінів; а подібне можу сказати сьогодні — після часткового зібрання наддністрянської лексики на запитник — і про низку інших повітів.

Не менш різноманітні й праці історично-філософської секції М. Антонович («Укр. співаки на Московщині в 17 ст.») накреслює шляхи перещиплювання київського співу в Росію й незавидну інколи долю наших «перелетних плахів»-співаків. І. Борщак («П. Орлик — людина») характеризує на підставі рукописного польського діяріюша цього мазепинця-емігранта в Солуні його самого як релігійну й книголюбну людину. Б. Крупницький

(«З Мазепиної проблематики») ставить нерозв'язане питання про нев'язнені причини, чому шведи з Мазепою спізналися 1708 р. під Батурин і допустили його зруйнування Менашківим. В. Зрутович-Бережний («Полтавський полковник — Ф. Жученко») подає родову історію нащадка вимандрувалою з Острианицею в Слобідчину Жука, що, досягши високих почестей у Гетьманщині, пережив і хмельниччину й шведчину, тримаючися проросійської орієнтації; прізвище інший син змінив на Жуковський. О. Домбровський («Вплив ранньої грецької духовости на розвиток поняття античної України») розглядає грецькі ідеалізовані уявлення про Скитію й Гіперборею та включення їх у етногонічні міти перед Геродотом. Я. Пастернак («Етногенеза слов'ян у новій археологічній літературі») оспорує головне післявоєнні теорії польських археологів К. Яжджевського, Й. Костшевського та мовознавця Т. Лера-Сплавінського про етногенезу східних слов'ян, що, мовляв, як племена лужицької культури 2000-1000 рр. перед Хр. поширилися з-над Одри-Висли на Волинь-Київщину, асимілювали тут трацьке післятрипільське населення, з чого й виникла «колонізаційна» сх.-півд.-слов'янська група у відрізненні від лехітського «материка». На авторову думку, протоукр. хліборобські племена автохтонні від 3-2000 р. перед Хр. (як і польські над Одрою-Вислою) і творили згодом три групи: наддніпровську, волинсько-бужанську («неври-дулиби») й покутсько-дністрянську («гети-тыверці»), відтіснену до Дніпра підбоями Траяна. Слаба сторінка цих висновків, що вони не дають відповіді на генезу індоєвропейців взагалі і балтів та інших слов'ян, а теж — не беруть до уваги лінгвістичних фактів. Польська ж теорія підмурована з лінгвістичного боку і поєднана з історичними фактами (роля готів і аварів у розбитті слов'ян як і іллірів-«лужичан» у відділенні праслов'ян від балтів). З авторовою трицентровістю протоукраїнців важко погодитися діалек-

тологів, який радше говоритиме про півд.-зах. протокр. племена Придністрів'я (білі хорвати-тиверці) й північно-східні Полісся-Придніпров'я (деревляни-поляни-сіверяни) зі згодом південно-східними проблематичними «улицями» (як хочуть Л. Булаховський, Ф. Жилко). М. Міллер («Слов'янське місто Біла Вежа над Доном») резюмує висліди археологічних розшуків про город Саркел-Білу Вежу, збудований візантійцями на торговельному шляху у Хазарщину біля Цимлянської серед чорних болгар 834 р. проти киявської держави і здобутий, мабуть, 965-67 рр. Святославом та замінений на оселю сіверян, звідки їх виперли, як і з Тмутороканя, 1117 року половцями. М. Чубатий («Київська Русь в нових советських та польських досліджах») піддає критиці післявоєнну пропагандивну рос.-советську схему історії сх.-слов'ян у зв'язку з «переславськими тезами» КПРС («Правда», 12. 1. 1954) про «древнеруську національність» аж по 14-15 зв., як попередницю теперішніх росіян, українців і білорусів, при чому «найчистішими» спадкоємцями стали росіяни, інші ж — це продукт чужих впливів і панування, а їхньою політичною ціллю стало, мовляв, возз'єднання з Росією (1654, 1772-95). Автор схиляється до висновків Б. Рибакова про історичність Кия в 6 в., що в боротьбі з аварами і в союзі з Візантією вперше об'єднав антські племена; його династію (Аскольда й Дири) змінили аж варяги; сумнівне тільки, які це племена об'єднала держава й династія Кия, а напевно — без проторосійських і протобілоруських; і що обставину і різні етнічні первині культури цієї держави, як зрештою все те, що говорить проти «праруської нації» за Київської Русі, советська історіографія промовчує. Спростовує автор і зумовлені актуальними політичними міркуваннями погляди польсько-американського історика Г. Пашкевича про лехітські племена нібито аж над Богом і Стиром, асимільовані пізно Східньою церквою з Києва, який на додаток аж до та-

тар мав буцімто нормансько-варязький характер. О. Оглоблин («Еволюція старого укр. рудництва в світлі топоніміки») пробує на підставі появи місцевих назв типу Рудники, Рудні, Високі Печі, Фрисарки, Кованки, Димарки, Желізниці, головню на середущім Поліссі в 15-16 вв., встановити там появу залізоплавильних фабричок. О. Шульгин («Потєбня і національне питання») аналізує погляди великого лінгвіста в «Язык и народность», де той, відкидаючи асимілювання одної мови іншою і нівелювання національностей нібито космополітичною цивілізацією, насправді обороняє права укр. мови й народу на власний розвиток. Н. Полонська-Василенко («Сорочинська трагедія та укр. „Дума“ Короленка») встановлює авторство В. Короленка щодо співаної кобзарем Кравченком «Думи» (додано й її текст) про трагічні події селянської революції в миргородських Сорочинцях 1905 р. — ще одне свідчення, що під кінець життя цей рос. письменник з Волині пробував писати і по-українськи. В. Маркусь («Нищення Греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-50 рр.») прослідкує на підставі досі опублікованих спогадів цей останній акт трагедії нашої церкви на Закарпатті; це королко й історія тієї єпархії впродовж 20 в. з православно-рос. рухом серед її вірян у 1920-их рр., спричиненим теж соціальними конфліктами й угрофільством ієрархії; докладніш описані поступові заходи більшовицьких властей для її включення в російське православ'є включно з терором супроти духовенства й замордуванням єпископа Т. Ромжі 1947 року. Не меншою трагедією цієї церкви обабіч Бескиду вважаємо, що вона не зуміла перед своїми й чужими добитися організації єдності в одній митрополії, а її ієрархи й духовенство нерідко ставали експонентами чужих політично-національних центрів; мало сказати, що не краще бувало в наших православних братів: краще однак стояли тут навіть словаки, серби й румуни, не згадуючи

поляків і угорців. Про угрофільські проповіді отих ієрархів у трагічні місяці 1938-39 рр. вміють оповісти очевидці-«січовики»; та й сьогоднішні русотяти Пряшівщини репродуються не лиш із росіяни; злочасний Макарій Оксінок родом холмщанин, Немалий поступ, що може тими речами зайнятися вже й не зв'язаний церковною дисципліною історик не-духовний; тож очікуватимемо від автора, що він займеться подібним з'ясуванням трагічної історії церкви й у досі ще «зраненого брата» на сусідній Пряшівщині. В. Кубійович («Національний склад населення Радянської України в світлі советських переписів 1926 і 1959 рр.») аналізує демографічні зміни за згаданих 33 роки, стверджуючи зменшення числа польської, німецької, жидівської й татарської меншин на Україні й незмірний зріст на їх місці росіяни, зокрема на південному сході в наслідок колонізації й денационалізації. Ще більшого росту зазнала рос. мова, подавана за рідну. На відірвання від видаваних у УРСР краєзнавчих брошур про окремі області, де почислено кілограми продукції й докладно штуки поголів'я свиней і овець, але про національний склад сказано лише дуже загальною (напр. М. П. Красніков—С. Г. Трегуба: «Харківська область», Київ 1962, стор. 38: «... переважає (в області) укр. населення, яке становить понад три чверті всього населення області. Друге місце за кількістю становлять росіяни... Євреї живуть здебільшого в містах...»; а на стор. 37: «... всього населення в області 1959 р. 2 520-000»), — автор скрізь оперує детальними й абсолютними цифрами. Г. Кох («Про переклади і перекладача») подає цікаві подробиці про генезу, принципи вибору та труднощі переспіву своєї збірки перекладів „Die ukr. Lyrik 1840-1940“ (1955) разом з філософічною аналізою окремих рис у наших ліриків. В. Янів («Укр. духовість у поетичній візії Шевченка») характеризує з погляду Фіркандтової етнопсихології духові риси Шевченка як типового пред-

ставника українства на підставі аналізу його поезій; емоційність, традиціоналізм, індивідуалізм та інтроверсивність, непошана авторитету, який не накидається громаді, — це ті висновки, що до них автор і тут доходить. Але чи не слід не одну «демонічну» рису Шевченкової душі списати й на конто літературно-романтичної моди, себто — пози? З самої Міцкевичевої позованої любови до Марилі Пулткамерової в поезії ніхто б не помітив у тому поетові одночасно кохання життєрадісних дам товариства. Якби повірити віршам, ніби козак гидує купецтвом, то годі зрозуміти буйну чумаччину й таку ж торгівлю Січі з Кримом. О. Кульчицький («Проблематика „оперативної схеми“ у вивченні укр. еміграції») займається специфічною проблем при соціопсихічному досліді укр. емігрантів у Франції порівняно з аналогічними дослідями нормального суспільства. Консеквентніша і краще зукраїнцена термінологія тут напевно улекшила б і менш витривалому читачеві лектуру. К. Митрович («Питання й поняття буття у К. Ясперса») зreferовує деякі проблеми екзистенціальної філософії цього мислителя. Б. Галайчук («Царські компетенції на основі Переяславського договору») аналізує ще раз правний характер акту з 1954 р., що залишав цареві фатальні в наслідках компетенції у внутрішньо-укр. справах. Р. Якемчук («Україна як підмет міжнародного права») займається опіанкою оспорюваного статусу УРСР з її формально-зовнішнім релятивним суверенітетом та внутрішньополітичною залежністю від Москви.

Представлені тут уродженці всіх земель — від Закарпаття й Лемківщини та Полісся по Донщину; об'єднані у тому спільному зусиллі вихованці різних шкіл і об'єктивний соціолог-чужинець, як це спонтанно висловив Р. Смаль-Стоцький у своєму спогаді, напевно стане зачудований перед цим феноменом.

Олекса ГОРБАЧ

НОТАТКИ

Погром розпочався

«У боротьбі проти троцькістів, зінов'євців, бухаринців і буржуазних націоналістів Сталін в перші роки після смерті В. І. Леніна відстоював ленінські позиції і відіграв у цьому значну роль. Тому партія і маси йому вірили, його підтримували...»

«Володимир Ілліч Ленін вважав Сталіна марксистом, визначним діячем нашої партії, відданим революції...»

«... партія віддає належне заслугам Сталіна перед партією і комуністичним рухом. Ми і тепер вважаємо, що Сталін був відданим комунізму, він був марксистом, цього не можна і не треба заперечувати...»

«Коли ховали Сталіна, то у багатьох, в тому числі й у мене, були сльози на очах. Це були щирі сльози. Хоч ми й знали про деякі особисті вади Сталіна, але вірили йому».

Ці кілька тверджень (цитуємо за «Молоддю України» від 12 березня с. р.) висловив Микита Хрущов 8 березня (рівно десять років і три дні по смерті Сталіна) у промові на «зустріч керівників партії і уряду з діячами літератури і мистецтва» в Москві. Вони звучать як недвозначна реабілітація Сталіна, але проти кого, проти самого себе? Відомо ж, що процес т. зв. «десталінізації» в СРСР очолював сам Хрущов. Легко собі уявити, як Хрущов ненавидить Сталіна: не за гопака, якого людина типу Микити Сергійовича легко може проковтнути, а за десятиліття страху, що й йому може статися те саме, що Тухачевському, Бухаріну, Зінов'єву, Постишеву... Розмова про «щирі сльози» над трупом Сталіна — це безодня фальшу, в якому либонь ні одна людина в світі не може змагатися з Хрущовим. Він так був загіпнозований страхом перед Сталіном, що боявся генералісимів-

ського картуза, який, як свята реліквія, зберігався в мавзолеї на Красній площі. Щойно як минуло три роки, Хрущов виступив з промовою перед ХХ з'їздом, і то на закритому засіданні, назвавши тоді Сталіна, скажемо це своїми словами, — бандитом і вбивцею. Невдовзі одначе довелося скликати ХХІ з'їзд, щоб на ньому проголосити реабілітацію Сталіна. Аж у 1961 році, на ХХІІ з'їзді, Хрущов уже одверто заставував Сталіна. І от через півтора року: «Сталін марксист», «відстоював ленінські позиції», «був відданим комунізму»...

Чому Хрущову потрібно було аж десять років, щоб так скомпромітуватися перед світом і сісти в ті самі сани, в які його посадив Сталін? Чи справді від «щирих сліз»? Звичайно, це риторичне питання. Ясно, ні. Якби можна, Хрущов не тільки викинув би Сталіна з мавзолею, а й спалив би його труп, розвіявши попіл на всі вітри, витер би його ім'я з історії. Тільки щоб зберегти всі діла Сталіна, як святиню. Мовляв, Сталін робив перекопчення, а ми все таки тоді будували соціалізм. «Курс нашої партії, — так і говорить Хрущов у цій же промові, — на індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства був ленінським курсом, його підтримувала вся партія, всі трудящі країни».

Тут Хрущов пересмикує і, забуваючи свого «отечественного» письменника Козьму Пруткова, хоче «обнять необъятное». Бо соціалізм побудував не він з своїми «колективними» керівниками, а Сталін, і коли хочеш узяти цей соціалізм у дальшу дорогу, мусиш брати з собою й Сталіна, консеквентно, з усіма його методами. Злочини Сталіна не в тому, що він убив кілька десятків «своїх», а в убивстві мільйонів колективізацією й індустріалізацією, у нелюдськості системи,

яку так бездарно консервує Хрущов десять років по смерті її творця.

Усі добре знають повість А. Солженіцина «Один день Івана Денисовича». Мільйони Іванів Денисовичів за колючим дротом будують заводи й електростанції; ті, що на волі — постачають «баланду» і «бушлати» в'язням. Не такими сенсаційними були його оповідання, надруковані в першому числі «Нового мира» за цей рік, а вони добре доповнюють попередню повість. Одне з них автобіографічне («Матр'онин двір»): автор, звільнений у 1953 році з концтабору, шукає глухого закутка на селі, щоб осісти там назавжди і учителювати далеко від неспокійних центрів. Оселюється він у самотньої Матр'они, про яку між іншим каже: «Я тільки потім дізнався, що рік за роком, багато років, ні звідки не заробляла Матр'она Василівна ні карбованця. Тому, що пенсії їй не платили. Родичі їй помагали мало. А в колгоспі вона працювала не за гроші — за палички. За палички трудоднів у заляженій книжці».

Як усе це можна розмежувати так, щоб, з одного боку, були перевернення Сталіна, а з другого — світлий соціалізм, коли все тісно з собою переплетене, і люди всі жили, як у великому концентраційному таборі.

Про своє життя у Матр'они Солженіцин оповідає: «Я спав довго, прокидався пізнім зимовим світанком і протягався, висовуючи голову з-під ковдри й кожуха. Вони та ще таборова тїлогрїйка (підкреслення наше — І. К.) на ногах, а знизу мішок, набитий соломомою, берегли моє тепло навіть у ті ночі, коли холоднеча добивалася з півночі в наші кволі віконця».

Що так живе народний учитель при соціалізмі, уже це говорить багато чого, але я спокусився цією цитатою заради одного деталю — «таборової тїлогрїйки»: з моменту, як її власник виходить з концтабору, вона стає органічним елементом соціалізму. І люди психологічно сприймають усе це як єдине ціле:

колгосп в українському селі, і концтабір за полярним колом, бо там проживає багато членів того колгоспу, і тїлогрїйка сільського вчителя, на яку він розжився в кацеті. Як же тут відокремити: Сталін одне, а соціалізм — друге.

Логічно, що при першому сигналі, який дозволяє критикувати Сталіна, появляються літературні твори, в яких критикується все підряд, і як не загалюмувати цього процесу, відбудеться «потрясение основ», разом з Сталіном полетить у прірву весь соціалізм. І Хрущову це не подобається не так заради соціалізму, як заради власної голови на плечах. Щоб її рятувати, доводиться витягати картуз Сталіна і методом терору. Це замкнене коло, в якому крутиться хрущовська «десталінізація»: раз трохи лібералізму, вдруге — повертат до Сталіна. Сьогодні — фаза сталінізації.

★

Обговорюючи недавно виступ Євтушенка в Мюнхені, я назвав його кон'юнктурним поетом, і тепер, останніми виступами, він підтвердив правильність цього значення. Тоді, догоджаючи Хрущову, він гастролював по Європі, демонструючи ніби свободу думки в СРСР; сьогодні знову ускочив у кон'юнктуру, першим покаявшись у своїх провинах перед партією. Як повідомляють газети, Євтушенко, включаючись у новий курс, сказав таке:

«Я поповнив непоправну помилку. Я взяв на свої плечі важку провину. Я усвідомлюю тепер величезну відповідальність, яку несе кожен радянський письменник. Вірте мені, що я багато в ці дні пережив і перестраждав. Це наука для мене на все життя. Я хотів би запевнити колектив письменників, що бачу повнотою свої помилки і запевняю, що буду намагатися виправити їх своєю дальшою працею».

От вам і виразник прагнень «гнівних молодих людей» СРСР! А «Правда» на це: «Треба визнати, що виступ Євтушенка не задовольнив учасників пленуму. У його промові відчутні також тони, які свід-

чать, що він не зовсім усвідомлює коріння своїх помилок — як стосовно публікації своєї автобіографії, так і деяких його поезій».

Як знаменито це калятя і менторство «непомильної» «Правди» нагадує 1933 рік, ежовщину, ждановщину 1946 року чи українську декаду в Москві 1951 року. Чистий сталінізм навіть у термінологічних штампгах!

Звичайно, Євтушенко і тоді й тепер цілком у своїй ролі. Він мусів дати приклад іншим, як калятися, але наслідувачів знайшлося мало. Багато трудніше змусити до самокритики І. Еренбурга, В. Некрасова чи А. Солженіцина. Для Сталіна це не була б проблема: кожного десятого — розстріляти, а з решти — кожного п'ятого в кадет, і калялися б, як чемні діти. Але Хрущова на це не вистачить, супроти Сталіна він лише жалюгідний епігон. З десятилітнього досвіду можна догадуватися, що й цим разом він не втримається довго на твердому курсі.

★

Принагідно в своїй промові Хрущов висловив свої естетичні уподобання:

«Згадайте, як у свій час наш народ взяв на озброєння поезію Дем'яна Бедного. В роки громадянської війни, коли радянський народ у жорстокій битві з світовим імперіалізмом відстоював першу в світі соціалістичну державу робітників і селян, з піснями Дем'яна Бедного йшли в бій і червоногвардійці, і червоноармійці, і партизани. Ці пісні були дохідливі для всіх, зрозумілі кожному, навіть неписьменим селянам, які перебували в рядах червоної армії... І тепер люди мого покоління, коли зустрічаються разом у святковій обстановці, з задоволенням згадують своє минуле в роки громадянської війни і співають пісні Дем'яна Бедного тому, що ці пісні і тепер звучать свіжо і сучасно...»

«Хто не знає пісень про армію Будьонного! Багато хороших пісень написали композитори — брати Покрасс. Мені дуже подобається

їх пісня про Москву, написана, принагідно, за нашим замовленням, коли я був секретарем Московського комітету партії...»

«... Я народився в російському селі, вихований на російській і українській народній музиці, на її мелодіях і народних піснях. Мені дуже приємно слухати пісні Соловйова-Седого, пісню композитора Колмановського на слова поета Євтушенка „Хотят ли русские войны“. Дуже подобаються мені й українські пісні: люблю пісню „Рушничок“, написану композитором П. Майбородою на слова Андрія Малишка. Слухаеш її і ще хочеться слухати цю пісню...»

Ще кілька подібних мистецьких захоплень є в промові Хрущова, з яких у сумі складається повний образ естетичного розвитку людини нарівні ... не потребуємо уточнювати.

Уявм собі кілька сот письменників і мистців, які покірливо слухають оці повчання, як неухильні директиви, і можемо представити собі їх «творчий» настрій і радянську літературу й мистецтво, якби здійснилася директива Хрущова, щоб у літературі зійшло до наподоблювання Бедного, а в музиці братів Покрасс. Будемо сподіватися, що до цього все таки не дійде. Убивчий настрій, з яким слухали літератори і мистці повчання Хрущова, добре відбився у вступній промові К. Федіна на пленумі Спілки письменників СРСР, який відбувся 26-28 березня. Промовець довго говорив про соціалістичний реалізм, щоб лише в останньому реченні отак невиразно згадати про Хрущова: «Значення художньої індивідуальності ще раз підкреслив Милжита Сергійович Хрущов у заключній частині своєї промови...» Жодної «критики і самокритики».

★

Але цей погром напевно відкине на кілька років радянську літературу до її рівня доби сталінізму. Бо ледве встиг Хрущов оголосити свої «установки», як скрізь по всій країні все, що за останні роки виявилось талановитим, особливо серед лі-

тературної молоді, було віддане на самосуд графоманам. У ролі погромщиків виступають, на жаль, і такі колись заслужені поети, як П. Тичина, який каже, що він науку Хрущова «сприйняв, як перше осяяння всіх нас цією прекрасною думкою, без якої нам неможливо було б далі йти в своїй роботі з молодими».

Своє «осяяння» Тичина витлумачує як потребу розгромити усю молододу поезію шестидесятників:

«Хто ж дав право парубійкам, — пише він у «Літературній Україні» від 19 березня, — що ще й не вбилися в пір'я, наш великий, героїчний час будівництва комунізму передавати в своїх спробах мистецьких не методом соціалістичного реалізму, а гнилими словами, старечими музикозвуками, покривленими лініями? Чи може їх поважати народ!»

На пленумі Спілки письменників України, що відбувся 15 березня, торжествував давно відомий як сталініст Л. Дмитерко. І знову проти молодих:

«Зараз верховоди імперіялістичного світу, — сказав він, — всіма засобами намагаються посилювати ідеологічну диверсію, зокрема їм би

хотілося посварити покоління радянських людей. Тому заслуговують найсуворішого осуду спроби окремих представників творчої інтелігенції грати в „незалежність“ від суспільства, нехтувати здоровими смаками народу. Викликає занепокоєння, що твори деяких наших молодих поетів охоче перепдруковує реакційна емігрантська преса. Це є доказом ідейної хиткості та незрілості молодих авторів, доказом хибної позиції редакцій деяких наших періодичних видань. З цього погляду заслуговує осуду січнева книжка журналу „Прапор“, в якій під високим девізом „Живемо в сім'ї великій“ знайшли місце ідейно хибні поезії І. Драча, Є. Лютюка, В. Коротича та деяких інших молодих літераторів. Старих і молодих однаків, що надто вже зарвалися, наш здоровий, могутній, багатонаціональний колектив радянських письменників застерігає: „Одумайтесь, поки не пізно. Не ганьбіть себе остаточно: радянський народ терпеливий, але всьому є край!“»

За Дмитерком слідує великий хор графоманів. Погром розпочався.

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

В глибокому смутку повідомляємо читачів нашого журналу та всю українську громадськість, що в Аугсбурзі (Західня Німеччина), у вівторок, 12 березня 1963, о 18 год. 20 хв. несподівано помер на повторний серцевий інфаркт

МИХАЙЛО К. ОРЕСТ—ЗЕРОВ

довголітній літературний редактор нашого видавництва.

Покійний народився 27. 11. 1901 в Зінькові на Полтавщині в сім'ї вчителя. Після закінчення студій на філологічному факультеті Київського Інституту народної освіти (ІНО) працював на педагогічній роботі в Києві та інших містах України. Впродовж чотирьох років був в'язнем більшовицьких тюрем та концентраційних таборів. З 1944 року перебував на еміграції в Німеччині, де з квітня 1953 працював у нашому видавництві.

*Українське товариство закордонних студій,
Студійно-видавниче об'єднання «Пролог».*

Над могилою Антона Чернецького

(8. 4. 1887 — 15. 2. 1963)

Коротко перед смертю А. Чернецького ми (тобто моя дружина і я) відвідали його в шпиталі в Аарав, Швейцарія. Це не була пора для відвідин, але медсестра таки дозволила піти в кімнату. Наш давній приятель лежав на другому кінці великої спільної залі, побачивши нас, гукнув на весь голос: «Я тут». Саме це говорення на весь голос було характеристичною рисою А. Чернецького. Виростаючи в добу розгару політичної та культурної боротьби під час другого відродження

галлицько-буковинської землі (на переломі нашого століття), він засвоїв собі спосіб говорити голосно і доречно, як на публічному вічі. А. Чернецький не був кабінетним політиком, він не любив теорій і визнавав безпосередню політичну роботу, розраховану на конкретний успіх. Ця прикмета робила його особою такою притягаючою для молодшого за нього і наймолодшого покоління. Во приємно було мати перед собою і слухати людину з перших рядів борців за політичну силу народу.

Антін Чернецький був співтвор-

цем і провідником галицько-буковинського соціал-демократичного руху. На відміну від інших наших партійних діячів, які звертали свою увагу на село, соціал-демократи вибрали найбільше запущений у нас політичний терен для своєї діяльності — місто. А. Чернецький, син незаможного ремісника в Бережанах, виявив у цій ділянці небачені організаційні здібності, а зокрема впертий життєвий оптимізм, який не залишив його до останніх днів життя.

Не забуваймо, що час, коли Чернецький починав свою громадську діяльність, — це доба майже безконкуренційного панування польської меншини в державній адміністрації, в середніх, фахових та високих школах; це доба, коли розмовною мовою значної частини галицької інтелігенції і духівництва була мова польська, хоч ця інтелігенція визнавала себе українцями (за тодішнім окресленням «русинами»). З другого боку, в той час поширювалося культурне та політичне русофільство як відповідь на адміністративний тиск польщини. Серед таких умов на політичну арену виступила нова генерація ідейної молоді, в тому числі молодь соціал-демократична або, коротко окресливши, соціалістична.

Українська соціал-демократія не мала корисних умов для своєї організаційної та політичної роботи, бо місто було для нас національно чуже, а промислові райони нафтового басейну заповнювалися польськими робітниками. Хоч як чисельно слабким був наш міський елемент, все ж таки з вибухом першої світової війни показалися перші успіхи роботи наших соціал-демократів за попередні роки. Організація Українських січових стрільців (УСС) була найбільшим моральним успіхом для всіх наших тодішніх політичних партій. Нагадаю, що членом Війскової управи УСС став д-р Володимир Старосольський, партійний товариш сл. п. Антона Чернецького.

В листопаді 1918 року львівські соціал-демократи відіграли поваж-

ну роль. Організоване українське робітництво Львова стало тоді в перші ряди українського війська. Незабаром А. Чернецький увійшов у склад уряду ЗУНР як міністер праці.

Не можна поминути мовчанкою роллю керівної групи львівських соціал-демократів під час українсько-польської війни. Не зважаючи на безоглядне цюкування польською адміністрацією та польською вулицею всього, що мало український характер, ця група організувала успішну допомогу нашим військовополоненим і політичним в'язням.

Однак найважливішою позицією в праці цих людей треба назвати видавання єдиної тоді української щоденної газети у Львові — «Вперед». Я був тоді молодим гімназистом і добре пригадую собі, як то треба було набігатися по вулицях Львова, щоб здобути принаймні один примірник цієї газети. До речі, її сторінки були великою мірою «виповнені» білими плямами польської цензури. Було б несправедливо не згадати, що значна кількість польських соціалістів (ШПС) заступалася тоді за своїх українських колег у політичних переконаннях, в чому була велика заслуга Чернецького, який використовував для цього свої давні партійні знайомства.

Згодом я ближче пізнав наших соціал-демократів — видатних з-поміж них і тих, що працювали на низах. Кому не відомі прізвища таких соціал-демократів, як от д-р В. Старосольський та д-р Лев Ганкевич, які перед польськими судами боролися оскаржених членів УВО і ОУН. Видатна співпрацівниця «Впереду» С. Пашкевич, яка після п'ятирічного заслання на Сибірі померла у Львові, була моїм першим політичним опонентом. Як студент та організатор робітничої молоді у Львові я зустрічався часто з низовими кадрами соціал-демократів, у тому числі передусім з друкарями, які ніколи не відмовлялися від підпільної співпраці. Не у гнів членам інших наших політичних партій кажемо: люди з соціал-демократичної

школи Львова ніколи не закривалися серпанком «легалності» і, ніде правди діти, від української соціал-демократії підпільна ОУН дістала б так справно та успішно.

Без муравлиної праці людей типу Антона Чернецького наша праця не йшла б так справно та успішно.

Вперше я зустрівся з А. Чернецьким у домі Пашкевичів у Львові. Але пізнав його добре щойно у Швейцарії. Завжди повний енергії, він радо перебував у колі молодших від себе та цілком молодих. Як невичерпане джерело інформації він завжди одягав свої розповіді в анекдотичну форму. Його шанували та любили всі. Навіть коли він перестав виконувати функцію голови Об'єднання українців у Швейцарії, його дуже часто відвідували молоді, які приїздили до нього «на Газенберг», де він жив.

Під час наших відвідин у шпиталі він дуже цікаво оповів історію польського повстанця з 1863 року, який одружився з сестрою українського священика біля Бережан. Мова йшла про батька проф. Зенона Кузелі. А розповідати Чернецький і вмів, і любив. На жаль, мені не відомо, скільки його спогадів з величезним історичним фактажем, нехай і льокального характеру, збережено в записках.

Найкращою прикметою Антона Чернецького як людини була його вмільсть розуміти погляди інших.

Це доводилося йому тим легше, бо він ділив людей на розумних і дурних; це були «єдині дві партії», які він визнавав для дискусії. Він не був доктринером, і його оцінка справ та людей не йшла по лінії споріднення партійних доктрин, а по лінії користей для українського народу. І тут він був людиною абсолютно простолінійною. Слухаючи його погляди на минуле та сучасне, я не раз думав собі: при таких соціал-демократах націоналісти не потрібні. В питаннях національно-визвольної боротьби в нього не було розрізнення між «тактикою на сьогодні» і «стратегією на завтра». Так формувалася людина безпосереднього труду для народу і для його кращого майбутнього.

З Антоном Чернецьким відійшла від нас людина покоління, яке кляло підвалини для модерно оформленого національно-політичного життя українського народу, людина, що в дослівному значенні цього слова служила нації до останнього свого віддиху. Серед своїх чи серед чужих він не забував ніколи прислужитися національній справі принаймні якоюсь однією своєю заввагою чи одним своїм дотепним протиргументом.

Нехай легкою буде йому швайцарська земля і нехай віра в краще майбутнє українського народу виповнить його потойбічне життя.

Є. ВРЕЦЬОНА

З М І С Т

Марко Царинник. Поезії	3
Емма Андiевська. З книги «Казки»	5
Роберт Фрост. Три поезії	10
Остап Тарнавський. Роберт Фрост — поет популярний і великий	12
Богдан Кравців. Українсько-польські літературні взаємини і сучасне радянське літературознавство	16
Богдан Рубчак. Уваги до засобів народної поезії .	25
Петро Одарченко. Л. Українка в радянській літературній критиці	43
Ігор Михайловський. Михайло Гордієвський	69
Євген Онацький. По похилій площі	75
Володимир П. Стахів. Чи справді «Україна на міжнародній арені»	106
Критика і бібліографія. Небуденне видання (Олекса Горбач)	115
Нотатки. Погром розпочався (Іван Кошелівець) .	121
Посмертні згадки. Михайло Орест. Антін Чернецький .	125

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-
британія:** Ing. Jaroslaw Hawryliw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Eliashevsky
118 Medland St
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kurylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ».

	одно число:	річно:	
Австралія	0:6:0	3:0:0	фун.
Австрія	15,-	150,-	шил.
Англія	0:5:0	2:5:0	фун.
Аргентина	20,-	200,-	пез.
Бельгія	30,-	300,-	бфр.
Бразилія	50,-	500,-	круз.
Венесуела	2,50	24,-	бол.
Голляндія	2,50	24,-	гул.
США	0,75	7,50	дол.
Канада	0,75	7,50	дол.
Німеччина	2,50	24,-	мк.
Франція	2,75	28,-	ффр.
Швейцарія	2,60	26,-	шфр.
Швеція	3,-	30,-	кор.

Появилось 3 (65) число

DIGEST OF THE SOVIET UKRAINIAN PRESS

за березень 1963

Держава і право — Комуністична партія України — Економіка — Сільське господарство — Промисловість — Транспорт — Мистецтво — Мова — Преса і публікації — Релігія — Медицина і народне здоров'я — Житлове будівництво — Взаємини з закордоном — Короткі вістки.

Ціна: одно число 1.50 дол.; річна передплата (12 чисел) — 15 дол., два роки — 24 дол., три роки — 30 дол.

